षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

पञ्चानां तु कनिष्ठो यः पञ्चालो ब्राह्मणात्मजः ।
वाणिज्यभाण्डमादाय समूहस्य प्रसङ्गतः ॥ १ ॥
सार्थेन निष्ठितः सोऽथ धनवान् रूपवांस्ततः[१] ।
क्रमेण ते सर्वदेशान्विषयान् पर्वतान्नदीः ॥ २ ॥
आक्रम्य तत्र संप्राप्ता यत्र सा मथुरा पुरी ।
आवासं कारयामासुः प्रभूतयवसेन्धने ॥ ३ ॥
तस्मिन्स्थाने स पाञ्चालः प्राप्तस्तु पुरुषैः सह ।
तस्मिंस्तीर्थवरे स्नाप्य वस्त्रालङ्कारभूषितः ॥ ४ ॥
ऐश्वर्यमदभावेन यानेन महता तदा ।
देवतादर्शनं कृत्वा दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ ५ ॥
कौतुकार्थं ततो गत्वा देवं गर्त्तेश्वरं तदा ।
तिलोत्तमायास्तद्रूपं दृष्ट्वा मोहवशं गतः ॥ ६ ॥
धात्रेयिकायास्तस्याश्च बहुमानपुरःसरम् ।
वस्त्राणि बद्धरूपाणि कटकानां शतानि च ।
हारा रत्नमयास्तद्वद्ददौ लोभविमोहितः ॥ ७ ॥
ददौ अगुरुसारं च सकर्पूरं सचन्दनम् ।
तस्या गृहवरे तत्र वसति स्म दिने दिने ॥ ८ ॥
प्रहरार्द्धे[२] दिने जाते ततः स्वशिविरं ययौ ।
स्नात्वा तीर्थ समीपे च कृष्णगङ्गोद्भवे सदा ॥ ९ ॥
एवं नित्यं प्रसक्तो हि करोति द्रव्यगर्वितः ।
एवं तु कुर्वतस्तस्य मासषट्कं ततो गतम् ॥ १० ॥
अथैकदा समायातः स्नातुं तत्र सुमन्तुना ।
स्वाश्रमस्थेन दृष्टः स कृमियुक्तः समागतः ॥ ११ ॥
कृमयो रोमकूपेभ्यः पतमाना अनेकशः ।
यावत्स्नानं स कुरुते पतते राशिमात्रकः ।
स्नाने कृते नश्यति च सुरूपश्चाभिजायते ॥ १२ ॥

---

१. 'दर्पवांस्ततः' इति वा पाठः । २. पाञ्चाल्य इति (ग) ।
३. 'अथ दीर्घे' इति वा पाठः ।

एवं सुमन्तुना दृष्टमाश्चर्यं बहुवासरम् ।
सुमन्तुस्तर्कयामास कोऽयं कस्यात्मजो युवा ।
इति चिन्तासमायुक्तस्तमपृच्छद्द्विशङ्कितः ॥ १३ ॥
कस्त्वं कस्यासि सुभग का जातिः कश्च ते पिता ।
किं करोषि दिवारात्रौ ब्रूहि त्वं पृच्छतो मम ॥ १४ ॥

पाञ्चाल उवाच

पाञ्चालो ब्राह्मणसुतो वाणिज्यं च समाश्रितः ।
दक्षिणापथदेशाच्च मथुरायां समागतः ॥ १५ ॥
निशामुषित्वा शिविरे प्रातस्तीर्थं समाश्रितः ।
स्नात्वा महेश्वरं दृष्ट्वा त्रिगर्त्तेश्वरसंज्ञितम् ।
कालिञ्जरं भवत्पादौ गच्छामि शिविरं ततः ॥ १६ ॥

सुमन्तुरुवाच

आश्चर्यं तव देहेऽस्मिन्नित्यं पश्यामि निःसृतम् ।
अस्नाते कृमिसम्पूर्णं स्नाते निर्मलवर्चसम् ॥ १७ ॥
अस्ति किञ्चिन्महत्पापं तव प्रच्छन्नसम्भवम् ।
अस्यां तीर्थप्रभावेण स्नानाद्गच्छति दूरतः ।
कालिञ्जरस्य संस्पर्शाच्छुद्धं देहश्च दृश्यते ॥ १८ ॥
निरूप्य कथयास्माकं यत्ते प्रच्छन्नकिल्बिषम् ।
तीर्थमाहात्म्यभावं च दृष्ट्वा पृच्छामि ते हितम् ॥ १९ ॥
इति तस्य मुनेः श्रुत्वा त्रिकालज्ञस्य भाषितम् ।
किञ्चिन्नोवाच पृष्टोऽपि एवमेव गतः पुनः ॥ २० ॥
तस्यामासीत्[1] स एकान्ते तां तु पप्रच्छ सादरम् ।
का त्वं कस्यासि सुभगे कश्च देशः प्रियंवदे ।
किं तत्कारणमुद्दिश्य वसस्यत्र सुखं सदा ॥ २१ ॥
इति निर्बन्धपृष्टा सा किञ्चिन्नोवाच तं प्रति ।
पुनः पुनश्च पप्रच्छ सा प्रोवाच न किञ्चन ॥ २२ ॥
किञ्चित्कालं समास्थाय तेनोक्तं हि प्रियां प्रति ।
त्यक्ष्यामि हि प्रियान् प्राणान् यदि सत्यं न वक्ष्यसि ॥ २३ ॥
निर्बन्धं तस्य तज्ज्ञात्वा दुःखेनोवाच तं प्रति ।
पितरौ भ्रातरश्चेति देशं ज्ञातिं ततः कुलम् ॥ २४ ॥

---

१. 'तस्यां रात्र्यामिति' वा पाठः ।

पञ्चालनगरी रम्या गङ्गायाश्चोत्तरे तटे।
तस्यां तौ पितरौ मह्यं वसतश्च यदृच्छया॥ २५॥
दुर्भिक्षपीडिते राष्ट्रे गतौ तौ दक्षिणापथम्।
नर्मदादक्षिणे कूले ब्राह्मणानां पुरोत्तमे॥ २६॥
तस्मिन् स्थाने पितुर्मह्यं पञ्च पुत्रा मया सह।
जातास्तेषामहं षष्ठी कनिष्ठा विधवाऽभवम्॥ २७॥
योऽसौ कनिष्ठको भ्राता मम ज्येष्ठश्च पञ्चमः।
बाल एव गतो देशं धनतृष्णाप्रलोभितः॥ २८॥
तस्मिन् गतेऽथ पितरौ कालधर्ममुपेयतुः।
तीर्थेऽस्मिन्नस्थिपातार्थमहं सार्थैः सहागता॥ २९॥
अत्र स्नानपरा नित्यं देवब्राह्मणवन्दनम्।
कुर्वन्ती वशमापन्ना आसां यस्या ममेदृशम्।
आश्रिता कुलटाधर्मं कुलनाशो मया कृतः॥ ३०॥
कुलद्वये[1] च पुरुषा एकविंशतिसंख्यया।
नीता नरकमत्युग्रं मया पापिष्ठया भृशम्॥ ३१॥
एवं सा तस्य तत्सर्वं कथयित्वा तिलोत्तमा।
रुरोद सुस्वरं दीना स्मृत्वा पूर्वं कुलं वरम्।
विलप्य बहुधा रात्रौ संस्मृत्य स्वं विचेष्टितम्॥ ३२॥
तस्या विलपितं श्रुत्वा स्त्रीजनः स तदागतः।
सान्त्वयामास तां बालां किं भद्रे रुदितं तव॥ ३३॥
एतच्छ्रुत्वा स पाञ्चाल्यो मूर्च्छितो धरणीं गतः।
ताः स्त्रियस्तां समाश्वास्य पाञ्चाल्यं परिवार्य च॥ ३४॥
तैस्तैरुपायैर्विविधैर्जीवयित्वा च तं नरम्।
लब्धप्राणं तु तं दृष्ट्वा पप्रच्छुर्मोहकारणम्॥ ३५॥
ततस्तेन सवृत्तान्तं कथितं च कुलं महत्।
तिलोत्तमासहायानां स्त्रीणामग्रे सविस्तरम्॥ ३६॥
ततः स विमना जातो अगम्यागमनेन च।
प्रायश्चित्ते मतिरभून्निर्विण्णस्य दुरात्मनः॥ ३७॥
ब्रह्महा च सुरापश्च[2] ब्राह्मणो यदि जायते।
प्रायश्चित्तं विनिर्दिष्टं मुनिभिर्देहनाशनम्॥ ३८॥
मातरं गुरुपत्नीञ्च स्वसारं पुत्रिकां वधूम्।
गत्वा तु प्रविशेदग्निं नान्या शुद्धिर्विधीयते॥ ३९॥

---

१. कुलटयेति पाठान्तरम्। २ सुरापी चेति (ग)।

ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्त्रीघ्नश्च गुरुतल्पगः ।
अगम्यागमनं कृत्वा एषां स समतामियात् ॥ ४० ॥
इति श्रुत्वा तु पाञ्चाली ज्येष्ठभ्रातरमेव तम् ।
द्विजेभ्यः प्रददौ सर्वमङ्गलग्नं विभूषणम् ॥ ४१ ॥
रत्नं वस्त्रं धनं धान्यं यत्किञ्चित्तत्र संस्थितम् ।
तत्सर्वं ब्राह्मणेभ्यश्च दत्त्वाशेषं ददौ धनम् ॥ ४२ ॥
कालिञ्जरस्य भूषार्थमारामार्थं विशेषतः ।
कृष्णगङ्गोद्भवे तीर्थे चितां कृत्वा विधानतः ।
आत्मनश्च विशुद्ध्यर्थं प्रजज्वाल हुताशनम् ॥ ४३ ॥
इति निश्चित्य तत्रैव स्नात्वा देवं प्रणम्य च ।
पञ्चालोऽपि विधानेन नमस्कृत्य मुनिं गुरुम् ॥ ४४ ॥
सुमन्तुं च महाभागमुपविश्याग्रतश्च सः ।
मरणायोपयोग्यानि कृत्वा कर्माणि तत्र च ॥ ४५ ॥
माथुरान् स समाहूय दत्त्वा दानानि सर्वशः ।
क्रीत्वा ग्रामांश्च तत्रैव ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा ॥ ४६ ॥
ईशावास्यं जपं दिव्यं जापकेभ्यः शृणोति च ।
तेभ्योऽपि प्रददौ द्रव्यं सत्रार्थं च विभागशः ॥ ४७ ॥
और्द्ध्वदेहिकभागार्थं कल्पयित्वा यथाविधि ।
स्नात्वा तीर्थे च कृष्णस्य देवं दृष्ट्वा प्रणम्य च ।
कालिञ्जरस्य पूजार्थं सत्रार्थं परिकल्प्य च ॥ ४८ ॥
देवालयं च तत्रैव कृत्वा सन्दिश्य सार्थकान् ।
सुमन्तोः प्रवरस्याथ पादौ जग्राह धर्मवित् ॥ ४९ ॥
देवज्ञानं च ते दिव्यमद्भुतं लोमहर्षणम् ।
अगम्यागमनादेव[१] पापं जातं मम प्रभो ॥ ५० ॥
आगतोऽहं यदारभ्य मथुरायां ततो गुरो ।
भगिन्या सह संयोगो जातोऽयं कुलनाशकः ॥ ५१ ॥
त्वया निर्मलदृष्ट्या च वीक्षितोऽहं पुरा मुने ।
कृमयो मम गात्रात्तु निर्गच्छन्तो हि नित्यदा ॥ ५२ ॥
कृष्णगङ्गाप्रभावेण पुनर्निर्मलतां गतम् ।
तत्सर्वं हि त्वया दृष्टं पृष्टश्चाहं पुनः पुनः ।
तत्सत्यं मम सञ्जातमगम्यागमपातकम् ॥ ५३ ॥

---

१. अगम्यागमनादेवमिति (ग) ।

तत्पापस्य विशुद्ध्यर्थं देहत्यागं करोमि वै ।
अनुज्ञां देहि भो स्वामिंस्तव पादाभिवन्दने ॥ ५४ ॥
विश्राव्य तस्य तत्पापं[1] चिता दीप्य घृतोक्षिताम् ।
प्रवेष्टुकामं तत्राग्नौ खे प्रोवाचाशरीरिणी ॥ ५५ ॥
मैवं कार्षीः साहसं च विपाप्मानौ सतश्च वः ।
कस्माद्वा कस्य सन्त्रासान्मरणे कृतनिश्चयौ ॥ ५६ ॥
यत्र कृष्णस्य सञ्चारः क्रीडितं च यथासुखम् ।
चक्राङ्कितपदा तेन स्थानं ब्रह्मसमं शुभम् ॥ ५७ ॥
अन्यत्र हि कृतं पापं तीर्थमासाद्य गच्छति ।
तीर्थे च यत्कृतं पापं वज्रलेपो भविष्यति ॥ ५८ ॥
द्वावेतौ च यथावश्यं गङ्गासागरसङ्गमे ।
सकृदेव नरः स्नात्वा मुच्यते ब्रह्महत्यया ॥ ५९ ॥
पृथिव्यां यानि तीर्थानि सर्वाण्येवाभिषेचनात् ।
तत्पञ्चतीर्थस्नानेन समं नास्त्यत्र संशयः ॥ ६० ॥
एकादश्यां च विश्रान्तौ द्वादश्यां सौकरे तथा ।
त्रयोदश्यां नैमिषे च प्रयागे च चतुर्दशीम् ॥ ६१ ॥
कार्त्तिक्यां पुष्करे चैव कार्त्तिकस्य सितासिते ।
कालेष्वेषु नरः स्नात्वा सर्वपापं व्यपोहति ॥ ६२ ॥
मथुरायां च तीर्थेभ्यो विश्रान्तः पञ्चसंज्ञके ।
सरस्वत्यामसिकुण्डे तथा कालिञ्जरस्य च ॥ ६३ ॥
पञ्चतीर्थाभिषेकाच्च यत्फलं लभते नरः ।
कृष्णगङ्गादशगुणं लभते च दिने दिने ॥ ६४ ॥
ज्ञानतोऽज्ञानतो वापि यत्पापं समुपार्जितम् ।
सुकृतं दुष्कृतं चापि मथुरायां प्रणश्यति ॥ ६५ ॥
वराहेण पुरा चेदं पृथिव्यै कथितं शुभम् ।
तीर्थानां गुणमाहात्म्यं महापातकनाशनम् ॥ ६६ ॥
सर्वदेवमयो योऽसौ सर्ववेदमयस्तथा ।
अनन्तश्चाप्रमेयश्च यस्य चान्तो न विद्यते ॥ ६७ ॥
यस्य श्रोत्रैकदेशे तु आकाशो लेशमात्रकः ।
विलीनो नैव ज्ञायेत तस्य देवस्य का कथा ॥ ६८ ॥
तथा नयनयोः प्रान्ते तेजो लीनं न दृश्यते ।
निःश्वासे च विलीनोऽसौ वायुर्नष्टो न दृश्यते ॥ ६९ ॥

---

१. 'एवं विश्राव्य तत्पापमिति' (ग) ।

खुराग्रेषु तथा लीनाः समुद्राः सप्त च प्रभोः ।
दृश्यन्ते स्वेदसङ्काशा नाममात्रा यथा पुरा ।। ७० ।।
रोमकूपान्तरे लग्ना सशैलवनकानना ।
नष्टा पृथ्वी न लभ्येत तस्य देवस्य कोऽधिकः।। ७१ ।।
सोऽत्र तीर्थपरित्राणं कुर्वन् देवः स्वयं प्रभुः ।
वराहः संस्थितः साक्षात्पुराणं येन सूचितम् ।। ७२ ।।
पृथिव्याः सर्वसन्देहान् स्फोटयामास योऽव्ययः ।
तस्य सन्दर्शनादेव सर्वपापविवर्जितः ।
तत्क्षणादेव जायेत नात्र कार्या विचारणा ।। ७३ ।।
ज्येष्ठशुक्लस्य नवम्यां स्नात्वा गङ्गोदके नरः ।
शूकरे तु[1] त्रिरात्रं च मानवो दीपदः सकृत् ।
दत्त्वा दानं यथाशक्त्या सर्वपापैः प्रमुच्यते ।। ७४ ।।
कलिञ्जरे च द्वादश्यां स्नात्वा पूज्य च देवताम् ।
द्वादशादित्यसङ्काशो विमाने च समास्थितः ।
विष्णुना समनुज्ञातो विष्णुलोके महीयते ।। ७५ ।।

वराह उवाच

एवं सुखदशब्देन देववाण्या प्रचोदितः[2] ।
पाञ्चालसंज्ञकस्तत्र सुमन्तुं पर्यपृच्छत ।
अस्मद्गुरुः पिता त्वं च ब्रूहि किं करवाणि वै ।। ७६ ।।
पावकालम्भनं मे स्यादुताहो तीर्थसेवनम् ।
त्रिरात्रं कृच्छ्रपाराकं चान्द्रायणमथापि वा ।
तव पादाङ्किते वापि स्थित्वा मोक्षमवाप्नुयाम् ।। ७७ ।।

सुमन्तुरुवाच

आकाशभारती यत्तु तत्सत्यं [3]नानृतं क्वचित् ।
मया प्रत्यक्षतः पूर्वं तव गात्रेषु पातकम् ।। ७८ ।।
दिने दिने च स्नानात् प्राक् प्रतिगच्छति नित्यशः ।
आश्रमे त्वं स्थितश्चात्र निर्मलश्च शशी यथा ।।७९।।
तिष्ठोपरमितः पापाद् यावत्कालं च जीवसि ।
इयं तु भगिनी पापादुपावृत्ता सती परम् ।
सगतिश्च विपापा च भविष्यति न संशयः ।। ८० ।।

---

१. 'शूकरेऽपि' इति (ग) । २. प्रबोधित इति (ग) ।
३. आकाशवाग्वदति यत् तत्सत्यमिति (ग) ।

वराह उवाच

एवं प्रभावस्तीर्थस्य मथुरायां वसुन्धरे।
कृष्णगङ्गोद्भवस्यापि तथा कालिञ्जरस्य च ॥ ८१ ॥

शूकरस्य च माहात्म्यं यथा ते वर्णितं पुरा।
यः शृणोति वरारोहे श्रद्धया परया युतः।
पठते प्रातरेवापि न स पापेन लिप्यते ॥ ८२ ॥

सप्तजन्मकृतं पापं तस्य सर्वं व्यपोहति।
फलं च गोशतस्यापि दत्तस्य समवाप्नुयात्।
अमृतत्वं च लभते स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ ८३ ॥

इति वाराहपुराणे कृष्णगङ्गोद्भवमाहात्म्यं नाम
षट्सप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

श्रृणु चान्यद्वरारोहे कृष्णस्यान्यद्विचेष्टितम् ।
द्वारकां वसमानस्य साम्बशापादिकं श्रृणु ॥ १ ॥
सुखासीनस्य कृष्णस्य पुत्रदारसुतैः सह ।
आगतो नारदस्तत्र यदृच्छागमनो मुनिः ॥ २ ॥
पाद्यमर्घ्यं चासनं च मधुपर्कं सभाजनाम् ।
गां च दत्त्वा यथान्यायं कृतं संवादमुत्तमम् ॥ ३ ॥
एकान्ते प्राप्य कृष्णं च विज्ञप्तिमकरोत् प्रभुः ।
कृष्ण किञ्चिद्वक्तुकामस्तत्त्वं श्रृणु महामते[1] ॥ ४ ॥
शाम्बनामा तव पुत्रो युवा वाग्मी तु रूपवान् ।
स्पृहणीयः सदा कान्तः स्त्रीजनस्य सुरेश्वर ॥ ५ ॥
एतास्तु वरनार्यो वै क्रीडार्थं हि पुरेश्वरः ।
देवयोन्यो ददुस्तुभ्यं सहस्राणि च षोडश ।
शाम्बं दृष्ट्वा च सर्वासां क्षुभ्यते च मनः प्रभो ॥ ६ ॥
एतत्तु ब्रह्मलोके च गीयते दैवतैः स्वयम् ।
त्वत्प्रियार्थं समायातः कथितुं ते सुरोत्तम ॥ ७ ॥
श्रूयते चार्थविद्रूपः श्लोको द्वैपायनेन वै ।
कृतिमतः स्वर्गवासी नरकस्तद्विपर्ययात् ॥ ८ ॥
पुण्यरूपं तु यत्कर्म दिशो भूमिं च संस्पृशेत् ।
यावत्स शब्दो भवति[2] तावत्पुरुष उच्यते ॥ ९ ॥
पुरुषश्चाविनाशी च कथ्यते शाश्वतोऽव्ययः ।
नरके पुरुषः प्रोक्तो विपरीतो मनीषिभिः ॥ १० ॥
तस्माच्छाम्बं समाहूय तथा देवीगणं च तम् ।
आसनेषूपविष्टानां तासां क्षोभं च तत्त्वतः ।
लक्षयिष्याम्यहं सर्वं सत्यं चासत्यमेव च ॥ ११ ॥
तावत्सभ्यासनान्येव स्वास्तीर्य च विभागशः ।
सर्वास्तास्तु समाहूय आसने चोपवेश्य च ॥ १२ ॥

---

१. 'वदामि ते' इति (ग) ।
२. भवितेति (ग) ।

पश्चाच्छाम्बः समायातस्तस्याग्रे करसम्पुटम् ।
कृत्वा स्थितो मुहूर्त्तं तु किमाज्ञापयसि प्रभो ॥ १३ ॥
दृष्ट्वा रूपमतीवास्य साम्बस्यैव वरस्त्रियः ।
चुक्षुभुः सकला देव्यः कृष्णस्यैव तु पश्यतः ॥ १४ ॥
उत्तिष्ठत प्रियाः सर्वा गच्छत स्वं निवेशनम् ।
कृष्णवाक्यात्तदा देव्यो जग्मुः स्वं स्वं निवेशनम् ॥१५॥
शाम्बस्तत्रैव संतस्थौ वेपमानः कृताञ्जलिः ।
स कृष्णो नारदं वीक्ष्य लज्जयावाङ्मुखोऽभवत् ॥१६॥
कृष्णस्तु कथयामास नारदाय सविस्तरम् ।
स्त्रीस्वभावं चरित्रं च आश्चर्यं पापकारकम् ॥ १७ ॥
क्षणं नास्ति रहो नास्ति नास्ति कृत्ये विभावना ।
तेन नारद नारीणां सतीत्वमुपजायते ॥ १८ ॥
एकवासास्तथा गौरी श्यामा वा वरवर्णिनी ।
मध्यगता प्रगल्भा च वयोऽतीतास्तथा स्त्रियः ॥ १९ ॥
सुरूपं पुरुषं दृष्ट्वा क्षरन्ति मुनिसत्तम ।
स्वभाव एष नारीणां शाम्बस्य शृणु कारणम् ॥ २० ॥
अतीव मानी तेजस्वी धार्मिकोऽतिगुणान्वितः ।
रूपकारणमुद्दिश्य गतः क्षोभं कथञ्चन ॥ २१ ॥
नारदस्त्वेवमेवं च प्रतिपूज्य हरेर्वचः ।
अन्तरज्ञ उवाचेदं शाम्बशापकरं तथा ॥ २२ ॥
यथा एकेन चक्रेण रथस्य न गतिर्भवेत् ।
पुरुषास्वादनाच्चैवं क्षरन्ति सततं स्त्रियः ।
पुंसः सुदृष्टिपातेन कृतकृत्या भवन्ति ताः ॥ २३ ॥
प्रद्युम्नं वीक्ष्य नार्यस्तु लज्जामापुः सुपुष्कलाम् ।
शाम्बं[1] दृष्ट्वैव ताः सर्वा अनङ्गेन प्रपीडिताः ॥ २४ ॥
उद्दीपनविभावोऽयं तासां गन्धादिकं यथा ।
तस्माच्छाम्बस्तु दुष्टात्मा तव स्त्रीणां विनाशकृत् ॥२५॥
सत्यलोके प्रवादो यस्तव जातो दुरत्ययः ।
मया श्रुतस्तु लोकेभ्यो ब्रह्मर्षिभ्यो मुहुर्मुहुः ॥ २६ ॥
शाम्बत्यागात् प्रमार्ष्टुं त्वमयशः कीर्त्तिनाशकम् ।
कर्त्तुमर्हस्यमेयात्मन्मया ते कथितं हितम् ॥ २७ ॥

---

१. क्वचित् पुस्तके 'साम्ब' इति दृश्यते ।

इत्युक्त्वा वचनं तत्र नारदो मौनमास्थितः ।
कृष्णः शशाप शाम्बं तु विरूपस्त्वं भविष्यसि ॥ २८ ॥
शापयुक्तः स शाम्बस्तु कुष्ठयुक्तोऽभवत्क्षणात् ।
शरीरात्तु गलद् रक्तं पूतिगन्धयुतं सदा ।
पशुवत्कर्तितो यस्तु तद्वद्देहोऽस्य दृश्यते ॥ २९ ॥
ततस्तु नारदेनैव शाम्बशापविनाशकः ।
समादिष्टो महान्धर्म आदित्याराधनं प्रति ॥ ३० ॥
शाम्ब शाम्ब महाबाहो शृणु जाम्बवतीसुत ।
उदयाचले च पूर्वाह्णे उद्यन्तं तु विभावसुम् ॥ ३१ ॥
नमस्कुरु यथान्यायं वेदोपनिषदादिभिः ।
त्वयोदितं रविः श्रुत्वा तुष्टिं यास्यति नान्यथा ॥ ३२ ॥

शाम्ब उवाच

अगम्यागमनात्पापाद्व्याप्तो यः पुरुषो भवेत् ।
तस्य देवः कथं तुष्टो भविष्यति स वै मुने ॥ ३३ ॥

नारद उवाच

भविष्यत्पुराणमिति च[1] तव वादाद्भविष्यति ।
ब्रह्मलोके पठिष्यामि ब्रह्मणोऽग्रे त्वहं सदा ।
सुमन्तुर्मर्त्यलोके च मनोः प्रकथयिष्यति ॥ ३४ ॥

शाम्ब उवाच

कथं पूर्वाचले गत्वा मांसपिण्डोपमः प्रभो ।
त्वत्प्रसादान्महद् दुःखं प्राप्तस्त्वहमकल्मषः ॥ ३५ ॥

नारद उवाच

यथोदयाचले देवमाराध्य लभते फलम् ।
मथुरायां तथा गत्वा षट्सूर्यें लभते फलम् ॥ ३६ ॥
मध्याह्ने च तथा देवं फलप्रियमकल्मषम् ।
मथुरायां च मध्याह्ने मध्यन्दिनरवौ तथा ।
अस्तं गते तथा देवं सद्यो राज्यफलं भवेत् ॥ ३७ ॥
मथुरायां तथा पुण्यमुदयास्तं रवेर्जपम् ।
मध्याह्ने प्रयतो वाग्भिः[2] जपन्मुच्यति पातकात् ॥ ३८ ॥
कृष्णगङ्गोद्भवे स्नात्वा सूर्यमाराध्य यत्नतः ।
सर्वपापविनिर्मुक्तः कुष्ठादिभ्यो विमुच्यते ॥ ३९ ॥

---

१. भविष्यं पुराणमिति चेति (ग) । २. वाग्मीति (ग) ।

वराह उवाच

ततः शाम्बो महाबाहुः कृष्णाज्ञप्तो ययौ पुरीम् ।
मथुरां मुक्तिफलदां रवेराराधनोत्सुकः ॥ ४० ॥
नारदोक्तेन विधिना शाम्बो जाम्बवतीसुतः ।
षट्सूर्यान् पूजयामास उदयन्तं दिवाकरम् ॥ ४१ ॥
कृत्वा योगेन आत्मानं शाम्बस्याग्रे रविस्तदा ।
वरं वृणीष्व भद्रं ते मद्व्रतख्यापनाय च ।
यस्तोषितो नारदेन तद्वदस्व ममाग्रतः ॥ ४२ ॥
शाम्ब पञ्चाशकैः श्लोकैर्वेदगृह्यपदाक्षरैः ।
यः स्तुतोऽहं त्वया वीर तेन तुष्टोऽस्मि ते सदा ॥ ४३ ॥
स्पृष्टो देवेन सर्वाङ्गे तत्क्षणादीप्तसच्छविः ।
व्यक्ताङ्गावयवः साक्षाद्द्वितीयोऽभूद्रविर्यथा ॥ ४४ ॥
मध्याह्ने याज्ञवल्क्यस्य यज्ञं माध्यन्दिनीयकम् ।
अध्यापयच्छाम्बसहितो रविर्मध्यन्दिनोऽभवत् ॥ ४५ ॥
वैकुण्ठपश्चिमे पार्श्वे तीर्थं माध्यन्दिनीयकम् ।
स्नात्वा माध्यन्दिनं दृष्ट्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ४६ ॥
उदयास्ते ततो देवः शाम्बेन सहितो विराट् ।
सायाह्ने कृष्णगङ्गाया दक्षिणे संस्थितस्तदा ॥ ४७ ॥
तत्र दृष्ट्वा तु सायाह्ने रविमस्तोदयं प्रभुम् ।
सर्वपापविशुद्धात्मा परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ४८ ॥

वराह उवाच

एवं शाम्बस्य तुष्टेन मध्याह्ने तु नभस्तलात् ।
द्विधाकृतात्मयोगेन शाम्बकुष्ठमपोहत ।
शाम्बप्रख्याततीर्थे तु तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४९ ॥
शाम्बस्तु सह सूर्येण रथस्थेन दिवानिशम् ।
रविं पप्रच्छ धर्मात्मा पुराणं सूर्यभाषितम् ॥ ५० ॥
भविष्यत्पुराणमिति ख्यातं कृत्वा पुनर्नवम् ।
शाम्बः सूर्यप्रतिष्ठां च कारयामास तत्त्ववित् ॥ ५१ ॥
उदयाचले च संश्रितो यमुनायाश्च दक्षिणे ।
मध्ये कालप्रियं देवं मध्यान्हे स्थाप्य चोत्तमम् ॥५२॥
मूलस्थानं ततः पश्चादस्तमानाचले रविम् ।
स्थाप्य त्रिमूर्त्तिं शाम्बस्तु प्रातर्मध्यापराह्णिकम् ॥५३॥

मथुरायां तथा चैकं स्थाप्य शाम्बो वसुन्धरे ।
स्वनाम्ना स्थापयामास पुराणविधिना स्वयम् ॥ ५४ ॥

एवं शाम्बपुरं नाम मथुराणां कुलेश्वरम् ।
रथयात्रां तथा कृत्वा रविणा कथिता यदा ।
माघमासस्य सप्तम्यां देवं शाम्बपुरं नराः ॥ ५५ ॥

रथयात्रां प्रकुर्वन्ति सर्वद्वन्द्वविवर्जिताः ।
गच्छन्ति तत्पदं शान्तं सूर्यमण्डलभेदकम् ॥ ५६ ॥

एतत्ते कथितं देवि शाम्बशापसमुद्भवम् ।
पापप्रशमनाख्यानं महापातकनाशनम् ॥ ५७ ॥

इति वाराहपुराणे शाम्बवचनत्रयसूर्यप्रतिष्ठानं नाम
सप्तसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

शत्रुघ्नेन पुरा घोरो लवणः सूदितो यथा।
द्विजानुग्रहकामार्थमन्नमुग्रस्वरूपिणम् ॥ १ ॥

द्वादश्यां मार्गशीर्षस्य उपोस्य नियतः[1] शुचिः।
यः करोति वरारोहे शत्रुघ्नचरितं यथा।
द्विजानां प्रीणनं कृत्वा स्वधान्नपटुभोजनैः[2] ॥ २ ॥

लवणस्य वधादेव शत्रुघ्नस्य[3] शरीरके।
हर्षस्तु सुमहान् जातो रामस्याक्लिष्टकर्मणः ॥ ३ ॥

अयोध्यायाः समायातो रामः सबलवाहनः।
महोत्सवं च कर्त्तुं स शत्रुघ्नस्य महात्मनः ॥ ४ ॥

सितामाग्रहणीं प्राप्य मथुरां लवणान्तकः।
एकादश्यां सोपवासः स्नात्वा विश्रान्तिसंज्ञके ॥ ५ ॥

कृत्वा महोत्सवं तत्र कुटुम्बसहितः पुरा।
तस्मिन् भुक्त्वा यथाकामं ब्राह्मणान्वै प्रतर्प्य च ॥६॥

तस्मिन्नहनि तत्रैव यः कुर्यात्स महोत्सवम्।
सर्वपापविनिर्मुक्तः पितृभिः सह मोदते।
स्वर्गलोके चिरं कालं यावत्स्थित्यन्तजन्मनः ॥ ७ ॥

इति वाराहपुराणे मथुरामाहात्म्ये शत्रुघ्नलावणेरामतीर्थ-
यात्रायाम् अष्टसप्तत्यधिकशततमोऽध्यायः।

---

१. 'उषस्यभियत' इति वा पाठः।

२. 'बहुभोजनैः इति (ग)।

३. शत्रुघ्नश्चेति पाठान्तरम्।

ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

तवापराधाद्देवेश वर्ज्या ये वैष्णवेन च।
निरपराधो मनुजः सापराधश्च जायते॥ १॥
कर्मणाचरणेनैवाकरणेन जुगुप्सितम्।
तच्च पूजाफलं सर्वं ज्ञायते तद्वदस्व मे॥ २॥

वराह उवाच

कर्मणा मनसा वाचा ये पापरुचयो जनाः।
भक्षणं दन्तकाष्ठस्य राजान्नस्य तु भोजनम्॥ ३॥
मैथुनं शवसंस्पर्शं पुरीषोत्सर्गमेव च।
सूतक्युदक्याप्रेक्षा च स्पर्शनं मेहनं तथा॥ ४॥
अभाष्यभाषणं कोषं पिण्याकस्य च भक्षणम्।
रक्तपारक्यमलिनवस्त्रधारित्वनीलिजम् ॥ ५॥
गुरोश्चालीकनिर्बन्धः पतितान्नस्य भक्षणम्।
अभक्ष्यभक्षणं चैव तुन्दुलीयविभीतकम्॥ ६॥
अदानं तु वरान्नस्य जालपादवराकयोः।
भक्षणं देवतागारे सोपानत्कोपसर्पणम्॥ ७॥
तथैव देवपूजायां निषिद्धकुसुमार्च्चनम्।
अनुत्तार्य च निर्माल्यं पूजा क्षीणान्धकारयोः॥ ८॥
पानं सुरायाः देवस्य अन्धकारे प्रबोधनम्।
तावत्कर्मोच्चने विष्णोरनमस्करणं तथा॥ ९॥
अपराधास्त्रयस्त्रिंशत्समाख्याता मया धरे।
एभिर्युक्तस्तु पुरुषो विष्णुं नैव प्रपश्यति॥ १०॥
दूरस्थो न नमस्कारं कुर्यात्पूजा तु राक्षसी।
एकरात्रं द्विरात्रं वा त्रिरात्रं स्नानमेव च।
सवासाः पञ्चगव्याशी मलसंवस्त्रकं क्रमात्[1]॥ ११॥
नीलीरक्षापनोदार्थं गोमयेन प्रघर्षणम्।
प्राजापत्येन शुद्धिः स्यान्नीलीवस्त्रस्य धारणात्॥ १२॥

---

१. मलवस्त्रान्तिकं क्रमादिति (ग)।

चान्द्रायणद्वयं कुर्याद् गुरोः क्षयितमुत्तमम् ।
चान्द्रायणं पराकञ्च पतितान्नस्य भक्षणात् ॥ १३ ॥
चान्द्रायणं पराकञ्च प्राजापत्यं तथैव च ।
गोप्रदानञ्च भोज्यञ्च अभक्षस्य च भक्षणे ।
उपवासस्तु पञ्चाहं पञ्चगव्येन शुद्ध्यति ॥ १४ ॥
सोपानत्कश्चरेत्पादं कृच्छ्रस्य द्विरभोजनम् ।
पुष्पाभावेऽर्चनं स्नानं देवस्पर्शञ्च कारयन् ।
अनिर्माल्यनमस्कारं स्नानं पञ्चामृतेन तु ॥ १५ ॥
सुरापाने द्विजातीनां चान्द्रायणचतुष्टयम् ।
तथैव द्वादशाब्दं तु प्राजापत्यत्रयञ्चरेत् ।
ब्रह्मकूर्चेन शुद्धिः स्याद्गोप्रदानत्रयेण च ॥ १६ ॥
त्रयाणामेकरात्रेण पञ्चामृतनिषेवणात् ।
मुच्यते त्वपराधैस्तु तथा विष्णोः स्तव पठन् ॥ १७ ॥
एतत्ते कथितं गुह्यं किमेतच्छ्रोतुमिच्छसि ।
पुनः पुनरुवाचेदं देवदेवो जनार्दनः ।
मोहं गता तु शृणुते नष्टसंज्ञेव लक्ष्यते ॥ १८ ॥
मुहूर्त्तमात्रे सा देवी संज्ञां प्राप्येदमब्रवीत् ।
अपराधे कृते देव सूतकी हि प्रजायते ॥ १९ ॥
प्रायश्चित्तानि भूरीणि कृतानि तु नरैः सदा ।
तेन मे मनसो मोहो दुःखदो यः समभ्ययात् ॥ २० ॥
अस्ति कश्चिदुपायोऽत्र येन त्वं नृषु तुष्यसि ।
पूजितः सफलश्चासि अपराधविशोधनम् ॥ २१ ॥

वराह उवाच

संवत्सरस्य मध्ये तु तीर्थे सौकरवे मम ।
कृतोपवासः स्नानेन गङ्गायां शुद्धिमाप्नुयात् ।
मथुरायां तथाप्येवं सापराधः शुचिर्भवेत् ॥ २२ ॥
अनयोस्तीर्थयोरेवं यः सेवेत सकृन्नरः ।
सहस्रजन्मनि जातानपराधाञ्जहाति सः ॥ २३ ॥
स्नानात्पानात्तथा ध्यानात्कीर्त्तनाद्धारणात्तथा ।
श्रवणान्मननाच्चैव दर्शनाद्याति पातकम् ॥ २४ ॥

पृथिव्युवाच

मथुरा सूकरं चैव द्वावेतौ तव वल्लभौ ।
विशिष्टमनयोः किं च सत्यं ब्रूहि सुरेश्वर ॥ २५ ॥

वराह उवाच

पृथिव्यां यानि तीर्थानि आसमुद्रसरांसि च ।
कुब्जाम्रकं प्रशंसन्ति सदा मद्भावभाविताः ॥ २६ ॥

तस्मात्कोटिगुणं गुह्यं सौकरं तीर्थमुत्तमम् ।
एकाहं मार्गशीर्ष्यां च द्वादश्यां सितवैष्णवम् ॥ २७ ॥

गङ्गासागरिकं नाम पुराणेषु च पठ्यते ।
गुह्याद् गुह्यतरं गुह्यं माथुरं मम मण्डलम् ।
फलं परार्द्धगुणितं सिततीर्थान्न संशयः ॥ २८ ॥

अटित्वा सर्वतीर्थानि कुब्जाम्रादीनि नित्यशः।
अघो[1] विनश्यते क्षिप्रं मथुरामागतस्य च ॥ २९ ॥

विश्रमणाच्च विश्रान्तिस्तेन संज्ञा वरा मम ।
सारात्सारतरं स्नानं गुह्यानां गुह्यमुत्तमम् ।
गतिरन्वेषणीयानां मथुरा परमा गतिः ॥ ३० ॥

कुब्जाम्रके सौकरे च मथुरायां विशेषतः ।
विना सांख्येन योगेन मुच्यते नात्र संशयः ॥ ३१ ॥

या गतिर्योगयुक्तस्य ब्राह्मणस्य मनीषिणः ।
सा गतिस्त्यजतः, प्राणान्मथुरायां न संशयः ॥ ३२ ॥

एतत्ते कथितं सारं मया सत्येन सुव्रते ।
न तीर्थं मथुराया हि न देवः केशवात्परः ॥ ३३ ॥

इति वाराहपुराणे अपराधप्रायश्चित्तमाहात्म्यं नाम
ऊनाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. श्रम इति (ग) ।

अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि पितृणां तृप्तिकारकम् ।
ध्रुवतीर्थे पुरा वृत्तं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ॥ १ ॥
अस्यां पुर्यां तु राजासीद्धार्मिकः सत्यविक्रमः ।
चन्द्रसेनेति नाम्ना च यज्वा दानहिते रतः ॥ २ ॥
तस्य नार्यः शते द्वे तु कुलशीलवयोयुते ।
तासां मध्येऽधिका चैका यतिव्रतपरायणा ।
नाम्ना चन्द्रप्रभा चैव वीरसूर्वीरपुत्रका ॥ ३ ॥
तस्या दासीशतस्यैका दासी नाम्ना प्रभावती ।
तस्याः परिग्रहास्त्वेकोद्दिष्टाचारविहीनकाः ॥ ४ ॥
तस्याः पितृगणाः सर्वे अतीताः शतसंख्यया ।
स्वदोषैः पतिताः सर्वे नरकं प्रति भामिनि ।
सङ्करो नरकायैव कुलघ्नानां कुलस्य हि ॥ ५ ॥
कदाचिदपि तस्याथो भ्रष्टः प्राणिजनो महान् ।
सूक्ष्मः प्राणिसमूहो हि ध्रुवतीर्थे तदापतत् ॥ ६ ॥
कृष्णरूपाश्चङ्क्रमन्तो मशकाकारसन्निभाः ।
दृष्टास्ते ऋषिणा तत्र त्रिकालज्ञेन भाविनि[1] ।
षष्ठान्नकालभोक्ता च पयोव्रतमहात्मना ॥ ७ ॥
मौनव्रतेन सा देवि सूर्यगत्या स्थितेन च ।
तस्मिन् क्षणे[2] न च कृतं व्रतजप्यं विमोहनात् ॥ ८ ॥
कृपया परिभूतस्य कौतुकेन निरीक्षता ।
चतुर्थांशावशेषश्च दिवसः पर्यवर्त्तत ॥ ९ ॥
एके तत्र समायान्ति पितरो नभसोऽवनिम् ।
अन्ये पूर्वोत्तराद्देशाद्दक्षिणात्पश्चिमात्तथा ॥ १० ॥
केचित् स्वभावतो हृष्टाः केचित्पुत्रैः स्वधाकृताः।
हृष्टास्तुष्टाः सुपुष्टाङ्गा गच्छन्तो दिवि सङ्घशः ॥११॥
तपस्विनः स्नानरता रूक्षाक्षामशरीरिणः ।
वस्त्रालङ्कारपुष्टाङ्गा हृष्टा गच्छन्ति सङ्घशः ॥ १२ ॥

---

१. भमिनि इति (ग) ।   २. तस्मिन् दिने इति (ग) ।

तथाऽपरे नग्नदेहाः सुपुष्टा यान्ति तत्र वै ।
अन्ये यथागतं यान्ति आयान्ति पुनरेव हि ॥ १३ ॥
यानैरुच्चावचैः केचिन्नानारूपैः खगैस्तथा ।
समागच्छन्ति गच्छन्ति ईरयन्नाशिषो मुदा ॥ १४ ॥
केचिद्यथागता यान्ति क्रुद्धाः शापप्रदायिनः ।
निर्गतोदरसूक्ष्माश्च गच्छन्ति सुविमानिताः ।
सम्मानितास्तथान्ये तु पितरः श्राद्धपूजिताः ॥ १५ ॥
महोत्सवमिवालक्ष्य विस्मितो मुनिरुत्थितः ।
गते पितृगणे पुत्राः सकलत्रा गृहान् ययुः ।
निर्जनं ध्रुवतीर्थं तु वृतवेलमिवाभवत् ॥ १६ ॥
तत्रैकान्ते कृशाङ्गोऽथ क्षुत्क्षामो गतिविह्वलः ।
वेपथुः कोटराक्षश्च पृष्ठलग्न इवोदरः ॥ १७ ॥
ऊरुचर्मास्थिरुक्त्रस्तो[1] जृम्भमाणो भृशं कृशः ।
न वाचा श्रूयते तस्य क्षुद्रपक्षिभिरिवोदिता ॥ १८ ॥
को भवान् विकृताकारो वेष्टितो मशकैर्बहु ।
न गच्छसि यथास्थानमागतस्तु निरुद्यमः ।
यथावत्पृच्छते मह्यं कथयात्मविचेष्टितम् ॥ १९ ॥
ममाद्य नैत्यकं कर्म तीर्थेऽस्मिन्नश्यतेऽनिशम् ।
इमानुच्चावचान् जन्तून् दृष्ट्वा मां मोह आविशत् ॥२०॥
त्वां दृष्ट्वेदृक्स्वरूपं च क्रिया मे सा गता त्वयि ।
विश्रब्धः कथयास्माकं करोमि च हितं तव ॥ २१ ॥

जन्तुरुवाच

बृहन्निमित्तमद्यैव पितृणां तृप्तिकारकम् ।
ध्रुवतीर्थे च यः श्राद्धं पुनः कुर्यात्तिलोदकम् ।
तिलतृप्ता दिवं यान्ति पितरस्तेन पुत्रिणः ॥ २२ ॥
सोऽहं स्वान्तरिकादत्तस्तृप्त्यर्थस्तु बुभुक्षितः ।
योनिसङ्करदोषेण नरकं समुपाश्रितः ॥ २३ ॥
आशापाशशतैर्बद्धः शतवर्षैरिहागतः ।
अगतिर्गमने मे स्यात्ते त्रितापैः समागतः ॥ २४ ॥
सन्तानैः पुष्टवपुषो दत्तश्राद्धैः कृतोदकैः ।
बलयुक्ता ययुः स्वर्गं निर्बलस्य कुतो गतिः ॥ २५ ॥

---

१. रुक् शब्द इति (ग) ।

येषां सन्ततिरक्षय्या तिष्ठतीह[1] प्रजावती ।
ते स्वधापूजितैः पुत्रैर्गच्छन्ति परमां गतिम् ॥ २६ ॥
अद्य राज्ञस्तु पितरश्चन्द्रसेनस्य पूजिताः ।
दृष्टास्त्वया त्रिकालज्ञ दिव्यदृष्ट्या दिवं गताः ॥ २७ ॥
ब्राह्मणानां च वैश्यानां शूद्राणां पितरस्तथा ।
प्रतिलोमानुलोमानां शूद्राणां श्राद्धकर्मिणाम् ।
सर्वेषां च त्वया दृष्टं येषां सन्ततिरव्यया ॥ २८ ॥
एवं पृष्टः स विप्रेण कथयामास कारणम् ।
पुनः पप्रच्छ तं जन्तुः कौतूहलसमन्वितः ॥ २९ ॥
तवापि सन्ततिस्तात नास्ति दैवाद्यथोचिता[2] ।
यदि कश्चिदुपायोऽत्र मया तव हितैषिणा ।
वद सर्वं करिष्यामि यदि शक्यं भवेन्मम ॥ ३० ॥
ततः स कथयामास दुःस्थः पितृगणैर्वृतः ।
इमे ये मम देहे तु भवन्ति मशकाः कृशाः ॥ ३१ ॥
सन्तानप्रक्षयादेते मम देहं समाश्रिताः ।
तन्तुमन्त्रमहं तेषां मम तन्तुमयी सकृत् ॥ ३२ ॥
आस्ते नगर्यां मध्ये तु चन्द्रसेनस्य वेश्मनि ।
महिष्याः प्रेषणे नित्यं दासी नाम्ना प्रभावती ॥ ३३ ॥
तस्या दासी कर्मकरी विरूपनिधिनामतः ।
अस्माकं सन्ततेस्तन्तुस्तस्या श्राद्धकृते वयम् ॥ ३४ ॥
आशया बद्धहृदयाः श्राद्धतर्पणहेतवः ।
स्थिता एतावदेवं तु कालं यास्यामहेऽम्बुधौ ॥ ३५ ॥
नरके त्वप्रतिष्ठे तु निराशाः स्वेन कर्मणा ।
श्रुत्वैतत्स त्रिकालज्ञो मोहाविष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ ३६ ॥
कथं निकृष्टयोन्या यद्दत्तं चापद्यते हविः ।
विधिरत्र कथं तस्या येन यूयं सपुत्रिणः ॥ ३७ ॥
प्रोवाच स त्रिकालज्ञं ज्ञानक्लिष्टं कृपान्वितम् ।
पूर्वकर्मविपाकेन यां यां गतिमधोमुखीम् ।
ऊर्ध्वां याश्चापि पितरः पुत्रिणः पुत्रमीहते ॥ ३८ ॥
श्राद्धं पिण्डोदकं दानं नित्यनैमित्तिकं तथा ।
नान्या गतिः पितॄणां स्यात्पितरस्तेन पुत्रिणः ॥ ३९ ॥
इति स्मृतिः ।

---

१. 'तिष्ठती च' इति वा पाठः । २. 'यथोदिता' इति (ग) ।

अपि स्यात् स कुलोऽस्माकं यो नो दद्याज्जलाञ्जलिम् ।
नदीषु बहुतोयासु शीतलासु विशेषतः ॥ ४० ॥
विशेषात्तीर्थमध्ये तु तिलमिश्रं जलाञ्जलिम् ।
रौप्यजुष्टजलेनाथ[1] नाभिदघ्ने जले स्थितः ॥ ४१ ॥
दर्भपाणिस्त्रिस्त्रिगोत्रे पितृनाम समुच्चरन् ।
नाम शर्म तृप्यत्वेवं स्वधाकारमुदाहरन् ॥ ४२ ॥
आदावेकाञ्जलिर्द्वे तु निस्रोते तर्पणे स्मृताः ।
देवर्षिपितृणां चैव क्रमाज्ज्ञेयं विचक्षणैः ॥ ४३ ॥
तृप्यध्वमिति चान्ते वै मन्त्रं मन्त्रप्रतिक्रियाः ।
उदीरतामङ्गिरस आयन्तु न इत्युत ॥ ४४ ॥
पित्रे प्रथमतो दद्यान्मात्रे दद्यात्तथा चरन् ।
गोत्रं माता नाम देवी तृप्यत्वेवं स्वधोच्चरन् ॥ ४५ ॥
एवं मातामहः शर्मा गोत्रे पितामहस्तथा ।
ऊर्ध्वं पितृभ्यो ये चेह ते पितर इहोच्यते ॥ ४६ ॥
मधुवातेत्यृचं तद्वत्पूर्ववत्समुदीरयेत् ।
पितामहीं प्रपितामहीं मातृवत्पतिना सह ॥ ४७ ॥
एवं मातामहानां च पूर्ववत्क्रमशो बुधः ।
नमो व इति मन्त्रेण प्रत्येकं त्रितयं त्रिषु ।
गोत्रोच्चारं प्रकुर्वीत असूर्यान्नाशयामहे ॥ ४८ ॥
गोत्राय पित्रे महाय शर्मणे चेदमासनम् ।
गोत्रायै मात्रे मह्यै तु देव्यै चासनकर्मणि ॥ ४९ ॥
गोत्रः पितामहः शर्मा गोत्रा मातामही मही ।
अर्घपात्रसङ्कल्पे तु पिण्डदानेऽवनेजने ॥ ५० ॥
गोत्रस्य पितुर्महस्य शर्मणोक्तस्य कर्मणि ।
गोत्रायै मातुर्महायै देव्याश्चाक्षयकर्मणि ॥ ५१ ॥
आवाहने द्वितीया च चतुर्थी पूज्यकर्मणि ।
प्रथमा चाशिषि प्रोक्ता दत्तस्याक्षयकारका ॥ ५२ ॥
श्राद्धपक्षे तथा षष्ठी अक्षयासनयोः स्मृता ।
पितुरक्षयकाले तु पितॄणां दत्तमक्षयम् ॥ ५३ ॥
एवमेतत्तु पुत्रेण भक्तिपूर्वं द्विजेन तु ।
वार्यपि श्रद्धया दत्तं तदानन्त्याय कल्पते ॥ ५४ ॥

---

१. रौप्यस्पृष्टजनेनाथेति (ग)।

श्रद्धया ब्राह्मणेनैव यथा श्राद्धविधिक्रिया ।
कृत्वा श्राद्धं तु पितरो हृष्टा मुमुदिरे सदा ॥ ५५ ॥
जोषमास्स्व त्रिकालज्ञ गच्छामो नरकाय वै ।
पूर्वकर्मविपाकेन चिरं तु वसितुं मुने ॥ ५६ ॥

त्रिकालज्ञ उवाच

ये मया चागता दृष्टा तीर्थेऽस्मिन् पितरोऽथ वै ।
बहवः स्वस्थमनसो बहवो दुःस्थमानसाः ॥ ५७ ॥
पुत्रदत्तं तथा श्राद्धं जग्रासोद्विग्नरूपिणः[1] ।
मौनेन गच्छतां तेषां किमेतद्वद निश्चयम् ॥ ५८ ॥

अगस्तिरुवाच

अत्र यन्निश्चयं श्राद्धे पुत्रस्य विफलं भवेत् ।
नरस्य करणं किञ्चित्तन्मे निगदतः शृणु ॥ ५९ ॥
अदेशकाले यद्दत्तं विधिहीनमदक्षिणम् ।
अपात्रे मलिनं द्रव्यं महत्पापाय जायते ॥ ६० ॥
अश्राद्धेयमपात्रेयं दुष्टप्रेक्षितमीक्षितम् ।
तिलमन्त्रकुशैर्हीनमासुरं तद्भवेदिति ॥ ६१ ॥
वैरोचनाय देवेन वामनेन विभूतये ।
सच्छूद्रस्य च श्राद्धस्य फलं दत्तं पुरा किल ॥ ६२ ॥
तथा दाशरथी रामो हत्वा राक्षसमीश्वरम् ।
रावणं सगणं घोरं तुष्टेन सह सीतया ।
श्रुत्वा भक्तिं च राक्षस्यास्त्रिजटायास्त्रिलोककृत् ।
सीतावाक्यप्रतुष्टेन तस्यै प्रादाद्वरं विभुः ॥ ६३ ॥
अशुचीनि गृहाण्येव तथा श्राद्धहवींषि च ।
क्रोधाविष्टानि दानानि विधिपात्रयुतानि च ॥ ६४ ॥
पादशौचमनभ्यङ्गप्रतिश्रयमभोजनम् ।
त्रिजटे त्वत्प्रयच्छामि यच्च श्राद्धमदक्षिणम् ॥ ६५ ॥
तथैव शम्भुना दत्तं नागराजाय भक्तितः ।
वासुकये सुतुष्टेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ ६६ ॥
अनुज्ञाप्य व्रतं जन्तुर्वार्षिकी सकला क्रिया ।
यज्ञस्य योचिता देया दक्षिणा नाददद् द्विजः ॥ ६७ ॥
वृथाशपथकारी यो देवब्राह्मणसन्निधौ ।
अश्रोत्रियाणि श्राद्धानि क्रिया मन्त्रैर्विहीनका ।
सरात्रिवाससा स्नानं यथासत्त्वस्वरूपतः ॥ ६८ ॥

---

१. नग्नाः सोद्विग्नरूपिणः ।

यः शिष्यो न नमेद्भक्त्या गुरुं ज्ञानप्रदायकम् ।
तथैव प्राकृतं धर्ममग्रे गेयं करिष्यतः ।
सर्वं तुभ्यं मया दत्तं नागराजाय वार्षिकम् ॥ ६९ ॥
इत्येतद्वै पुराणेषु सेतिहासेषु पठ्यते ।
तद्वदलीककरणं श्राद्धं दानं व्रतं तथा ।
नोपतिष्ठति तेषां वै तेन नग्नादयस्त्वमी ॥ ७० ॥
मुषिताच्छिद्रकरणैस्तद्दानफलभोक्तृभिः ।
यथा गतास्तथा ते तु श्राद्धे हूतास्तु निष्फलाः ॥ ७१ ॥
मौनव्रतधरा यान्ति पुनः प्राप्यार्थहेतवे ।
एवमेतन्महाप्राज्ञ यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ७२ ॥

त्रिकालज्ञ उवाच

षट्काले भोजनं त्वद्य नाहं भोक्तुमिहोत्सहे ।
यावत्तृप्तिर्न ते भूयाद् दृष्ट्वा हन्त स्थिरो भव ॥ ७३ ॥
तावत्कालं प्रतीक्षस्व यावदागमनं मम ।
अस्मिंस्तीर्थे सदैवाहं दिवारात्रमतन्द्रितः ॥ ७४ ॥
सोऽहमद्य व्रतं त्यक्त्वा तव कारुण्यपूरितः ।
गत्वाहमानयिष्यामि त्वयोक्तां तां वरां स्त्रियम् ॥ ७५ ॥
अनया कारयिष्यामि श्राद्धं तु विधिना सह ।
एवमुक्त्वा स षष्ठाशी मौनवाक् संययौ द्रुतम् ॥ ७६ ॥
राजा समीपगं दृष्ट्वा अकस्मादागतं ऋषिम् ।
क्षित्यास्तले विलुलित[१] पादौ कृत्वा तु मूर्द्धनि ॥ ७७ ॥
धन्योऽस्म्यनुगृहीतोऽस्मि यद्भवान्गृहमागतः ।
सदा यज्ञं करिष्यामि गृहमागमने तव ।
अद्य मे सफलं जन्म यद्भवांस्त्वमिहागतः ॥ ७८ ॥
इदं पाद्यमिदं चार्घ्यं मधुपर्कमिमां च गाम् ।
गृहाण मुनिशार्दूल येनाहं शान्तिमाप्नुयाम् ॥ ७९ ॥
तस्य तत्प्रतिगृह्याशु स मुनिस्त्वरितोऽब्रवीत् ।
मदीयागमने राजन् शृणु त्वं कारणं महत्
तच्छ्रुत्वा कुरु तत्सर्वं येनाहं तोषितोऽभवम् ॥ ८० ॥
एवमुक्तस्तु राजर्षिरब्रवीत्तं तपोधनम् ।
किं तद्वद यथा कार्यं येन सिद्धिर्भवेदिदम् ॥ ८१

१. 'विलुलितौ'–इति (ग) ।

त्रिकालज्ञ उवाच

या सा ते राजमहिषी तामानय वराननाम् ।
तस्या दासी वरारोहा प्रभावत्यपि विश्रुता ।
सापि देव्या तु सहिता आयातु मम सन्निधौ ॥ ८२ ॥
ततश्चान्तःपुराद्देवी सदासी तत्र चागता ।
क्षितौ विलुलिता साध्वी प्रणाममकरोद्दषेः ॥ ८३ ॥
समासीनां च विप्रेन्द्रः प्रोवाच विनताननाम् ।
ध्रुवतीर्थे मयाश्चर्यं यद्दृष्टं कथयामि वः ॥ ८४ ॥
ये केचित्पितरो लोके लोकानां सर्वतः स्थिताः ।
ते पूजिताः श्राद्धकृद्भिः पुत्रैः प्रीता दिवं ययुः ॥ ८५ ॥
एको वृद्धो नरस्तत्र सूक्ष्मप्राणिभिरावृतः ।
क्षुत्क्षामदेहः शुष्कास्यो निर्गतोदरसूक्ष्मदृक् ।
निराशो गन्तुकामश्च पुनः स निरयेऽशुचौ ॥ ८६ ॥
कारुण्यात् स मया पृष्टः कस्त्वं ब्रूहि किमिच्छसि ।
तेनात्मकर्मजनितं मम कर्म निवेदितम् ॥ ८७ ॥
ततस्तत्रैव तच्छ्रुत्वा तस्य कारुण्ययन्त्रितः ।
तव दास्याश्च या दासी तस्य तन्तुः किलोच्यते ।
नाम्ना विरूपकनिधिस्तामानय वरानने ॥ ८८ ॥
इति श्रुत्वानवद्याङ्गी तस्या आनयनेऽत्वरत् ।
प्रेषयामास सर्वत्र तस्या आनयने बहून् ॥ ८९ ॥
सा चैकान्ते च दिवसे पानमांसरता सदा ।
पुरुषेण सहासीना शय्यायां मदविह्वला ।
सेवकैः सा करे गृह्य आनाती मुनिसन्निधौ ॥ ९० ॥
तां दृष्ट्वा मदिरामत्तां स मुनिः प्राह धर्मवित् ।
प्रत्ययार्थं तु तस्या वै मुनिः प्राह क्रियां प्रति ॥ ९१ ॥
पितृणां च कृते दत्तं दानं वारि न वा स्वधा[1] ।
तर्पणं चापि नो दत्तं पितृणां चातिमुक्तिदम् ॥ ९२ ॥
सा नैवमित्युवाचेदं तं मुनिं संशितव्रतम् ।
न जानामि पितॄन् स्वान्वै क्रियां कार्यञ्च वै विभो ॥ ९३ ॥
इति ब्रुवाणां तां दासीं त्रिकालज्ञोऽभ्युवाच ह ।
पत्नी च मथुरेशस्य नृपः सपुरसज्जनः ।
सर्वे द्रक्ष्यथ माहात्म्यं पितृणां सन्ततेः फलम् ॥ ९४ ॥

१. 'त्वया पितृणां च कृते दत्तं न वा वारि न वा स्वधा' इति (ग)

सकौतुका महाभागाः श्राद्धदानं च चैव ह ।
नगरस्थापि ते सर्वे ब्राह्मणा भावपूजिताः ।
राज्ञानीतास्तत्र तीर्थे श्राद्धार्थं मुनिना सह ॥ ९५ ॥
लोकैः परिवृतो राजा ध्रुवतीर्थं गतः प्रभुः ।
तत्र दृष्टः स वै जन्तुर्नष्टतन्तुर्विचेतनः ।
मशकैर्वेष्टितः क्षुद्रैः क्षुधया चातिपीडितः ॥ ९६ ॥
उवाच तं तदा विप्रोऽभवत्सन्तानजाः स्त्रियः ।
आनीतास्तव पुष्ट्यर्थं यदिच्छसि तथा कुरु ॥ ९७ ॥

अगस्त्य उवाच

स्नात्वैषा ध्रुवतीर्थे तु ब्रह्मणोक्तक्रमेण च ।
करोतु तर्पणं चास्मिन् पूर्वोक्तविधिना त्वियम् ॥ ९८ ॥
ततः श्राद्धं सरौप्यं च सवस्त्रं सविलेपनम् ।
अर्चित्वा पिण्डदानेन करोत्वेषा च भक्तितः ॥ ९९ ॥
अत्रैव भवतः सर्वे मामीक्षथ सुखान्वितम् ।
कारयित्वा यथा सर्वं श्राद्धदानं हि तन्तुना ॥ १०० ॥
तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राजपत्नी यशस्विनी ।
कारयामास दास्या वै श्राद्धं सुबहुदक्षिणम् ॥ १०१ ॥
पट्टवस्त्रं तथा धूपं कर्पूरागुरुचन्दनम् ।
तिलोत्तरं तथान्नं च बहुरूपं सपिण्डकम् ॥ १०२ ॥
कृते श्राद्धे पिण्डदाने स जन्तुः सुकृती यथा ।
दिव्यकान्तिरदीनात्मा तथाभूतैः पृथक् पृथक् ।
वेष्टितः शुशुभेऽतीव दीक्षितोऽवभृथे यथा ॥ १०३ ॥
स्वर्गागतैर्विमानैश्च छादितं तत्र वै नभः ।
तेषां मशकगात्राणां सुगात्राणां सुरूपिणाम् ॥ १०४ ॥
ततस्तुष्टमना जन्तुर्विमानं प्रेक्ष्य चागतम् ।
गन्तु स्वर्गमुवाचेदं त्रिकालज्ञं मुनिं नृपम् ॥ १०५ ॥
शृण्वन्तु वचनं सर्वे मदीयं पितृतुष्टिदम् ।
तीर्थानि सरितः श्रेष्ठाः पर्वताश्च सरांसि च ॥ १०६ ॥
कुरुक्षेत्रं गया चैव स्थानान्यायतनानि च ।
पितृणां मुक्तिदं चान्यन्न भूतं न भविष्यति ॥ १०७ ॥
आषाढ्याः पञ्चमे पक्षे प्रतिपत्प्रभृतिस्तथा ।
शुक्लप्रतिपदान्तञ्च तीर्थं प्राप्य ससत्वराः ।
पितरः श्राद्धपिण्डोदा आश्विने ध्रुवमास्थिताः ॥ १०८ ॥

कृत्वा प्रेतपुरीं शून्यां स्वर्गं पातालमेव च।
ईहमानाः स्वकं पुत्रं गोत्रतन्तुमथानुजम् ॥ १०९ ॥

कन्यां गते सवितरि यः श्राद्धं संप्रदास्यति।
तर्पणं ध्रुवतीर्थे ते पितॄणां षोडशान्तरे।
सुतृप्ताः स्मो वयं शश्वद्यास्यामः परमां गतिम् ॥ ११० ॥

एष एव प्रभावोऽत्र ध्रुवस्य कथितो मया।
दृष्टो भवद्भिः सर्वं यदस्माकं सुदुरत्ययम्।
दुस्तरं तरितं पापं त्वत्प्रसादान्महामुने ॥ १११ ॥

इति विश्राव्य वचनं राजानं सऋषिं जनान्।
राजपुत्रीं तथा दासीं स्वां सुतां शिवमस्तु वः।
आरुह्य वरयानं ते गताः स्वर्गं वृताः सुरैः ॥ ११२ ॥

वराह उवाच

ततः स राजशार्दूलः सगणः परिवारकः।
दृष्ट्वा तीर्थस्य माहात्म्यं प्रणम्य ऋषिसत्तमम्।
प्रविष्टो नगरीं रम्यां संस्मरन्नित्यमच्युतम् ॥ ११३ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे माहात्म्यं मथुराभवम्।
स्मरणाद् यस्य पापानि नश्यन्ते पूर्वजन्मनि ॥ ११४ ॥

पठति श्रद्धया युक्तो ब्राह्मणानाञ्च सन्निधौ।
स पितॄंस्तर्पयेत्सर्वानभिगम्य गयाशिरे ॥ ११५ ॥
एतत्त्वयान्तव्रतिने न चाशुश्रूषवे तथा।
कथनीयं महाभागे यश्च नार्चयते हरिम् ॥ ११६ ॥

तीर्थानां परमं तीर्थं धर्माणां धर्ममुत्तमम्।
ज्ञानानां परमं ज्ञानं लाभानां लाभमुत्तमम्।
कथनीयं महाभागे पुण्यान् भागवतान् सदा ॥ ११७ ॥

सूत उवाच

एतच्छ्रुत्वा प्रभोर्वाक्यं धरणी विस्मयान्विता।
पप्रच्छ मुदिता देवी प्रतिमास्थापनं प्रति ॥ ११८ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे मथुरावर्णनं नाम
अशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं श्रुत्वा परं स्थानं सा मही संशितव्रता ।
सर्वक्षेत्रविभागेषु यश्च वै परमो विधिः ।
संश्रुत्वा विस्मयाविष्टा प्रत्युवाच वसुन्धरा ॥ १ ॥

धरण्युवाच

अहो क्षेत्रप्रभावो वै यस्त्वया समुदाहृतः ।
यं श्रुत्वा देव तत्त्वेन जातास्मि विगतज्वरा ॥ २ ॥
एकं मे परमं गुह्यं यन्नित्यं हृदि वर्त्तते ।
मम प्रीत्यर्थमखिलं तद्विष्णो वक्तुमर्हसि ॥ ३ ॥
कथं तिष्ठसि काष्ठेषु शैलमृण्मयजेषु च ।
ताम्रे कांस्ये च रौप्ये च कथं तिष्ठसि स्थापितः[1] ॥ ४ ॥
सौवर्णेषु च सर्वेषु स्थापितस्तिष्ठसे कथम् ।
ब्रह्मचारी समासाद्य कथं तिष्ठसि माधव ।
दन्तरत्ने समासाद्य कथं सन्तिष्ठसे भवान् ॥ ५ ॥
कथं तिष्ठसि वा सेव्ये भित्तिसंस्थो जनार्द्दनः।
भूमिसंस्थो महाभाग विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ६ ॥
एवं धरावचः श्रुत्वा प्रत्युवाचादिशूकरः ॥ ७ ॥

वराह उवाच

प्रतिमा यस्य कर्त्तव्या तदानीय वसुन्धरे ।
प्रतिमां कारयेच्चैव लक्षणोक्तां वसुन्धरे ॥ ८ ॥
अर्चाशुद्धिं ततः कृत्वा प्रतिष्ठाप्य विधानतः ।
ततः सम्पूजयेद्देवि संसारभवमुक्तये ॥ ९ ॥
तत्र काष्ठेषु मधुकमानीय च वसुन्धरे ।
कृत्वा तत्प्रतिमां चैव प्रतिष्ठाविधिनार्चयेत् ॥ १० ॥
तान् तु दद्यात्तु गन्धांश्च ये मया समुदाहृताः ।
कर्पूरं कुङ्कुमं चैव त्वचं चागुरुमेव च ॥ ११ ॥
रसं च चन्दनं चैव सिल्हकोशीरकं तथा ।
एतैर्विलेपनं दद्यादर्चितस्तु विचक्षणः ॥ १२ ॥

---

१. स्थापितस्तिष्ठसे कथम्–इति वा पाठः ।

स्वस्तिकं वर्द्धमानं च श्रीवत्सं कौस्तुभं तथा ।
विधानपूर्वकं चैव मङ्गल्यं चैव पायसम् ।
वर्त्तिस्तिलफलं चैव कर्मण्यानि न संशयः ॥ १३ ॥

एवं सर्वं ततो दद्यात्पूजायां विहितं शुभम् ।
कर्मणा विधिदृष्टेन शुद्धो भागवतः शुचिः ।
प्राणायामं ततः कृत्वा इमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ १४ ॥

योऽसौ भवांस्तिष्ठते सर्वयोगप्रधानतः ।
ससम्भ्रमं लोके सुप्रतीतस्तिष्ठ काष्ठे स त्वं भुवि ॥ १५ ॥

एवं संस्थापनं कृत्वा काष्ठस्य प्रतिमासु च ।
पुनः प्रदक्षिणीकृत्य[1] शुद्धैर्भागवतैः सह ॥ १६ ॥

प्रज्वाल्य दीपं तत्रैव अर्चायाः सम्मुखं स्थितः ।
नोदूर्ध्वं न तिर्यगीक्षेत कामक्रोधविवर्जितः ॥ १७ ॥

नमो नारायणायेति इमं मन्त्रमुदीरयेत् ।
कुर्यात् संस्करणं तेषां विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ १८ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवान् सर्वजनप्रवीर गतिः प्रभुस्त्वं वससि ह्यमोघ ।
अनेन मन्त्रेण च लोकनाथ संस्थापितस्तिष्ठतु वासुदेव ॥ १९ ॥

सर्वामेवं ततः कृत्वा मम संस्थापनक्रियाम् ।
पूज्या भागवताः सर्वे ये तत्र समुपागताः ॥ २० ॥

गन्धमाल्यैरर्चयित्वा उपलेपैश्च[2] भोजनैः ।
कुर्यात् संस्करणं तेषां विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ २१ ॥

एतत्कर्मविधानेन मधुकाष्ठस्य सुन्दरि ।
धर्मसंस्थापनार्थाय एतत्ते कथितं मया ॥ २२ ॥

ये त्वनेन विधानेन अर्चां काष्ठस्य स्थापयेत् ।
ते न गच्छन्ति संसारं मम लोके च गच्छति ॥ २३ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे मधुकाष्ठार्चास्थापनं नाम एकाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

१. 'प्रदक्षिणं कृत्वा' इति (ग) ।
२. उपपन्नैश्चेति (ग) ।

द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
यथा तिष्ठामि शैलेषु प्रतिमायामितस्ततः ॥ १ ॥
सुरूपां च शिलां दृष्ट्वा निशल्यां सुपरीक्षिताम्।
तत्र दक्षं रूपकारं शीघ्रं च विनियोजयेत् ॥ २ ॥
शीघ्रमालिख्य तं तत्र श्वेतवर्त्तिकतया[1] नरः।
प्रदक्षिणां ततः कृत्वा पूजयेदक्षतादिभिः ॥ ३ ॥
दीपकं च ततो दद्याद् बलिं दध्यौदनेन च।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ४ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवान् सर्वजनप्रवीरः सोमाग्नितेजा समतिप्रधानः।
एतेन मन्त्रेण तु वासुदेव प्रतिष्ठितः कीर्त्तिं च वर्द्धयस्व ॥ ५ ॥

प्रवर अयुतवराह जय जय वर्द्धस्व।

अनेनैव तु मन्त्रेण कर्त्तव्यं यस्य यादृशम्।
एवं रूपं ततः कृत्वा देवं नारायणं प्रभुम्।
ततो वै स्थापयेत्तत्र पूर्वाभिमुखमेव तु ॥ ६ ॥
अहोरात्रमुषित्वैवं शुक्लवस्त्रेण भूषितः।
शुक्लयज्ञोपवीती च कृत्वा वै दन्तधावनम्।
सर्वगन्धोदकं गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ७ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवांस्तिष्ठति सर्वरूप मायाबलं सर्वजगत्स्वरूपम्।
एतेन मन्त्रेण जगत्स्वरूप सम्पूजितस्तिष्ठसि लोकनाथ ॥ ८ ॥

करणधारणप्रबध्यमुदाहरणमपराजितमजरामर संपूज्य स्नापयात्मानमनेन मन्त्रेण–ओं नमो वासुदेवाय।

एवं तु स्थापनं कृत्वा शिलायां मम सुन्दरि।
ततोऽधिवासनं कार्यं पूर्वं प्रोष्ठपदासु च ॥ ९ ॥
यो मां[2] संस्थापयेद् भूमे मम कर्मपरायणः।
स याति वैष्णवं लोकं नात्र कार्या विचारणा ॥ १० ॥

---

१. 'तया वर्तिकया नरः' इति वा पाठः।
२. 'पूर्वं संस्थापयेद्' इति वा पाठः।

यावकं पायसं भुक्त्वा अहोरात्रं समापयेत् ।
ततः पश्चिमसन्ध्यायां दद्याच्चत्वारि दीपकान् ॥ ११ ॥
पञ्चगव्यं च गन्धं च वारिणा सह मिश्रयेत् ।
चतुरः कलशांश्चैव स्थापयेत् पादमूलतः ॥ १२ ॥
गीतवादित्रघोषेण उत्सवं तत्र कारयेत् ।
ब्राह्मणैः सामगैस्तत्र वेदघोषं तु कारयेत् ॥ १३ ॥
ब्रह्माक्षरसहस्राणि पठतां ब्रह्मवादिनाम् ।
येषां पठितशब्देन शुभगीतस्वरेण च ।
आगमिष्याम्यहं देवि मन्त्रपाठो मम प्रियः ॥ १४ ॥
निःशब्दं च ततः कृत्वा स्थाप्यो भागवतैः सह ।
पुनरावाहनं कुर्यान्मन्त्रेणानेन सुव्रतः ॥ १५ ॥

आगच्छ हे देव समन्त्रयुक्तः पञ्चेन्द्रियैः षट्सु तथा प्रधानः ।
एतेषु भूतेषु च संविधाता आवासिता तिष्ठसि लोकनाथ ॥ १६ ॥

अनेनैव तु मन्त्रेण समित्तिलघृतेन च ।
मधुना चैव होतव्यमष्टोत्तरशताहुतीः ।
एवं कृते विधानेऽथ तत्र सन्निहितोऽभवम् ॥ १७ ॥
व्यतीतायां तु शर्वर्यां प्रभाते विमले ततः ।
पञ्चगव्यं ततः प्राश्य मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ॥ १८ ॥
सर्वगन्धैश्च लाजैश्च पञ्चगव्यजलं तथा ।
ततः प्रासादे स्थाप्योऽहं गीतवादित्रमङ्गलैः ।
सर्वगन्धांस्ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १९ ॥

मन्त्रश्च

योऽसौ भवाँल्लक्षणलक्षितश्च लक्ष्म्या च युक्तः सततं पुराणः ।
अत्र प्रासादे सुसमिद्धतेजाः प्रवेशमायाहि नमो नमस्ते ॥ २० ॥

तत एतेन मन्त्रेण प्रासादं प्रविवेशयेत् ।
प्रतिमा स्थापितव्या मे मध्ये न तु विपार्श्वतः ॥ २१ ॥
एवं संस्थापनं कृत्वा दद्यादुद्वर्त्तनं विभोः ।
चन्दनं कुङ्कुमं चैव मिश्रं कालेयकेन च ।
एवं चोद्वर्त्तनं कृत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २२ ॥

योऽसौ भवान् सर्वजगत्प्रधानः सम्पूजितो ब्रह्मबृहस्पतिभ्याम् ।
प्रबन्दिनः कारणं मन्त्रयुक्ताः सुस्वागतं[1] तिष्ठ सुलोकनाथ ॥ २३ ॥

---

१. 'सुखागतम्' इति (ग) ।

एवं संस्थापनं कृत्वा गन्धमाल्यैश्च पूजयेत् ।
शुक्लवस्त्राणि मे दद्यादिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २४ ॥

मन्त्रः

वस्त्राणि देवेश गृहाण तानि मया सुभक्त्या रचितानि यानि ।
इमानि सन्धारय विश्वमूर्त्ते प्रसीद मह्यञ्च नमो नमस्ते ॥ २५ ॥

एवं वस्त्राणि मे दद्याद्विधिदृष्टेन कर्मणा ।
धूपनं मे ततो दद्यात्कुङ्कुमागुरुमिश्रितम् ।
एवञ्च धूपनं दद्यादिमं मन्त्रमुदीरयेत्[1] ॥ २६ ॥

मन्त्रः

असावनादिः पुरुषः पुराणो नारायणः सर्वजगत्प्रधानः ।
गन्धं च माल्यानि च धूपदीपौ गृहाण देवेश नमो नमस्ते ॥ २७ ॥

एवं पूजां ततः कृत्वा प्रापणं च निवेदयेत् ।
पूर्वोक्तेन विधानेन प्रापणं चोपकल्प्य च ।
पूर्वोक्तेनैव मन्त्रेण दद्यात्प्रापणकं बुधः ॥ २८ ॥
प्रापणान्ते चाचमनं दद्याद्देहविशुद्धये ।
शान्तिजाप्यं ततः कार्यं सर्वकार्यार्थसिद्धिदम् ॥ २९ ॥

मन्त्रः

ओं शान्तिर्भवान्कुर्वतु लोकनाथ राज्ञः सराष्ट्रस्य च ब्राह्मणानाम् ।
बालेषु वृद्धेषु गवाङ्गणेषु कन्यासु शान्तिश्च पतिव्रतासु ॥ ३० ॥
रोगा विनश्यन्तु च सर्वतश्च कृषीबलानां च कृषिः सदा स्यात् ।
सुभिक्षयुक्ताश्च सदा हि लोकाः काले सुवृष्टिर्भविता च शान्तिः ॥ ३१ ॥

एवं विधिं ततः कृत्वा विधिदृष्टेन कर्मणा ।
संपूज्य तत्र देवेशं ब्राह्मणान् भोजयेद् व्रती ।
दीनानाथान्प्रतर्प्याथ यथाविभवशक्तितः ॥ ३२ ॥
य एतेन विधानेन कुर्यात्संस्थापनं मम ।
यावन्तो मम गात्रेषु जायन्ते जलबिन्दवः ।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोकेषु तिष्ठति ॥ ३३ ॥
यो मां संस्थापयेद् भूमे सर्वाहङ्कारवर्जितः ।
तारितं च कुलं तेन सप्त सप्त च सप्ततिः ॥ ३४ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे शैलिकास्थापनं मम ।
धर्मसन्धारणार्थाय मम भक्त सुखाय च ॥ ३५ ॥

इति वाराहपुराणे शैलार्चास्थापनं नाम
द्व्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

१. मुदाहरेदिति (ग) ।

त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
तिष्ठामि मृण्मयाञ्चापि प्रतिमां पूजनेच्छया ॥ १ ॥
अर्चां च मृण्मयां कृत्वा अस्फुटां चाप्यखण्डिताम् ।
नाधिकां वामनां चापि न वक्रां कारयेद् बुधः ॥ २ ॥
ईदृशीं प्रतिमां कृत्वा मम कर्मपरायणः ।
भूमे सर्वाणि कर्माणि यथा वा रोचते तथा ॥ ३ ॥
काष्ठानामप्यलाभे तु मृण्मयां तत्र कारयेत् ।
शैलजां वा ततो भूमे मम कर्मपरायणः ॥ ४ ॥
ताम्रेण कांस्यरौप्येण सौवर्णत्रपुरीतिकान् ।
कुर्वन्ति शुभकर्माणः कोविदोऽहमहं भवम् ॥ ५ ॥
अर्चनं त्वपरं वेद्यां मम कर्मपरिग्रहात् ।
केचिल्लोकापवादेन ख्यात्यै कुर्वन्ति केचन ।
गृहं चालोच्य कश्चिन्मां पूजयेत् कामनापरः ॥ ६ ॥
पूजयेद् यदि वा चक्रं मम तेजोंऽशसम्भवम् ।
भूमे एवं विजानीहि स्थापितोऽहं न संशयः ।
सर्वसम्पत्प्रयच्छामि पूजितोऽहं धराधरे ॥ ७ ॥
मन्त्रैर्वा विधिपूर्वेण यो मे कर्माणि कारयेत् ।
यं यं फलं समुद्दिश्य मां पूजयति मानवः ॥ ८ ॥
तत्तत्फलं प्रयच्छामि प्रसन्नेनान्तरात्मना ।
मम चैव प्रसादेन प्राप्नोति गतिमुत्तमाम् ॥ ९ ॥
मद्भक्तः सततं नित्यं कर्मणा परिवेष्टितः ।
स वै मत्परितोषार्थं मनस्येव प्रपूजयेत् ।
दद्याज्जलाञ्जलिं मह्यं तेन मे प्रीतिरुत्तमा ॥ १० ॥
तस्य किं सुमनोभिश्च जाप्येन नियमेन किम् ।
मह्यं चिन्तयतो नित्यं निभृतेनान्तरात्मना ॥ ११ ॥
तस्य कामान् प्रयच्छामि दिव्यान् भोगान्मनोरमान् ।
एतत्ते सर्वमाख्यातं सुगोप्यञ्च प्रयत्नतः ॥ १२ ॥
मृण्मयीं प्रतिमां कृत्वा मम कर्मसु निष्ठितः ।
श्रवणे चैव नक्षत्रे कुर्यात्तस्याधिवासनम् ॥ १३ ॥

पूर्वोक्तेन विधानेन स्थापयेन्मन्त्रपूर्वकम् ।
पञ्चगव्यं च गन्धैश्च वारिणा सह मिश्रयेत् ।
ततो मे स्नपनं कार्यमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ।। १४ ।।

मन्त्रः

योऽसौ भवान् सर्वजगत्प्रकर्त्ता यस्य प्रसादेन भवन्ति लोकाः ।
स त्वं कुरुष्वाच्युत मत्प्रसादं सन्तिष्ठ अर्चासु च मृण्मयीषु ।। १५ ।।

कारणकारणं ह्यप्रतेजसं द्युतिमन्तं महापुरुषं नमो नमः । अनेन मन्त्रेण वेश्मनि प्रविश्य स्थापनां कुर्यात् ।

अनेनैव[1] तु मन्त्रेण स्थापयेन्मां समाहितः ।
पूर्ववत्स्थापयेत्तत्र चतुरः कलशान् पुरा ।
चतुरस्तान् गृहीत्वा च इमं मन्त्रमुदाहरेत् ।। १६ ।।

मन्त्रः

ओं वरुण समुद्रो लब्ध्वा संपूजितो ह्यात्मप्रतिप्रसन्नः ।
एतेन मन्त्रेण ममाभिषेकं प्राप्तं वरिष्ठं हि स ऊर्द्ध्वबाहुः ।
अग्निश्च भूमिश्च रसाश्च सर्वे भवन्ति यस्मात्सततं नमस्ये ।। १७ ।।

एवमास्नाप्य विधिवन्मम कर्मपरायणः ।
पूर्वोक्तविधिना चैव गन्धमाल्यैश्च पूजयेत् ।। १८ ।।
अगुरुं चैव धूपं च सकर्पूरं सकुङ्कुमम् ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा धूपं प्रकल्पयेत् ।। १९ ।।
धूपं दत्त्वा यथान्यायं पीतं वस्त्रं तु दापयेत् ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ।। २० ।।

मन्त्रः

वस्त्रेण पीतेन सदा प्रसन्नो यस्मिन् प्रसन्ने तु जगत्प्रसन्नम् ।
गृह्णातु वस्त्रं सुमुखः प्रसन्नो देवः सदा पातु भवस्य बन्धात् ।। २१ ।।
तत एतेन मन्त्रेण वस्त्रं दद्याद् यथोचितम् ।
धूपदीपादिभिः पूज्य प्रापणं परिकल्पयेत् ।। २२ ।।
पूर्वोक्तेन विधानेन दद्यात् प्रापणकं नरः ।
पश्चादाचमनं दद्यान्मन्त्रपूर्वं प्रयत्नतः ।। २३ ।।

मन्त्रः

शान्तिर्भवतु देवानां ब्राह्मणक्षत्रिणां तथा ।
शान्तिर्भवतु वृद्धानां बालानां शान्तिरुत्तमा ।
देवो वर्षतु पर्जन्यः पृथिवी शस्यपूरिता ।। २४ ।।

---

१. एतेनैवेति (ग)।

अनेनैव तु मन्त्रेण शान्तिं कृत्वा विधानतः ।
पश्चाद्भागवतान् पूज्य ततो ब्राह्मणपूजनम् ॥ २५ ॥

शिरसा वन्दनं कार्यं दक्षिणाभिः प्रपूज्य च ।
अच्छिद्रं वाच्य पश्चाच्च कुर्यादेवं विसर्जनम् ॥ २६ ॥

एवं विसर्जनं कृत्वा ये च तत्र समागताः ।
पूजयेत्तांश्च विधिवद्वस्त्रालङ्कारभूषणैः ।
पूजयीत गुरुं तत्र यदीच्छेन्मम सात्म्यताम् ॥ २७ ॥

यो गुरुं पूजयेद्भक्त्या विधिदृष्टेन कर्मणा ।
तेनाहं पूजितो नित्यं देवि सत्यं ब्रवीमि ते ॥ २८ ॥

तुष्टो ददाति कृच्छ्रेण ग्राममात्रं नराधिपः ।
आब्रह्मपदपर्यन्तं हेलया यच्छते गुरुः ॥ २९ ॥

तथैव मम शास्त्रेषु ममैव वचनाच्छुभे ।
सर्वशास्त्रेषु कल्याणि गुरुपूजा व्यवस्थिता ॥ ३० ॥

य एतेन विधानेन कुर्यात् संस्थापनं मम ।
तारितानि कुलान्येव त्रीणि त्रिंशच्च सप्ततिः ॥ ३१ ॥

पूजायां मम मार्गेषु पतन्ति जलबिन्दवः ।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोकेषु मोदते ॥ ३२ ॥

एवं ते कथितं भूमे स्थापनं मृण्मयस्य तु ।
कथयिष्यामि ते ह्यन्यत्सर्वभागवतप्रियम् ॥ ३३ ॥

इति वाराहपुराणे मृण्मयार्चास्थापनं नाम
त्र्यशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

ताम्रेण प्रतिमां कृत्वा सुरूपां चैव भास्वराम् ।
उचितेनोपचारेण वेश्ममध्य उपानयेत् ॥ १ ॥
ततो वेश्मन्युपागम्य स्थापयित्वा उदङ्मुखः ।
चित्रायां चैव नक्षत्रे कुर्याच्चवाधिवासनम् ॥ २ ॥
जलं च सर्वगन्धेन पञ्चगव्येन मिश्रितम् ।
स्नापयेच्च ततो मां वै इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ३ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवांस्तिष्ठसि सारभूतः स ताम्रके तिष्ठसि नेत्रभूतः ।
आगच्छ मूर्त्तौ सह पञ्चभूतैर्मया च पात्रैः सह विश्वधामेति ॥ ४ ॥

अनेनैव तु मन्त्रेण स्थापयित्वा यशस्विनि ।
पूर्वन्यायेन कर्त्तव्यमधिवासनपूजनम् ॥ ५ ॥
व्यतीतायाञ्च शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ।
ऋचः शुद्धिं विधायाऽथ स्नापयेन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ ६ ॥
ब्राह्मणा वेदपाठांश्च कुर्युस्तत्र समागताः ।
बहूनि मङ्गलान्यत्र मण्डपे स्थापयेत्ततः ॥ ७ ॥
सुगन्धद्रव्यसंयुक्तं जलं चादाय पूजकः ।
ततो मे स्नपनं कार्यमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ८ ॥

मन्त्रः

ओं योऽसौ भवान्सर्ववरः प्रभुश्च मायाबलो योगबलप्रधानः ।
आगच्छ शीघ्रञ्च मम प्रियाय सन्तिष्ठ ताम्रेष्वपि लोकनाथ ॥ ९ ॥

ज्वलन पवन प्लावन भावन तपन श्वासन स्वयं तिष्ठ भगवन् पुरुषोत्तम ओम् । इति सूत्रम् ।

ततो द्वारमुपागम्य वेश्म शीघ्रं प्रवेशयेत् ।
आसने चापि मां स्थाप्य पूजयेद्भक्तिपूर्वकम् ।
मन्त्रेणानेन मां स्थाप्य गन्धपुष्पादिदीपकैः ॥ १० ॥

स्थापनामन्त्रः

ओं आकाशप्रकाश जगत्प्रकाश विज्ञानमयानन्दमय त्रैलोक्यनाथात्रागच्छ इह सन्तिष्ठतु भवान् पुरुषोतम मामव इति सूत्रम् ।

अनेन स्थापनं कृत्वा मम शास्त्रानुसारतः।
शुक्लवस्त्रं समादाय इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥

मन्त्रः

ओं शुद्धस्त्वमात्मा पुरुषः पुराणो जगत्सु तत्त्वं सुरलोकनाथ।
वस्त्राणि गृह्णीष्व मम प्रियाणि नमोऽस्तु तस्मै पुरुषोत्तमाय ॥ १२ ॥

वस्त्रैर्विभूषितं कृत्वा मम कर्मपरायणः।
यथान्यायेन मे शीघ्रमर्चनं तत्र कारयेत् ॥ १३ ॥
अर्चनालङ्कृतं कृत्वा गन्धधूपादिभिः प्रभुम्।
सम्पूज्य विधिवन्मां तु नैवेद्यं परिकल्पयेत्।
दत्त्वा स्वादु च नैवेद्यं शान्तिपाठं तु कारयेत् ॥ १४ ॥

मन्त्रः

शान्तिर्भवतु देवानां विप्राणां शान्तिरुत्तमा।
शान्तिर्भवतु राज्ञां च सराष्ट्राणां तथा विशाम् ॥१५॥
बालानां व्रीहिपण्यानां[1] गर्भिणीनाञ्च देहिनाम्।
शान्तिर्भवतु देवेश त्वत्प्रसादान्ममाखिला ॥ १६ ॥
एवं शान्तिं पठित्वा तु ब्राह्मणांस्तत्र पूजयेत्।
गुरुं भागवतं चैव मर्चयेच्च यथाविधि ॥ १७ ॥
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र यथोत्पन्नेन माधवि।
विशेषेण गुरुं पूज्य वस्त्रालङ्कारभोजनैः ॥ १८ ॥
तेनाहं पूजितो भूमे सत्यमेतद् ब्रवीमि ते।
गुरुर्यस्य न तुष्टो वै तस्माद् दूरतरो ह्यहम् ॥ १९ ॥
य एतेन विधानेन कुर्यात् संस्थापनं मम।
तारितञ्च कुलं तेन नवभिः सप्तविंशतिः ॥ २० ॥
एतत्ते कथितं भद्रे ताम्रार्चास्थापनं मम।
कथयिष्यामि ते ह्येवं कार्त्स्न्येन प्रतिमार्चनम् ॥ २१ ॥
जलस्य बिन्दवो यावन्मम स्नाने च सुन्दरि।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोके महीयते ॥ २२ ॥

इति वाराहपुराणे ताम्रार्चास्थापनं नाम
चतुरशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

---

१. 'बालानां हि विपन्नानाम्' इति वा पाठः।

पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

कांस्येन प्रतिमां कृत्वा सुरूपां सुप्रतिष्ठिताम् ।
सर्वाङ्गावयवैर्युक्तां विमलां कर्मनिर्मिताम् ।
ज्येष्ठायां चैव नक्षत्रे मम वेश्मन्युपानयेत् ॥ १ ॥
गीतवादित्रशब्देन बहुभिर्मङ्गलैस्तथा ।
अर्घ्यं गृह्य यथान्यायमिमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २ ॥

योऽसौ भवान् सर्वयज्ञेषु पूज्यो ध्येयो गोप्ता विश्वकामो महात्मा ।
प्रसन्नात्मा भगवान् मे प्रसन्नः सुपूजितस्तिष्ठ हि लोकनाथ ॥ ३ ॥

अर्घ्यं दत्त्वा यथान्यायं स्थापयेत्तदुदङ्मुखः ।
यथान्यायेन संस्थाप्य कुर्याच्चैवाधिवासनम् ॥ ४ ॥
चतुरः कलशांश्चैव पञ्चगव्यसमन्वितान् ।
सर्वगन्धैश्च लाजैश्च मधुना च विशेषतः ॥ ५ ॥
चतुरः कलशान् पूर्य स्नानार्थं मे समन्त्रकम् ।
ततश्चास्तंगते सूर्ये शुद्धैर्भागवतैः सह ॥ ६ ॥
कुर्यात्संस्थापनं तत्र ममार्चायास्तु पूजकः ।
गृहीत्वा कलशांस्तत्र शुद्धान् भागवतांस्तथा ।
नमो नारायणेत्यु उक्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ७ ॥

मन्त्रः

आदिर्भवान् ब्रह्मयुगान्तकल्पः सर्वेषु कालेष्वपि कल्पभूतः ।
एको भवान्नास्ति कश्चिद्द्वितीय उपागतस्तिष्ठ हि लोकनाथ ॥ ८ ॥

विकार अविकार अकार सकार शकार षकार स्वच्छन्दरूपः क्षरमक्षरं धृतिरूपः अरूपमिति नमः पुरुषोत्तमायेति सूत्रम् ।

व्यतीतायां तु शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ।
अश्वेन[1] च मुहूर्त्तेन प्राप्ते मूलेषु चोत्तरे ॥ ९ ॥
पूर्वोक्तेषु विधानेन मम शास्त्रानुदर्शिनाम् ।
स्थापयेद्द्वारमूले तु मम वेश्मस्य सुन्दरि ॥ १० ॥
सर्वशान्त्युदकं गृह्य सर्वगन्धफलानि च ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ११ ॥

---

१. श्वेतेनेति (ग) ।

मन्त्रः

ओं इन्द्रो भवांस्त्वञ्च यमः कुबेरो जलेश्वरः सोमबृहस्पती च ।
शुक्रः शनैश्चरबुधौ सह सैंहिकेय-केतू रविश्चैव धरात्मजस्त्वम् ॥ १२ ॥

तथैव सर्वौषधयो जलानि वायुश्च पृथ्वी च सवायुसारथिः ।
नागाः सयक्षाश्च दिशश्च सर्वास्तस्मै नमस्ते पुरुषोत्तमाय ॥ १३ ॥
—इति सूत्रम् ।

अनेनैव तु मन्त्रेण कृत्वा कर्म सुपुष्कलम् ।
मम तां प्रतिमां गृह्य ततो वेश्मन्युपानयेत् ॥ १४ ॥

एकान्ते स्नापयेन्मां च जलैः पूर्वाभिमन्त्रितैः ।
प्रगृह्य कलशेभ्यश्च जलं गन्धसमन्वितम् ।
गात्रसंशोधनार्थाय इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १५ ॥

मन्त्रः

सरांसि ये ते च समस्तसागरा नद्यश्च तीर्थानि च पुष्कराणि ।
आयान्तु तान्येव तव प्रसादाच्छुद्ध्यै च मे स्युः पुरुषोत्तमाय ॥ १६ ॥
—इतिसूत्रम् ।

एवं मां स्नाप्य विधिना मम कर्मानुसारिणः ।
एवं न्यायेन मां तत्र अर्चयित्वा यथोचितम् ॥ १७ ॥
गन्धधूपादिभिश्चैव यथाविभवशक्तितः ।
पश्चाद्वस्त्राणि मे दद्यान्मम गात्रसुखानि च ॥ १८ ॥
तान्यानयित्वा वस्त्राणि ममाग्रे स्थापयेन्नरः ।
उभौ तौ चरणौ नत्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १९ ॥

मन्त्रः

ओं वस्त्राणि देवेन्द्र मयाहृतानि सूक्ष्माणि सौम्यानि सुखावहानि ।
गात्रस्य सन्तुष्टिकराणि तुभ्यं गृह्णीष्व देवेश सुलोकनाथ ॥ २० ॥

वेदोपवेद ऋग्वेद यजुर्वेद सामवेद अथर्ववेद संस्तुत इति नमः परम्परायेति सूत्रम् ।

अर्चितालङ्कृतं कृत्वा पूर्वन्यायेन सुन्दरि ।
पश्चान्मे प्रापणं दद्यान्मन्त्रवद्विधिपूर्वकम् ॥ २१ ॥
दत्त्वा प्रापणकं तत्र दद्यादाचमनं ततः ।
शान्तिपाठश्च वै कार्यो मन्त्रेणानेन सुन्दरि ॥ २२ ॥

विद्याः सर्वे ब्रह्म च ब्राह्मणाश्च ग्रहाः सर्वे सरितः सागराश्च ।
इन्द्राद्यष्टौ लोकपालाश्च सर्वे पूर्वोक्ता ये सर्वशान्तिश्च कुर्युः ॥ २३ ॥

आयामः[1] यमः कामः दमः वाम ओं नमः पुरुषोत्तमायेति सूत्रम् ।
वृत्तेष्वेवोपचारेषु मम कुर्यात् प्रदक्षिणम् ।
अभिवादनं स्तुतिं चापि कृत्वा भागवतान् शुचीन् ।
सम्पूज्य ब्राह्मणान्पश्चाद्भोजयेत्पायसादिभिः ॥ २४ ॥
तेभ्यः शान्त्युदकं गृह्य द्विजेभ्यः कमलेक्षणे ।
दद्यादभ्युक्षणं मह्यं तेनाहं पूजितोऽभवम् ॥ २५ ॥
सर्वान्विसर्जयित्वा तु कुर्याद्वै गुरुपूजनम् ।
अङ्गुलीयकवासोभिर्दानसम्माननादिभिः ॥ २६ ॥
यो गुरुं पूजयेद् भूमे भक्तियुक्तेन चेतसा ।
तेनाहं पूजितो देवि एवमेतन्न संशयः ॥ २७ ॥
ब्राह्मणान्मम भक्तांश्च गुरूंश्चैव हि निन्दति ।
नाशयिष्यामि तं देवि सत्यमेतद् ब्रवीमि ते ॥ २८ ॥
जलस्य बिन्दवो यावन्मम गात्रेषु तिष्ठति ।
तावद्वर्षसहस्राणि मम लोकेषु तिष्ठति ॥ २९ ॥
य एतेन विधानेन स्थापयिष्यति मां नरः ।
तारितं च कुलं तेन पितृजं मातृजं तथा ॥ ३० ॥
एतत्ते कथितं भद्रे कांस्येन स्थापनं मम ।
कथयिष्यामि ते ह्येवं रौप्येण स्नापनं मम ॥ ३१ ॥

इति वाराहपुराणे कांस्यप्रतिमास्थापनविधिर्नाम
पञ्चाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

१. आमामयेति (ग) ।

षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

वराह उवाच

राजतीं प्रतिमां कृत्वा सुरूपां निर्मलां शुचिम् ।
अश्लिष्टां चैव निर्दोषां सर्वतः परिनिष्ठिताम् ॥ १ ॥

चन्द्रपाण्डुरसङ्काशां सुश्लक्ष्णां निघृणा शुभाम् ।
श्रिया युक्तां मनोज्ञां च दीप्यमानां दिशो दश ॥ २ ॥

ईदृशीं प्रतिमां कृत्वा मम कर्मपरायणः ।
गीतवादित्रशब्देन शङ्खदुन्दुभिनिस्वनैः ॥ ३ ॥

स्तुतिभिर्मङ्गलैश्चैव मम वेश्मन्युपानयेत् ।
अर्घ्यपाद्यादिकं गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ४ ॥

मन्त्रः

ओं यः सर्वलोकेष्वपि सर्वमर्घ्यः पूज्यश्च मान्यश्च दिवौकसामपि ।
उपागतो गृह्य इदं ममार्घ्यं प्रसीद मां तिष्ठ सुलोकनाथ ।
यो राजते यज्ञपतिश्च यज्ञे सूर्योदये मम कर्माग्निहोत्रम् ॥ ५ ॥

मन्दश्चेति आदिमध्यस्वरूपायेति सूत्रम् ।

तत एतेन मन्त्रेण अर्घ्यं दत्त्वा यथाविधि ।
सुस्नातोऽलङ्कृतश्चैव स्थापयेत्तामुदङ्मुखः ॥ ६ ॥

अश्लेषासु च नक्षत्रे राशौ कर्कटके स्थिते ।
अस्तङ्गते दिनकरे स्वजने यजति स्थिते ।
अधिवासनं तत्र कुर्याद्विधिवन्मन्त्रपूर्वकम् ॥ ७ ॥

चत्वारः कलशास्तत्र चन्दनोदकमिश्रिताः ।
सर्वौषधिसमायुक्ताः सहकारविभूषिताः ॥ ८ ॥

ततस्ते कर्मिणः सर्वे मम शास्त्रानुसारिणः ।
गुरोस्तु वचनाद्देवि मनोज्ञान् सुखशीतलान् ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ९ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवान् सर्वलोकैककर्त्ता सर्वाध्यक्षः सर्वरूपैकरूपः ।
आयातु मूर्त्तौ सहितो मया च ध्रुवादिभिर्लोकपालैस्तु पूज्यः ॥ १० ॥

नमोऽनन्तायेति सूत्रम् ।

व्यतीतायां तु शर्वर्यामुदिते सूर्यमण्डले ।
दिशासु च प्रसन्नासु द्वारमूले उपानयेत्[1] ॥ ११ ॥
एवं संस्थापनं कृत्वा मम कर्मानुसारिणः ।
घटैः पूर्णैर्यथान्यायं कुर्यात्तत्राभिषेचनम् ॥ १२ ॥
अभिषिच्य[2] ततः पश्चात्स्थापयेत विधानतः ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १३ ॥

मन्त्रः

गङ्गादिभ्यो नदीभ्यश्च सागरेभ्यो मया हृतम् ।
स्नानाय ते सुरश्रेष्ठ कर्पूरावासितं जलम् ॥ १४ ॥
एवं स्नाप्य विधानेन गृहस्याभ्यन्तरं नयेत् ।
स्थापना तत्र मे कार्या मन्त्रेणानेन सुन्दरि ॥ १५ ॥

मन्त्रः

वेदैर्वेद्यो वेदविद्भिश्च पूज्यो यज्ञात्मको यज्ञफलप्रदाता ।
यज्ञार्थं त्वामाहूये देवदेव मूर्त्तावस्यान्तिष्ठ सुलोकनाथ ॥ १६ ॥

धनजन रूप्यस्वर्ण अनन्ताय नम इति सूत्रम् ।

एवं संस्थापनं कृत्वा प्रहृष्टेनान्तरात्मना ।
अर्चयित्वा यथान्यायं पूर्वोक्तविधिना नरः ।
नीलवस्त्राणि मे दद्यात्प्रियाणि मम भूषणम् ॥ १७ ॥
ततो वस्त्राण्युपादाय जानुभ्यां पतितो भुवि ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा काममुदाहरेत्[3] ॥ १८ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवांश्चन्द्ररश्मिप्रकाशः शङ्खेन कुन्देन समानवर्णः ।
क्षीरोज्ज्वलः कौमुदवर्ण देव वस्त्राणि गृह्णीष्व मम प्रियाय ॥

वेषः सुवेषः अनन्तः अमरः मारणः कारणः सुलभः दुर्लभः श्रेष्ठा सुवर्चा इति सूत्रम् ।

अनेनैव तु मन्त्रेण दत्त्वा वस्त्राणि मे शुचिः ।
ततो मे प्रापणं दद्याद्भक्तियुक्तेन चेतसा ।
नमो नारायणायेति इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १९ ॥

---

१. द्वारमूले तु स्थापयेदिति (ग) । २. 'अभिषेच्य' इति (ग) ।
३. 'मन्त्रमुदाहरेत्' इति (ग) ।

शाल्यन्नं पायसैर्युक्तं सितया च घृतेन च।
प्रापणं गृह्यतां देव अनन्त पुरुषोत्तम ॥ २० ॥
दत्वा तु मम नैवेद्यं दद्यादाचमनं बुधः।
सर्वलोकहितार्थाय शान्तिपाठमुदाहरेत् ॥ २१ ॥
ओं शान्तिं करोति ब्रह्मा च रुद्रो विष्णुर्हि भास्करः।
रात्रिश्चैव तु सन्ध्ये द्वे नक्षत्राणि ग्रहा दिशः ॥ २२ ॥

अचल चञ्चल सचल खेचल प्रचल अरविन्दप्रभ उद्भव चेति नमः संस्थापितानां वासुदेव इति सूत्रम्।

कृत्वा वै शान्तिकं तत्र सर्वपापप्रणाशनम्।
पूज्य भागवतांस्तत्र यथाविभवशक्तितः।
ब्राह्मणान् भोजयेत्तत्र[1] गुरुं मन्त्रेण पूजयेत् ॥ २३ ॥
तेभ्यः शान्त्युदकं गृह्य कुर्यादभ्युक्षणं ततः।
ब्राह्मणान् स्वजनं चैव अभिवाद्य कृताञ्जलिः।
शीघ्रं विसर्जयेत्तांश्च ये तत्र समुपागताः ॥ २४ ॥
ततो गुरुं च संपूज्य दानमानादिभिर्विभुम्।
गुरौ सम्पूजिते तत्र मम पूजा कृता भवेत् ॥ २५ ॥
जलस्य बिन्दवो येऽन्नभोजनान्ते पतन्ति हि।
तावद्वर्षसहस्राणि विष्णुलोके स मोदते ॥ २६ ॥
य एतेन विधानेन पूजयेन्मतिमान्नरः।
उद्धृतञ्च कुलं तेन पितृजं मातृजं तथा ॥ २७ ॥
अनेन विधिना देवि[2] रौप्यार्चास्थापनं मम।
सुवर्णस्य प्रवक्ष्यामि स्थापनं मम सुप्रियम् ॥ २८
यथैव राजतीं कुर्यात्तथैव च सुवर्णिकाम्।
तेनैव विधिना सर्वं कुर्यादावाहनादिकम् ॥ २९
यत्फलं दारुशैलादिनाम्ना कांस्यादिराजते।
तत्फलं कोटिगुणितं सौवर्णस्य प्रपूजने[3] ॥ ३० ॥
कुलानि तारयेत् सुभ्रु अयुतान्येकविंशतिम्।
याति मल्लयतां भूमे पुनरावृत्तिवर्जितः ॥ ३१ ॥
एतत्ते कथितं भूमे यत्त्वया परिपृच्छितम्।
रहस्यं विपुलश्रोणि किमन्यत्कथयामि ते ॥ ३२ ॥

---

१. (ग) पुस्तके कृत्वा वै शान्तिकं तत्र इत्यनन्तरं चरणचतुष्टयं नास्ति तच्च २२ श्लोकादनन्तरं दृश्यते।

२. एतत्ते कथितं देवीति (ग) ३. 'सौवर्णस्य च स्थापने' इति वा पाठः।

भूमिरुवाच

उक्ता याः प्रतिमाः सर्वाः सुवर्णादिविनिर्मिताः ।
तासु तिष्ठसि सर्वासु शालग्रामे च सर्वदा ॥ ३३ ॥
कति पूज्या गृहादौ च अविशेषस्तु पूजने ।
विशेषो वा भवेत्तन्मे रहस्यं वद माधव ।
शिवादिपूजने के वा संख्याता[1] स्तच्च मे वद ॥ ३४ ॥

वराह उवाच

गृहे लिङ्गद्वयं नार्च्यं शालग्रामत्रयं तदा ।
द्वे चक्रे द्वारकायास्तु नार्च्यं सूर्यद्वयं तथा ।
गणेशत्रितयं नार्च्यं शक्तित्रितयमेव च ॥ ३५ ॥
शालग्रामयुगाः पूज्या युग्मेषु द्वितयं न हि ।
विषमा नैव पूज्याः स्युर्विषमे एक एव हि ॥ ३६ ॥
गृहेऽग्निदग्धा भग्ना वा नैव पूज्या वसुन्धरे ।
आसां तु पूजनाद् गेहे उद्वेगं प्राप्नुयाद् गृही ॥ ३७ ॥
शालग्रामशिला भग्ना पूजनीया सचक्रका ।
खण्डिता स्फुटिता वापि शालग्रामशिला शुभा ॥ ३८ ॥
शिला द्वादश वै देवि शालग्रामसमुद्भवा ।
विधिवत्पूजिता येन तस्य पुण्यं वदामि ते ॥ ३९ ॥
कोटिद्वादशलिङ्गैस्तु पूजितैः स्वर्णपङ्कजैः ।
यत्स्याद् द्वादशकल्पैस्तु दिनैकेन हि तद्भवेत् ॥ ४० ॥
यः पुनः पूजयेद्भक्त्या शालग्रामशिलाशतम् ।
तत्फलं नैव शक्तोऽहं वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ४१ ॥
सर्वैर्वर्णैस्तु सम्पूज्याः प्रतिमाः सर्वदेवताः ।
लिङ्गान्यपि तु पूज्यानि मणिभिः कल्पितास्तथा ॥४२॥
शालग्रामो न स्प्रष्टव्यो हीनवर्णैर्वसुन्धरे ।
स्त्रीशूद्रकरसंस्पर्शो वज्रस्पर्शाधिको[2] मतः ॥ ४३ ॥
मोहाद्यः संस्पृशेच्छूद्रो योषिद्वापि कदाचन ।
शयते नरके घोरे यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ४४ ॥
यदि भक्तिर्भवेत्तस्य स्त्रीणां वापि वसुन्धरे ।
दूरादेवास्पृशन् पूजां कारयेत् सुसमाहितः ॥ ४५ ॥

---

१. को वा संख्यात इति (ग)। २. संस्पर्शैर्वज्रस्पर्शाधिक इति (ग)।

चरणामृतपानेन सर्वपापक्षयो भवेत् ।
अभक्ष्यं शिवनिर्माल्यं पत्रं पुष्पं फलं जलम् ।
शालग्रामशिलायोगात् पावनं तद्भवेत् सदा ॥ ४६ ॥

दद्याद्भक्ताय यो देवि शालग्रामशिलां नरः ।
सुवर्णसहितां तस्य यत्पुण्यं तच्छृणुष्व मे ॥ ४७ ॥

सुवर्णसहिता भूमिः सपर्वतवनाकरा ।
ससमुद्रा भवेद्दत्ता सत्पात्राय वसुन्धरे ॥ ४८ ॥

शालग्रामशिलायास्तु मूल्यमुद्घाटयेत्कचित् ।
विक्रेता क्रयकर्त्ता च नरके नीयते ध्रुवम् ।
पूजा फलं न शक्येत वक्तुं वर्षशतैरपि ॥ ४९ ॥

एतत्ते कथितं गुह्यं प्रतिमास्थापनं प्रति ।
शालग्रामे विशेषश्च लिङ्गादीनां च यो भवेत् ।
पूजनादौ विधिश्चापि किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि॥ ५० ॥

इति वाराहपुराणे प्रागितिहासे भगवच्छास्त्रे रौप्यसौवर्णार्चा-
स्थापनं नाम षडशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं नारायणाच्छ्रुत्वा सा मही शंसितव्रता ।
कराभ्यामञ्जलिं कृत्वा माधवं पुनरब्रवीत् ॥ १ ॥

धरण्युवाच

श्रुतमेतन्मयाख्यानं क्षेत्रस्य च महत्फलम् ।
एकं मे परमं गुह्यं तद्भवान्वक्तुमर्हसि ॥ २ ॥

पितृयज्ञस्य माहात्म्यं सोमदत्तो नराधिपः ।
मृगयां समुपारम्य यत्त्वया पूर्वभाषितम् ॥ ३ ॥

को गुणः पितृयज्ञस्य कथमेव प्रयुज्यते ।
केन चोत्पादितं श्राद्धं कस्मिन्नर्थे किमात्मकम् ।
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरेण वदस्व मे ॥ ४ ॥

वराह उवाच

साधु भूमे महाभागे यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
मोहितासि वरारोहे भाराक्रान्ता वसुन्धरे ।
दिव्या ददामि ते बुद्धिं शृणु सुन्दरि तत्त्वतः ॥ ५ ॥
कथयिष्यामि ते ह्येवं[1] श्राद्धोत्पत्तिविनिश्चयम् ।
आदौ स्वर्गस्य चोत्पत्तिं देवानां च वरानने ॥ ६ ॥

निष्प्रभेऽस्मिन्निरालोके सर्वतस्तमसावृते ।
स्रष्टुं वै बुद्धिरुत्पन्ना त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ७ ॥
सोऽहं च शेषपर्यङ्के एकश्चैव पराङ्मुखः ।
स्वपामि च वरारोहे अनन्तशयने ह्यहम् ॥ ८ ॥

निद्रां मायामयीं कृत्वा जागर्मि च स्वपामि वा[2] ।
विष्णुमायामयं कृत्वा जानासि त्वं न धारिणि ॥९॥
युगं युगसहस्राणि यास्यन्ति च गतानि च ।
न त्वं मम विजानासि ज्ञातुं मायां यशस्विनि ॥ १० ॥
धारितं मम सुश्रोणि दिवा पञ्चशतानि च ।
वाराहं रूपमादाय न जानासि हि भामिनि ॥ ११ ॥

---

१. ते हीदमिति (ग) । २. स्वपानि चेति (ग) ।

यन्मां पृच्छसि वै ज्ञातुमात्मानञ्च यशस्विनि ।
एकमूर्त्तिस्त्रिधा जातो ब्रह्मविष्णुहरात्मकः ॥ १२ ॥
क्रोधहेतोर्मया सृष्ट ईश्वरोऽसुरनाशनः ।
मम नाभ्यां भवत्पद्मं पद्मगर्भः पितामहः ॥ १३ ॥
एवं त्रयो वयं देवाः कृत्वा ह्येकार्णवां महीम् ।
तिष्ठामः परमप्रीत्या मायां कृत्वा तु वैष्णवीम् ॥ १४ ॥
सर्वं तज्जलपूर्णं तु न प्रज्ञायत किञ्चन ।
वटमेकं वर्जयित्वा विष्णुमूलं यशोद्रुमम् ।
तिष्ठामि वटवृत्तेऽहं मायया बालरूपधृक् ॥ १५ ॥
पश्यामि च जगत्सर्वं त्रैलोक्यं यन्मया कृतम् ।
धारयामि वरारोहे जानासि त्वं धरे शुभे ॥ १६ ॥
कालेन तु तदा देवि कृत्वा वै वडवामुखम् ।
विनिःसृतं जलं तत्र मायया तदनन्तरम् ॥ १७ ॥
प्रलये च विनिर्वृत्ते ब्रह्मा लोकपितामहः ।
मुहूर्त्तं ध्यानमास्थाय भाषितं वचनं मया ।
शीघ्रमुत्पादय ब्रह्मन् दैवतासुरमानुषान् ॥ १८ ॥
एवमुक्तो मया देवि गृह्य तत्र कमण्डलुम् ।
उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा ब्रह्मा चोत्पादयत्सुरान् ॥ १९ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा अश्विनौ च मरुद्गणाः ।
तारणार्थं च सर्वेषां ब्राह्मणान् भुवि देवतान् ॥ २० ॥
बाहुभ्यां क्षत्रमुत्पन्नं वैश्या ऊरुविनिःसृताः ।
पद्भ्यां विनिःसृताः शूद्राः सर्ववर्णोपचारकाः ॥ २१ ॥
देवताश्चासुरा देवि जातास्ते ब्रह्मणस्तथा ।
देवता ह्यसुराः सर्वे तपोवीर्यबलान्विताः ॥ २२ ॥
आदित्या वसवो रुद्रा अश्वनौ च मरुद्गणाः ।
देवतास्तु त्रयस्त्रिंशददित्या जनयत्पुरा ।
दित्या च जनिताः पुत्रा असुराः सुरशत्रवः ॥ २३ ॥
प्रजापतिश्चाजनयदृषयश्च तपोधनान् ।
तेजसा भास्कराकाराः सर्वे शास्त्रविदो द्विजाः ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च जनिता ब्रह्मसूनुना ॥ २४ ॥
निमेस्तु वंशसम्भूतो आत्रेय इत्ति विश्रुतः ।
जातमात्रो महात्मा स श्रीमांश्चापि तपोनिधिः ।
एकचित्तं समाधाय तपश्चरति निश्चलः ॥ २५ ॥

पञ्चाग्निर्वायुभक्षश्च एकपादोर्ध्वबाहुकः ।
शीर्णपर्णाम्बुभक्षश्च शिशिरे च जलाशयः ॥ २६ ॥
स कृच्छ्रे फलभक्षश्च पुनश्चान्द्रायणश्चरन् ।
वर्षाणां च सहस्राणि तपस्तप्त्वा वसुन्धरे ।
मृत्युकालमनुप्राप्तस्ततः पञ्चत्वमागतः ॥ २७ ॥

नष्टं च तं सुतं दृष्ट्वा निमेः शोक उपाविशत् ।
पुत्रशोकाभिसंयुक्तो दिवा रात्रौ च चिन्तयन् ॥ २८ ॥

निमिः कृत्वा ततः शोकं विधानात्तत्र माधवि ।
तं मनोगतसङ्कल्पं[1] त्रिरात्रे प्रत्यपद्यत ॥ २९ ॥

तस्य प्रति विशुद्धस्य माघमासे तु द्वादशीम् ।
मानसं सृज्य विषयं बुद्धिविस्तारगामिनी ।
स निमिश्चिन्तयामास श्राद्धकल्पं समाहितः ॥ ३० ॥

यानि तस्यैव भोज्यानि मूलानि च फलानि च ।
यानि कानि च भक्ष्याणि नवश्च रससम्भवः ।
यानि तस्यैव चेष्टानि सर्वमेतदुदाहरेत् ॥ ३१ ॥

आमन्त्र्य ब्राह्मणं पूर्वं शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
दक्षिणावृततः सर्वं ऋषिः स्वयमकुर्वत ॥ ३२ ॥

सप्तकृत्वा ततस्तत्र युगपत्समुपाविशत् ।
दत्त्वा तु मांसशाकानि मूलानि च फलानि च ॥ ३३ ॥

पूजयित्वा तु विप्रान् स सप्तकृत्वश्च सुन्दरि ।
कृत्वा तु दक्षिणाग्रांश्च कुशांश्च प्रयतः शुचिः ।
प्रददौ श्रीमतेः पिण्डं नामगोत्रमुदाहरन् ॥ ३४ ॥

तत्कृत्वा स मुनिश्रेष्ठो धर्मसङ्कल्पमात्मनः ।
एवं दिने गते भद्रे अस्तं प्राप्ते दिवाकरे ।
ब्रह्म कर्मोत्तमं दिव्यं भावसाध्यमुपासत ॥ ३५ ॥

एकाकी यतचित्तात्मा निराशी निष्परिग्रहः ।
शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मनः ।
नात्युच्चं नातिनीचं च चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ ३६ ॥

तत्रैकाग्रं मनः कृत्वा यतचित्तो जितेन्द्रियः ।
उपविश्यासनेऽयुञ्जद् योगमात्मविशुद्धये ॥ ३७ ॥

---

१. तमेव गतसङ्कल्पमिति (ग) ।

समकायशिरोग्रीवं धारयन्नचलं स्थितः।
संप्रेक्ष्य नासिकाग्रं स्वं दिशश्चानवलोकयन्।
प्रकाशात्मा विगतभीर्ब्रह्मचारी व्रते स्थितः॥ ३८॥
संयम्य मयि चित्तं भो युक्त आसीत मत्परः।
प्रयुञ्जीत सदात्मानं मद्भक्तो नान्यमानसः॥ ३९॥
एवं सन्ध्यां निवृत्तायां ततो रात्रिरुपागता।
पुनश्चिन्तितुमारब्धः शोकसंविग्नमानसः।
कृत्वा तु पिण्डसङ्कल्पं पश्चात्तापमकुर्वत॥ ४०॥
अकृतं मुनिभिः सर्वं किं मया तदनुष्ठितम्।
निवापकर्म ह्यशुचिः पुत्रार्थे विनियोजितम्।
अहो स्नेहप्रभावेण मया चाकृतबुद्धिना॥ ४१॥
कथं ते मुनयः शापात्प्रदहेयुर्न मामिति।
सदेवासुरगन्धर्वपिशाचोरगराक्षसाः।
किं वक्ष्यन्ति च मां सर्वे ये वै पितृपदे स्थिताः॥ ४२॥
एवं विचिन्त्यमानस्य गता रात्रिर्वसुन्धरे।
पूर्वसन्ध्यानुसम्प्राप्ता उदिते च दिवाकरे।
सन्ध्याविधिं विनिर्वर्त्य हुत्वाग्नीन्द्विजसत्तमः॥ ४३॥
पुनश्चिन्ताप्रपन्नः स आत्रेयो ह्यतिदुःखितः।
एकाकी भाषते तत्र शोकपीडितमानसः॥ ४४॥
धिग्वयो धिक च मे कर्म धिग्बलं धिक् च जीवितम्।
पुत्रं सर्वसुखैर्युक्तं जीवितं हि न दृश्यते॥ ४५॥
नरकं पूतिकाख्यातं हृदि दुःखं विदुर्बुधाः।
परित्राणं ततः पुत्रादिच्छन्तीह परत्र च॥ ४६॥
पूजयित्वा तु देवांश्च दत्त्वा दानं त्वनेकशः।
हुत्वाग्निं विधिवच्चैव स्वर्गं तु लभते नरः॥ ४७॥
पुत्रेण लभते येन पौत्रेण च पितामहाः।
अथ पुत्रस्य पौत्रेण मोदन्ते प्रपितामहाः।
पुत्रेण श्रीमता हीनं नाहं जीवितुमुत्सहे॥ ४८॥
एतस्मिन्नन्तरे देवि नारदो द्विजसत्तमः।
जगाम तापसारण्यमृष्याश्रमविभूषितम्।
सर्वकामयुतं रम्यं बहुपुष्पफलोदकम्॥ ४९॥
यत्प्रविश्याश्रमपदं भ्राजमानं स्वतेजसा।
तं दृष्ट्वा पूजयामास स्वागतेनाथ धर्मवित्॥ ५०॥

अर्घ्यं पाद्यं तस्य दत्त्वा आसने चोपवेश्य च ।
उपविश्यासने देवि नारदो वाक्यमब्रवीत् ॥ ५१ ॥

नारद उवाच

निमे शृणु महाप्राज्ञ शोकमुत्सृज्य दूरतः ।
अशोच्यमनुशोचस्त्वं प्रज्ञावान्नावबुध्यसे ॥ ५२ ॥
गतासूनगतासूंश्च नानुशोचन्ति पण्डिताः[1] ।
मृतं वा यदि वा नेष्टं यो यान्तमनुशोचति ।
अमित्रास्तस्य हृष्यन्ति स चापि न निवर्त्तते ॥ ५३ ॥
अमरत्वं न पश्यामि त्रैलोक्ये सचराचरे ।
देवतासुरगन्धर्वा मानुषा [2]मृगपक्षिणः ।
सर्वे कालवशं यान्ति सर्वे कालमुदिष्यते ॥ ५४ ॥
जातस्य सर्वभूतस्य कालो मृत्युरुपस्थितः ।
अवश्यं चैव गन्तव्यं कृतान्तविहितेन च ॥ ५५ ॥
तव पुत्रो महात्मा वै श्रीमान्नाम श्रियो निधिः ।
पूर्णं वर्षसहस्रं तु तपः कृत्वा सुदुश्चरम् ॥ ५६ ॥
मृत्युकालमनुप्राप्य गतो दिव्यां परां गतिम् ।
एतत्सर्वं विदित्वा तु नानुशोचितुमर्हसि ॥ ५७ ॥
नारदेनैवमुक्ते तु श्रुत्वा स द्विजसत्तमः ।
प्रणम्य शिरसा पादौ निमिरुद्विग्नमानसः ॥ ५८ ॥
भीतो गद्गदया वाचा निश्वसंश्च मुहुर्मुहुः ।
सव्रीडो भाषते विप्रः कारुण्येन समन्वितः ॥ ५९ ॥
अहो मुनिवरश्रेष्ठ अहो धर्मविदां वर ।
सान्त्वितोऽस्मि त्वया विप्र वचनैर्मधुराक्षरैः ॥ ६० ॥
प्रणयात्सौहृदाद्वापि स्नेहाद्वक्ष्यामि तच्छृणु ।
शोको निरन्तरं चित्ते[3] ममैतद्धृदि वर्त्तते ॥ ६१ ॥
कृतस्नेहस्य पुत्रार्थे मया सङ्कल्प्य यत्कृतम् ।
तर्पयित्वा द्विजान् सप्त अन्नाद्येन फलेन च ॥ ६२ ॥
पश्चाद्विसर्जितं पिण्डं दर्भानास्तीर्य भूतले ।
उदकानयनं चैव ह्यपसव्येन वासितम् ॥ ६३ ॥

---

१. तु० श्रीमद्भगवद्गीता २.११ । २. 'गावपक्षिणः' इति वा पाठः ।
३, शोकस्य निरतं चित्तं (शोकश्च नियतं चित्ते ?) इति (ग) ।

शोकस्य तु प्रभावेण एतत्कर्म मया कृतम् ।
अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरणं द्विज[1] ।
नष्टबुद्धिस्मृतिसत्त्वो ह्यज्ञानेन विमोहितः ॥ ६४ ॥
न च श्रुतं मया पूर्वं न देवैर्ऋषिभिः कृतम् ।
भयं तीव्रं प्रपश्यामि मुनिशापात्सुदारुणात् ॥ ६५ ॥

नारद उवाच

न भेतव्यं द्विजश्रेष्ठ पितरं शरणं व्रज ।
अधर्मं न च पश्यामि धर्मो नैवात्र संशयः ॥ ६६ ॥
नारदेनैवमुक्तस्तु निमिर्ध्यानमुपाविशत् ।
कर्मणा मनसा वाचा पितरं शरणं गतः ॥ ६७ ॥
ततोऽतिचिन्तयामास वंशकर्त्तारमात्मनः ।
ध्यायमानस्ततोऽप्याशु आजगाम तपोधनम् ॥ ६८ ॥
पुत्रशोकेन सन्तप्तं पुत्रं दृष्ट्वा तपोधनम् ।
पुत्रमाश्वासयामास वाग्भिरिष्टाभिरव्ययैः ॥ ६९ ॥
निमे संकल्पितस्तेऽयं पितृयज्ञस्तपोधन ।
पितृयज्ञेति निर्दिष्टो धर्मोऽयं ब्रह्मणा स्वयम् ॥ ७० ॥
ततो ह्यतितरो धर्मः क्रतुरेकः प्रतिष्ठितः ।
कृतः स्वयम्भुवा पूर्वं श्राद्धं यो विधिवत्तमः ॥ ७१ ॥
शृण्वतो नारदस्यापि विधिं विधिविदां वरः ।
श्राद्धकर्मविधिं चैव प्रेतकर्म च या क्रिया ॥ ७२ ॥
शृणु सुन्दरि तत्त्वेन यथा दाता सपुत्रकः ।
मम चैव प्रसादेन तस्य बुद्धिं ददाम्यहम् ॥ ७३ ॥
जातस्य सर्वभूतस्य कालमृत्युरुपस्थितः ।
अवश्यमेव गन्तव्यं धर्मराजस्य शासनात् ॥ ७४ ॥
अमरत्वं न पश्यामि पिपीलादीनि जन्तवः ।
जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च[2] ।
मोक्षः कर्मविशेषेण प्रायश्चित्तेन च ध्रुवम् ॥ ७५ ॥
सत्त्वं रजस्तमश्चैव त्रयः शारीरजाः स्मृताः ।
अल्पायुषो नराः पश्चाद्भविष्यन्ति युगक्षये ॥ ७६ ॥
सात्त्विकं नाऽवबुद्ध्यन्ति कर्मदोषेण तामसः ।
तामसं नरकं विद्यात्तिर्यग्योनिं च राक्षसीम् ॥ ७७ ॥

---

१. भगवद्गीतायां तु–'अनार्यजुष्टमस्वर्ग्यमकीर्तिकरमर्जुन' ।
२. तु० श्रीमद्भगवद्गीता ।

सात्त्विकं मुक्तियानाय यान्ति वेदविदो जनाः ।
धर्मज्ञानं तथैश्वर्यं वैराग्यमिति सात्त्विकम् ॥ ७८ ॥
क्रूरो भीरुर्विषादी च हिंसको निरपत्रपः ।
अज्ञानान्धश्च पैशाचमेतेषां तामसा गुणाः ॥ ७९ ॥

तामसं तद्विजानीयादुच्यमानो न बुद्ध्यति ।
दुर्मदोऽश्रद्धधानश्च विज्ञेयास्तामसा नराः ॥ ८० ॥
प्रबलो वाचि युक्तश्च कलबुद्धिः सदायतः ।
शूरः सर्वेषु व्यक्तात्मा विज्ञेया राजसा नराः ॥ ८१ ॥

क्षान्तो दान्तो विशुद्धात्मा विज्ञेयः श्रद्धयान्वितः ।
तपः स्वाध्यायशीलश्च एतेषां सात्विका गुणाः ॥ ८२ ॥

एवं सञ्चिन्तयानस्तु न शोकं कर्त्तुमर्हसि ।
त्यज शोकं महाभाग शोकः सर्वविनाशनः ।
शोको दहति गात्राणि बुद्धिः शोकेन नश्यति ॥ ८३ ॥

लज्जा धृतिश्च धर्मश्च श्रीः कीर्त्तिश्च स्मृतिर्नयः ।
त्यजन्ति सर्वधर्मश्च शोकेनोपहतं नरम् ।
एवं शोकं त्यजित्वा तु निःशोको भव पुत्रक ॥ ८४ ॥

मूढः स्नेहप्रभावेण कृत्वा हिंसानृते तथा ।
पच्यते नरके घोरे ह्यात्मदोषैर्वसुन्धरे ॥ ८५ ॥
स्नेहं सर्वेषु संयम्य बुद्धिं धर्मे नियोजयेत् ।
धर्मलोकहितार्थाय शृणु सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ८६ ॥
चतुर्वर्णस्य वक्ष्यामि यश्च स्वायम्भुवोऽब्रवीत् ।
नेमिप्रभृतीनामेवं येन श्राद्धं प्रवर्त्तते ॥ ८७ ॥

कण्ठस्थानं गते जीवे भीतिविभ्रान्तमानसः ।
ज्ञात्वा च विह्वलं तत्र शीघ्रं निःसारयेद्गृहात् ॥ ८८ ॥
कुशास्तरणशायी च दिशः सर्वा न पश्यति ।
लब्धस्मृतिर्मुहूर्त्तं तु यावज्जीवो न पश्यति[१] ॥ ८९ ॥

अर्चयेत्स्नेहभावेन भूमिदेवा द्विजातयः ।
सुवर्णं च हिरण्यं च यथोत्पन्नेन माधवि ॥ ९० ॥
परलोकहितार्थाय गोप्रदानं विशिष्यते ।
सर्वदेवमया गाव ईश्वरेणावतारिताः ॥ ९१ ॥

---

१. 'न नश्यति'–इति (ग) ।

अमृतं क्षरयन्त्यश्च प्रचरन्ति महीतले।
एतासां चैव दानेन शीघ्रं मुच्यति किल्विषात्॥ ९२॥
पश्चाच्छ्रुतिपथं दिव्यमुत्कर्णेन च श्रावयेत्।
यावत्प्राणान् प्रमुञ्चेत कृत्वा कर्म सुदुष्करम्॥ ९३॥
दृष्ट्वा सुविह्वलं ह्येनं मम मार्गानुसारिणम्।
प्रयाणकाले तु नरो मन्त्रेण विधिपूर्वकम्॥ ९४॥
मन्त्रेणानेन कर्त्तव्यं सर्वसंसारमोक्षणम्।
मधुपर्कं त्वरन् गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत्॥ ९५॥

मन्त्रः

ओं गृहाण वै मे मधुपर्कमाद्यं संसारनाशनकरं त्वमृतेन तुल्यम्।
नारायणेन रचितं भगवत्प्रियाणां दाहे च शान्तिकरणं सुरलोकपूज्यम्॥९६॥

तत एतेन मन्त्रेण दद्याद्वै मधुपर्ककम्।
पुरुषो मृत्युकाले तु परलोकसुखावहम्।
एवं विनिःसृतात्प्राणात्संसारं च न गच्छति॥ ९७॥
नष्टसंज्ञं समुद्दिश्य ज्ञात्वा मृत्युवशं गतम्।
महावनस्पतिं गत्वा गन्धांश्च विविधानपि॥ ९८॥
घृततैलसमायुक्तं कृत्वा वै देहशोधनम्।
तेजोऽव्ययकरं चास्य तत्सर्वं परिकल्प्य च॥ ९९॥
दक्षिणायां शिरः कृत्वा सलिले तन्निधाप्य च।
तीर्थाद्यावाहनं कृत्वा स्नापनं तस्य कारयेत्॥ १००॥
गयादीनि च तीर्थानि ये च पुण्याः शिलोच्चयाः।
कुरुक्षेत्रं च गङ्गा च यमुना च सरिद्वरा॥ १०१॥
कौशिकी च पयोष्णी च सर्वपापप्रणाशिनी।
गण्डकी भद्रनामा च सरयूर्बलदा तथा॥ १०२॥
वनानि नव वाराहे तीर्थे पिण्डारके तथा।
पृथिव्यां यानि तीर्थानि चत्वारः सागरास्तथा।
सर्वाणि मनसा ध्यात्वा स्नानमेवं तु कारयेत्॥ १०३॥
प्राणहतं तु तं ज्ञात्वा चितां कृत्वा विधानतः।
तस्या उपरि तं स्थाप्य दक्षिणाग्रं शिरस्तथा॥ १०४॥
दिव्यानग्निमुखान्ध्यात्वा गृह्य हस्ते हुताशनम्।
प्रज्वाल्य विधिवत्तत्र मन्त्रमेतदुदाहरेत्॥ १०५॥
कृत्वा सुदुष्करं कर्म जानता वाप्यजानता।
मृत्युकालवशं प्राप्य नरः पञ्चत्वमागतः॥ १०६॥

धर्माधर्मसमायुक्तो लोभमोहसमावृतः ।
दह एतस्य गात्राणि देवलोकाय गच्छतु[1] ॥ १०७ ॥

एवमुक्त्वा ततः शीघ्रं कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ।
ज्वलमानं तदा वह्निं शिरःस्थाने प्रदापयेत् ॥ १०८ ॥

चातुर्वर्णेषु संस्कारमेवं भवति पुत्रक ।
गात्राणि वाससी चैव प्रक्षाल्य विनिवर्त्तयेत् ॥ १०९ ॥

मृतं नाम ततोद्दिश्य दद्यात्पिण्डं महीतले ।
तदाप्रभृति चाशौचं देवकर्म न कारयेत् ॥ ११० ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे श्राद्धोत्पत्तौ
सप्ताशीत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. गच्छतीति (ग)

अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

देवदेवोऽसि देवानां लोकनाथोऽपरिग्रहः।
आशौचकर्म विधिवच्छ्रोतुमिच्छामि माधव॥ १॥

वराह उवाच

आशौचं शृणु कल्याणि यथा शुध्यन्ति मानवाः।
गतायुषस्तृतीयेन स्नातव्या स्रोतसा नदी।
पिण्डं सञ्चूरणं[1] दद्यात् त्रीणि दद्याज्जलाञ्जलीन्॥२॥

चतुर्थे पञ्चमे षष्ठे पिण्डमेकं जलाञ्जलिम्।
अन्यस्थानेषु दातव्यं स्नानात्त्वहनि सप्तमे॥ ३॥

एवं प्रतिदिनं कार्यं यावच्च दशमं दिनम्।
क्षारादिना वस्त्रशौचं दिने च दशमे तथा॥ ४॥

तिलामलकस्नेहेन गोत्रजैः स्नानमाचरेत्।
पिण्डदानं विवर्त्याथ क्षौरकर्म तु कारयेत्[2]।
स्नानं कृत्वा विधानेन ज्ञातिभिः स्वगृहं व्रजेत्॥ ५॥

एकादशे च दिवसे एकोद्दिष्टं यथाविधि।
स्नात्वा चैव शुचिर्भूत्वा प्रेतं विप्रेषु योजयेत्॥ ६॥

एकोद्दिष्टं मनुष्याणां चातुर्वर्णस्य माधवि।
यथा कं द्रव्यसंयुक्तं स्वं विप्रं भोजयेत्तदा।
स्नात्वा चैवं शुचिर्भूत्वा प्रेतं प्रेतेषु योजयेत्॥ ७॥

एकोद्दिष्टं तु द्रव्याणां चातुर्वर्ण्यस्य माधवि।
अपाकद्रव्यं संगृह्य ब्रह्मणो वचनं यथा॥ ८॥

त्रिषु वर्णेषु कर्तव्यं पाकभोजनमित्युत।
शुश्रूषया विपन्नानां शूद्राणां च वरानने॥ ९॥

त्रयोदशे दिने प्राप्ते पाकेन भोजयेद् द्विजान्।
मृतस्य नाम चोद्दिश्य यस्यार्थे[3]च प्रयोजितः॥ १०॥

---

१. पिण्डसंक्रमणमिति (ग)। २. 'समाचरेत्' इति (ग)।
३. 'विप्रयोजितः' इति (ग)।

स्वरितस्येति[1] सङ्कल्प्य कृत्वा ब्राह्मणमन्दिरम् ।
गत्वा निमन्त्रितं विप्रं नम्रो भूत्वा समाहितः ।
मन्त्रेणानेन भो देवि मनस्येव पठन्ति तम् ॥ ११ ॥
गतोऽसि दिव्यलोके त्वं कृतान्तविहितेन च ।
मनसा वायुभूतस्त्वं विप्रमेनं समाश्रय ॥ १२ ॥
अस्तंगते तथादित्ये गत्वा ब्राह्मणमन्दिरम् ।
दत्त्वा तु पाद्यं विधिवन्नमस्कृत्य द्विजोत्तमम् ॥ १३ ॥
पादसंवाहनं कार्यं प्रेतस्य हितकाम्यया ।
प्रेतभोगशरीरे तु ब्राह्मणस्य च सुन्दरि ॥ १४ ॥
यावत्तु तिष्ठते तत्र प्रेतभोगमुदीक्षते ।
तावन्न संस्पृशेद्भूमे मम गात्रं प्रतिष्ठितम् ॥ १५ ॥
प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे ।
श्मश्रुकर्म प्रकर्त्तव्यं विप्रस्य तु यथाविधि ।
स्नापनाभ्यञ्जनं कार्यं प्रेतसन्तोषदायकम् ॥ १६ ॥
गृहीत्वा भूमिभागं च स्थण्डिलं तत्र कारयेत् ।
निपातदेशं संगृह्य शुचिदेशे समाहितः ॥ १७ ॥
नदीकूले निखाते वा प्रेतभूमिं विनिर्दिशेत् ।
चतुःषष्टिकृतं भागं यथावत्सुकृतं भवेत् ॥ १८ ॥
ततो दक्षिणपूर्वेषु दिग्विभागेषु सुन्दरि ।
छायायां कुञ्जरस्यापि नदीकूलद्रुमे तथा ।
चाण्डालादिप्रहीणे तु प्रेतकार्यं समाचरेत् ॥ १९ ॥
यं देशं च न[2] पश्यन्ति कुकुटः श्वानशूकराः ।
श्वा चापोहति रावेण गर्जितेन च शूकरः ।
कुक्कुटपक्षवातेन चाण्डालश्च यथा धरे ॥ २० ॥
तत्र कुर्वन्ति ये श्राद्धं पितॄणां बन्धनप्रदम् ।
वर्जनीया बुधैरेते प्रेतकार्येषु सुन्दरि ॥ २१ ॥
देवतासुरगन्धर्वाः पिशाचोरगराक्षसाः ।
नागा भूतानि यक्षाश्च ये च स्थावरजङ्गमाः ॥ २२ ॥
स्नानं कृत्वा यथा देवि तव पृष्ठे प्रतिष्ठिताः ।
धारयिष्यामि सुश्रोणि विष्णुमायाततं जगत् ॥ २३ ॥
चण्डालमादितः कृत्वा नराणां तु शुभाशुभम् ।
स्नानं कुर्वन्तु ते भूमे स्थण्डिले तदनन्तरे ॥ २४ ॥

१. स्वः करिष्येति (ग)। २. 'यं देशं नैव' इति वा पाठः ।

अकृत्वा पृथिवीभागं निवापं ये तु कुर्वते ।
त्वदधीनं जगद्भद्रे तवोच्छिष्टं हतं भवेत् ॥ २५ ॥
न देवाः पितरस्तस्य गृह्णन्तीह कदाचन ।
पतन्ति नरके घोरे तेनोच्छिष्टेन सुन्दरि ॥ २६ ॥
स्थण्डिले प्रेतभागं तु दद्यात्पूर्वाह्णिकं तु तम् ।
कृत्वा तु पिण्डसंकल्पं नामगोत्रेण माधवि ॥ २७ ॥
पश्चादश्नन्ति गोत्राणि कुलजाश्चैकभोजनाः ।
न दद्यादन्यगोत्रेभ्यो ये न भुञ्जन्ति तत्र वै ॥ २८ ॥
चतुर्णामपि वर्णानां प्रेतकार्येषु सुन्दरि ।
एवं दत्तेन प्रीयन्ते प्रेतलोकगता नराः ॥ २९ ॥
अदत्त्वा प्रेतभागं तु भुङ्क्ते यस्तत्र मानवः ।
गत्वा महानदीं सोऽपि सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ ३० ॥
तीर्थानि मनसा गत्वा त्रिभिरभ्युक्षयेद्भुवम् ।
एवं शुद्धिं ततः कृत्वा ब्राह्मणान् शीघ्रमानयेत् ॥ ३१ ॥
आगतांश्च द्विजान्दृष्ट्वा कर्त्तव्या स्वागतक्रिया ।
अर्घ्यं पाद्यं ततो दद्याद् धृष्टपुष्टेन माधवि ।
आसनं चोपकल्पेत मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ॥ ३२ ॥

मन्त्रः

इदं ते आसनं दत्तं विश्रामं क्रियतां द्विज ।
कुरुष्व मे प्रसादं च सुप्रसीद द्विजोत्तम ॥ ३३ ॥
उपवेश्यासने विप्रं छत्रं सङ्कल्पयेत्पुनः ।
निवारणार्थमाकाशे भूतागमनचारिणः ।
देवगन्धर्वयक्षाश्च सिद्धसङ्घा महासुराः ॥ ३४ ॥
धारणार्थं तथाकाशे छत्रं तेजस्विनां कृतम् ।
प्रेतस्य च हितार्थाय धारयेत वसुन्धरे ॥ ३५ ॥
पूर्वं[1] संहृष्टतुष्टेन प्रेतभागं च दापयेत् ।
छत्रमावरणार्थं तु दद्याच्चैव द्विजातये ॥ ३६ ॥
आकाशे तत्र पश्यन्ति देवाः सिद्धपुरोगमाः ।
गन्धर्वा ह्यसुराः सिद्धा राक्षसाः पिशिताशिनः ॥ ३७ ॥
पश्यमानेषु सर्वेषु प्रेतः संक्रीडितो भवेत् ।
क्रीडमानं ततो दृष्ट्वा हसन्त्यसुरराक्षसाः ॥ ३८ ॥

---

१. एवमिति (ग) ।

एवं निवारणं छत्रमादित्येन कृतं पुरा ।
प्रेतलोकगतानां च सर्वदेवर्षिणा पुरा ॥ ३९ ॥
अग्निवर्षं शिलावर्षं तप्तं तत्र जलोदकम् ।
भस्मवर्षं ततो घोरमहोरात्रेण माधवि ।
एवं निवारणं छत्रं दद्याद्विप्राय माधवि ॥ ४० ॥
पश्चादुपानहौ दद्यात्पादस्पर्शकरे शुभे ।
उपानहे च वक्ष्यामि दत्ते भवति यत्फलम् ।
पादौ च तौ न दह्येते यमस्य विषयं गते ॥ ४१ ॥
तमोऽन्धकारविषयं दुर्गमं घोरदर्शनम् ।
एकाकी दुःसहं लोके पथा येन स गच्छति ॥ ४२ ॥
कालो मृत्युश्च दूतश्च यष्टिमुद्यम्य पृष्ठतः ।
अहोरात्रेण घोरेण प्रेतं नयति माधवि ।
दद्यात्तदर्थं विप्राय परत्र[1] च सुखावहम् ॥ ४३ ॥
तप्तबालुमयी भूमिः कण्टकैरुपसंस्तृता ।
तेन दुर्गाणि तरति दत्तेनोपानहेन तु ॥ ४४ ॥
पश्चाद्धूपं च दीपं च दद्याद्वै मन्त्रपूर्वकम् ।
याति येन विजानीयात्पृथक् प्रेतेन योजयेत् ॥ ४५ ॥
नामगोत्रमुदाहृत्य प्रेताय तदनन्तरम् ।
शीघ्रमावाहयेद्भूमे दर्भपात्रे च भूतले ॥ ४६ ॥

मन्त्रः

इहलोकं परित्यज्य गतोऽसि परमां गतिम् ।
गृह्ण गन्धं मुदा युक्तो[2] भक्त्या प्रेतोपपादितम् ॥ ४७ ॥

गन्धमन्त्रः

सर्वगन्धं सर्वपुष्पं धूपं दीपं तथैव च ।
प्रतिगृह्णीष्व विप्रेन्द्र प्रेतमोक्षप्रदो भव ॥ ४८ ॥
एवं वस्त्राणि विप्राय सर्वाण्याभरणानि च ।
पुनः पुनश्च पक्वान्नं प्रयच्छेत वसुन्धरे ।
एवमादीनि द्रव्याणि प्रेतभागानि सर्वशः ॥ ४९ ॥
पादशौचादि त्रिःकृत्वा चातुर्वर्णस्य माधवि ।
एवं विधिः प्रयोक्तव्यः शूद्राणां मन्त्रवर्जितम् ।
अमन्त्रस्य च शूद्रस्य विप्रो मन्त्रेण गृह्णति ॥ ५० ॥

---

१. दत्ते च सुखावहे इति वा पाठः । २. भक्त्या मे प्रतिपादितमिति (ग) ।

एतत्सर्वं विनिर्वर्त्य पक्वान्नं भोजयेद्द्विजम् ।
भोक्ष्यमाणेन विप्रेण ज्ञानशुद्धेन सुन्दरि ॥ ५१ ॥
प्रेताय प्रथमं दद्यान्न स्पृशेत परात्परम् ।
सर्वं व्यञ्जनसंयुक्तं प्रेतभागं प्रकल्पयेत् ॥ ५२ ॥
देवत्वं ब्राह्मणत्वं च प्रेतपिण्डे प्रदीयते ।
मानुषत्वं निवापेषु ज्ञातव्यं सततं बुधैः ॥ ५३ ॥

पितृस्थाने प्रदातव्यं विधानान्मन्त्रसंयुतम्[1] ।
एवं विप्रेषु प्रेतेषु एककालो न विद्यते ॥ ५४ ॥
हस्तशौचं पुनः कृत्वा उपस्पृश्य यथाविधि ।
समन्त्रं प्रतिगृह्णाति पक्वान्नं भक्ष्यभोजनम् ॥ ५५ ॥
भुज्यमानस्य विप्रस्य प्रेतभागं च नित्यशः ।
ज्ञातिवर्गेषु गोत्रेषु सम्बन्धिस्वजनेषु च ।
भागस्तत्र प्रदातव्यस्तस्यार्थे यस्य विद्यते ॥ ५६ ॥

विप्रस्य दीयमाने तु वारणीय न कस्यचित् ।
निवारयति यो दत्तं गुरुहत्याफलं लभेत् ॥ ५७ ॥
न देवाः प्रतिगृह्णन्ति नाग्नयः पितरस्तथा ।
एवं विलुप्यते धर्मः प्रेतस्तत्र न तुष्यति ।
एवं विचिन्त्यमानस्य यथा धर्मो न लुप्यते ॥ ५८ ॥
ज्ञातिसम्बन्धिमध्ये तु यो दद्यात्प्रेतभोजनम् ।
हृष्टेन मनसा विप्रे प्रेतभागं विशेषतः ॥ ५९ ॥

कूटवत्प्रतितिष्ठेत दृष्ट्वा तृप्तिं न गच्छति ।
एवं तु प्रेतभावेन शीघ्रं मुञ्चति किल्विषात् ॥ ६० ॥
तृप्तिं ज्ञात्वा तु विप्रस्य पक्वान्नेन तु माधवि ।
दातव्यमुदकं तस्य पाणावभ्युक्षणं ततः ॥ ६१ ॥
दृष्ट्वा तु प्रोषितं तेन उच्छिष्टं न विसर्जयेत् ।
ब्राह्मणेनाप्यनुज्ञातः शीघ्रं संरम्भयेत्ततः ॥ ६२ ॥

दातव्यं तत्र उच्छिष्टं येन हेतुमगर्हितम् ।
उपस्पृश्य विधानेन मम तीर्थगतेन च ॥ ६३ ॥
शुचिर्भूत्वा तु विधिवत्कृत्वा शान्त्युदकानि तु ।
प्रणम्य शिरसा देवि निवापस्थानमागतः ।
मन्त्रैस्तुतिस्तु कर्त्तव्या तव भक्त्या व्यवस्थितः ॥ ६४ ॥

---

१. विधिना मन्त्रसंयुतमिति (ग) ।

नमो नमो मेदिनि लोकमातः उर्व्यै महाशैलशिलाधरायै[1] ।
नमो नमो धारिणि लोकधात्रि जगत्प्रतिष्ठे वसुधे नमोऽस्तु ते ॥ ६५ ॥

एवं निवापदानेन तव भक्तेन सुन्दरि ।
दद्यात्तिलोदकं तस्य नामगोत्रमुदाहरेत् ॥ ६६ ॥
जानुभ्यामवनिं गत्वा नमस्कृत्वा द्विजोत्तमान् ।
पाणिं संगृह्य हस्तेन मन्त्रेणोत्थापयेद् द्विजान् ।
दद्याच्छय्यासनं देवि तथैवाञ्जनकङ्कणम् ॥ ६७ ॥
अञ्जनं कङ्कणं गृह्य शय्यामाक्रम्य स द्विजः ।
मुहूर्त्तं तत्र विश्रम्य निवापस्थानमागतः ।
गवां लाङ्गूलमुद्धृत्य दद्याद्ब्राह्मणहस्तके ॥ ६८ ॥
पात्रेणोदुम्बरस्थेन कृत्वा कृष्णतिलोदकम् ।
उदाहरेत्तु मन्त्रान्वै सौरभेयान्द्विजातयः ॥ ६९ ॥
मन्त्रपूतं तदा तोयं सर्वपापप्रणाशनम् ।
उद्धृत्य तच्च लाङ्गूलं तोयेनाभ्युक्ष्य वै ततः ॥ ७० ॥
पश्चात्प्रेतं विसर्ज्यैवं दद्याद्दानं द्विजातये ।
निवापमन्नमशुचिं दद्याद्वायसतर्पणम् ॥ ७१ ॥
गत्वा तु ब्राह्मणेभ्योऽपि स्वगृहं यत्र तिष्ठति ।
पक्वान्नं भोजयेत्सर्वं न तिष्ठेत्प्रतिवासिकम् ॥ ७२ ॥
पिपीलिकादिभूतानि प्रेतभागं च सर्वशः ।
कृत्वा तु तर्पणं देवि यस्यार्थे तस्य कल्पयेत् ॥ ७३ ॥
भुक्तेषु तेषु सर्वेषु दीनानाथान् प्रतर्प्य च ।
प्रेतराजपुरं गत्वा प्रयच्छति स माधवि ।
सर्वान्नमक्षयं तस्य दत्तं भवति सुन्दरि ॥ ७४ ॥
कर्त्तव्य एवं संस्कारः प्रेतभावविशोधनः ।
नेमिप्रभृतिभिः शौचं चातुर्वर्ण्यस्य सर्वतः ।
भविष्यति न सन्देहो दृष्टपूर्वं स्वयम्भुवा ॥ ७५ ॥
कृत्वा तु धर्मसङ्कल्पं प्रेतकार्यं विशेषतः ।
न भेतव्यं त्वया पुत्र प्रेतकार्ये कृते सति ॥ ७६ ॥
विस्तरेण मया प्रोक्तं प्रत्यक्षं नारदस्य च ।
त्वया वत्स सुतस्यार्थे क्रतुरेकः प्रतिष्ठितः ।
तस्मात्प्रभृति लोकेषु पितृयज्ञो भविष्यति ॥ ७७ ॥

---

१. शिलाधरा चेति (ग) ।

एवं यास्यसि वत्स त्वं न शोकं कर्त्तुमर्हसि ।
शिवलोकं ब्रह्मलोकं विष्णुलोकं न संशयः ॥ ७८ ॥
एवमुक्त्वा तदात्रेयः पितृकर्म यथाविधि ।
दातव्यं तु तृतीये च मासे सप्त नवेषु च ।
एकादशे तथा मासे दद्यात्सांवत्सरीं क्रियाम् ॥ ७९ ॥
प्रेतस्यावाहनं कृत्वा शुचिर्भूत्वा समाहितः ।
पक्वान्नं भोजयेत्तत्र प्रेतभागं यथाविधि ॥ ८० ॥
मन्त्रयुक्तोपचारेण चातुर्वर्णस्य सर्वतः ।
वृषलानाममन्त्राणां प्रयोक्तव्यं यथाविधि ॥ ८१ ॥
प्रेतकार्ये निवृत्ते तु पूर्णे संवत्सरे तथा ।
प्रयान्ति जन्तवः केचिद्गत्वा गच्छन्ति चापरे ॥ ८२ ॥
पितामहः स्नुषा भार्या ज्ञातिसम्बन्धिबान्धवाः ।
यद्येते बहवः सन्ति स्वप्नोपममिदं जगत् ॥ ८३ ॥
स्वयं मुहूर्तं रोदित्वा ततो याति पराङ्मुखः ।
स्नेहपाशेन बद्धो वै[1] क्षणार्द्धान्मुच्यते ततः ॥ ८४ ॥
कस्य माता पिता कस्य कस्य भार्या सुतास्तथा ।
युगे युगेषु वर्त्तन्ते मोहपाशेन बध्यते[2] ।
स्नेहभावेन कर्त्तव्यः संस्कारो हि मृतस्य च ॥ ८५ ॥
मातापितृसहस्राणि पुत्रदारशतानि च ।
संसारेष्वनुभूतानि[3] कस्य ते कस्य वा वयम् ॥ ८६ ॥
स्वयम्भुवा विधिः प्रोक्तः प्रेतसंस्कारलक्षणः[4] ।
प्रेतकार्ये निवृत्ते तु पितृत्वमुपजायते ।
मासि मासि ह्यमायां वै कर्त्तव्यं पितृतर्पणम् ॥ ८७ ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
जुहुयाद् ब्राह्मणमुखे तृप्तिर्भवति शाश्वती ॥ ८८ ॥
एवमुक्त्वा स आत्रेयः पितृयज्ञविनिश्चयम् ।
मुहूर्त्तं ध्यानमास्थाय तत्रैवान्तरधीयत ॥ ८९ ॥

नारद उवाच

श्रुत्वा तु मृतसंस्कारमात्रेयोक्तं यथाविधि ।
चातुर्वर्णस्य सर्वस्य त्वया धर्मः प्रतिष्ठितः ॥ ९० ॥

---

१. नद्धो वै इति (ग) । २. बद्धत इति (ग) ।
३. अनुभूतस्येति (ग) । ४. प्रेतसंसारलक्षण इति (ग) ।

पितृयज्ञमुपश्राद्धे मासि मासि दिने तथा।
वर्त्तयन्ति यथान्यायमृषयश्च तपोधनाः।
निर्दिष्टं ब्राह्मणानां वै शूद्राणां मन्त्रवर्जितम् ॥ ९१ ॥

नेमिना च कृतं श्राद्धं ततः प्रभृति वै द्विजाः।
कुर्वन्ति सततं श्राद्धं नेमिश्राद्धं तदुच्यते ॥ ९२ ॥

स्वस्त्यस्तु ते महाभाग यास्यामि मुनिसत्तम।
एवमुक्त्वा मुनिश्रेष्ठो नारदो द्विजसत्तमः।
तेजसा द्योतयन्सर्वं गतः शक्रपुरं प्रति ॥ ९३ ॥

एवं च पिण्डसङ्कल्पं श्राद्धोत्पत्तिं च माधवि।
आत्रेयेणैव मुनिना स्थापितं ब्राह्मणेषु च ॥ ९४ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे पिण्डकल्पश्राद्धोत्पत्तिर्नाम
अष्टाशीत्यधिकशततमोऽध्यायः।

ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

श्रुतं श्राद्धं यथावृत्तं शौचाशौचांश्च सर्वशः।
चतुर्णामपि वर्णानां प्रेतभोज्यं यथाविधि।
उत्पन्नं संशयं मेऽद्य भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ १ ॥

चातुर्वर्ण्येषु सर्वेषु दद्याद् दानं द्विजोत्तमे।
प्रतिगृह्णन्ति ये तत्र प्रेतभागं विशेषतः ॥ २ ॥

अनिष्टं गर्हितं तत्र प्रेतेन सह भोजनम्।
भुक्त्वा तेषां द्विजो देव मुच्यते केन कर्मणा ॥ ३ ॥

कथं ते तारयिष्यन्ति दातारं पुरुषोत्तम।
प्रणयात्स्त्रीस्वभावेन पृच्छामि त्वां जनार्दन ॥ ४ ॥

एवमुक्तोऽपि भूम्याऽसौ शङ्खदुन्दुभिनिस्वनः।
वराहरूपी भगवान्प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ५ ॥

वराह उवाच

साधु भूमे वरारोहे यन्मां त्वं परिपृच्छसि।
कथयिष्यामि ते देवि तारयन्ति यथा द्विजाः ॥ ६ ॥

भुक्त्वा तु प्रेतभोज्यानि ब्राह्मणो ज्ञानदुर्लभः।
विशोधनार्थं देहस्य उपवासं तु कारयेत् ॥ ७ ॥

अहोरात्रोषितो भूत्वा विप्रो ज्ञानेन संयुतः।
पूर्वसन्ध्यां विनिर्वर्त्य कृत्वा चैवाग्नितर्पणम् ॥ ८ ॥

तिलहोमं प्रकुर्वीत शान्तिमङ्गलपाठकः।
प्राक्स्रोतां च नदीं गत्वा स्नानं कृत्वा विधानतः ॥ ९ ॥

पञ्चगव्यं ततः पीत्वा मधुपर्केण संयुतम्।
औदुम्बरे च पात्रे च कृत्वा शान्त्युदकानि च।
प्रोक्षयेच्च गृहं सर्वं यत्रातिष्ठत्स्वयं द्विजः ॥ १० ॥

देवाश्चाग्निमुखाः सर्वे तर्पयित्वा विभागशः।
भूतानां च बलिं दद्याद्ब्राह्मणानां च भोजनम्।
एका गौस्तु प्रदातव्या पापक्षयकरी तदा ॥ ११ ॥

एवं तु कुरुते यश्च स याति परमां गतिम् ।
प्रेतान्नं चोदरस्थे तु कालधर्ममुपागतः ।
आकल्पं नरके घोरे वसमानः सुदुःखितः ।
प्राप्नोति राक्षसत्वं वै ततो मुच्यति किल्विषात् ॥ १२ ॥

प्रायश्चित्तं तु कर्त्तव्यं दातृभोक्तृसुखावहम् ।
गावो हस्त्यश्व-आदीनि सागरान्तानि माधवि ॥ १३ ॥
प्रतिगृह्णन्ति ये विप्रा मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
प्रायश्चित्तं चरेद्यस्तु स तारयति निश्चितम् ॥ १४ ॥
द्विजो ज्ञानेन सम्पन्नो वेदाभ्यासरतः सदा ।
स तारयति चात्मानं दातारं नैव संशयः[1] ।
ब्राह्मणो नावमन्तव्यस्त्रिभिर्वर्णैर्धराधरे ॥ १५ ॥

दैवे च जन्मनक्षत्रे श्राद्धकाले च पर्वसु ।
प्रेतकार्येषु सर्वेषु परीक्ष्य निपुणं द्विजम् ॥ १६ ॥
वेदविद्याव्रतस्नातं बहुधर्मनिरन्तरम्[2] ।
शीलयुक्तं सुसंन्तुष्टं धर्मज्ञं सत्यवादिनम् ॥ १७ ॥

क्षमायुक्तं च शास्त्रज्ञमहिंसायां रतं तथा ।
एभिर्गुणैस्तु संयुक्तं ब्राह्मणं प्राप्य सत्वरः ।
दद्याद्दानानि विप्राय स वै तारयितुं क्षमः ॥ १८ ॥
कुण्डगोलेषु यद्दत्तं निष्फलं तत्तु जायते ।
कुण्डगोलः प्रतिग्राही दातारं चाप्यधो नयेत् ॥ १९ ॥
पित्रे कर्मणि चैकं तु कुण्डं वा गोलकं तथा ।
दृष्ट्वा तं पितरो यान्ति निराशा निरयं द्रुतम् ॥ २० ॥
दैवे कर्मणि चैवं तु तेषां दत्तं सुनिष्फलम् ।
तस्माद् दानं न दातव्यमपात्राय यशस्विनि ।
अत्रार्थे यत्पुरा वृत्तं तच्छृणुष्व वसुन्धरे ॥ २१ ॥
अवन्तीविषये कश्चिद्राजा अत्यन्तधार्मिकः ।
नाम्ना मेधातिथिश्चैव मनुवंशविवर्द्धनः ॥ २२ ॥
राज्ञः पुरोहितश्चासीच्चन्द्रशर्मा द्विजोत्तमः ।
आत्रेयगोत्रे चोत्पन्नो वेदवादरतः सदा ॥ २३ ॥
स राजा ब्राह्मणेभ्यश्च गा ददाति दिने दिने ।
शतं दत्त्वा विधानेन पश्चाद्भुङ्क्ते नराधिपः ॥ २४ ॥

---

१. नात्र संशय इति (ग) । २. षट्कर्मनियतं शुचिमिति (ग) ।

गते बहुतिथे काले राज्ञो मेधातिथेः पितुः ।
श्राद्धस्य दिवसः प्राप्तो वैशाखे वरवर्णिनि ॥ २५ ॥

स विप्रानाह्वयामास पितुर्वै श्राद्धकारणात् ।
आगतान्ब्राह्मणान्दृष्ट्वा मेधातिथिरकल्मषः ।
विप्रान्नत्वा गुरुं चैव श्राद्धारम्भमथाकरोत् ॥ २६ ॥

श्राद्धं कृत्वा तु विधिवत्पिण्डान्निर्वाप्य यत्नतः ।
श्राद्धसङ्कल्पितं चान्नं विप्रेभ्यः प्रददौ बहु ॥ २७ ॥

तन्मध्ये ब्राह्मणः कश्चिद्गोलकोऽवस्थितस्तदा[१] ।
श्राद्धे सङ्कल्पितं चान्नं तस्मै दत्तं विधानतः[२] ॥ २८ ॥

तेनैव श्राद्धदोषेण राज्ञस्तु पितरस्तदा ।
स्वर्गाद्भ्रष्टा लम्बन्ते स्म वने कण्टकसंयुते ।
क्षुत्पिपासार्दिता नित्यं क्रन्दन्ते च पुनः पुनः ॥ २९ ॥

कदाचिद्दैवयोगेन राजा मेधातिथिः स्वयम् ।
मृगयार्थं गतस्तत्र द्वित्रैः परिजनैर्वृतः ॥ ३० ॥

तत्रावलम्बतो दृष्ट्वा तानपृच्छद्द्विजप्रियः ।
के भवन्तोऽत्र संप्राप्ता दशामेतां सुदुःखिताः ।
केन कर्मविपाकेन भवन्तः कथयन्तु मे ॥ ३१ ॥

पितर ऊचुः

अस्मद्वंशकरो नित्यं नाम्ना मेधातिथिः प्रभुः ।
वयं तस्यैव पितरो नरकं गन्तुमुद्यताः ॥ ३२ ॥

तेषां तु वचनं श्रुत्वा राजा दुःखसमन्वितः ।
उवाच तान् पितॄन् सर्वान् सान्त्वपूर्वमिदं वचः ॥ ३३ ॥

मेधातिथिरुवाच

मेधातिथिरहं नाम्ना भवन्तः पितरो मम ।
केन वै कर्मदोषेण निरयं गन्तुमुद्यताः ॥ ३४ ॥

पितर ऊचुः

श्राद्धं सङ्कल्पितं चान्नं दत्तं तद्गोलकाय वै ।
तेनैव कर्मदोषेण प्रयाता नरकं वयम् ।
तत्र दुःखं महद्भुक्त्वा पुनर्गच्छामि वै दिवम् ॥ ३५ ॥

---

१. तथेति (ग)। २. विप्रेभ्यः प्रददौ बहु इति (ग)।

पुत्र त्वं चैव दाता च सर्वलोकहिते रतः ।
असंख्यातास्त्वया दत्ता गावः सुबहुदक्षिणाः ॥ ३६ ॥
तेन पुण्येन गच्छामः स्वर्गं ह्यतिसुखप्रदम् ।
तत्र चान्नं न विद्येत येन तृप्तिर्भविष्यति ।
पुनः श्राद्धं त्वया कार्यं पितृणां तृप्तिदायकम् ॥ ३७ ॥
तेषां तु वचनं श्रुत्वा मेधातिथिरगाद् गृहम् ।
आहूय चन्द्रशर्माणं गुरुं वचनमब्रवीत् ॥ ३८ ॥

मेधातिथिरुवाच

चन्द्रशर्मन्पुनः श्राद्धं करिष्ये पितुरद्य वै ।
आहूयन्तां द्विजाः सर्वे कुण्डगोलकवर्जिताः ॥ ३९ ॥
इत्युक्तमात्रे वचने चन्द्रशर्मा पुरोहितः ।
आहूतवान्द्विजान् सर्वान्वेदपाठकृतश्रमान् ।
साधून्क्षान्तान् कुलीनांश्च सुशीलान्मानवर्जितान् ॥४०॥
राज्ञा तु कारयामास श्राद्धं विधिविदां वरः ।
कृते श्राद्धे ततः पश्चात्पिण्डान्निर्वाप्य यत्नतः ।
ब्राह्मणान् भोजयामास दक्षिणाभिः प्रपूज्य च ॥ ४१ ॥
पश्चाद्विसर्जयामास स्वयं तु बुभुजे नृपः ।
भुक्त्वा पुनर्वनं गत्वा दृष्टवांश्च स्वकान् पितॄन् ।
हृष्टान् पुष्टान् बलैर्युक्तान् राजा तु मुमुदे भृशम् ॥ ४२ ॥
दृष्ट्वा तु पितरश्चैवं राजानं पितृवत्सलम् ।
ऊचुर्विनयसम्पन्नाः प्रीतिपूर्वमिदं वचः ॥ ४३ ॥
स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामः स्वर्गलोकं प्रति प्रभो ।
इदानीं च त्वया कार्यमस्मद्धितमनुत्तमम् ॥ ४४ ॥
गोलकाय न दातव्यं दैवं पित्र्यमथापि वा ।
तयोर्दत्तं तु यच्छ्राद्धं निष्फलं तत्स्मृतं बुधैः ॥ ४५ ॥
दैवे कर्मणि पित्र्ये च ब्राह्मणो नैव लभ्यते ।
सङ्कल्पयित्वा अन्नं तु गोभ्यो देयं यथाविधि ॥ ४६ ॥
गवामभावे नद्यां वा क्षिपेदन्नं प्रयत्नतः ।
अपात्राय न दातव्यं नास्तिकाय गुरुद्रुहे ।
गोलकाय न दातव्यं कुण्डाय च विशेषतः ॥ ४७ ॥
इत्युक्त्वा पितरः सर्वे गताः स्वर्गाय भामिनि ।
मेधातिथिरपि प्रायात्स्वपुरं ब्राह्मणैर्वृतः ।
यदुक्तं पितृभिः सर्वं तच्चकार मुदा युतः ॥ ४८ ॥

तस्मात्ते कथितं देवि एकोऽपि ब्राह्मणोत्तमः ।
सन्तारयति दुर्गेभ्यो विषमेभ्यो न संशयः ॥ ४९ ॥

एकोऽपि तारितुं शक्तो यथा नावा महज्जलम् ।
तस्माद्दानं प्रदातव्यं ब्राह्मणाय वसुन्धरे ॥ ५० ॥

देवासुरमनुष्याणां गन्धर्वोरगरक्षसाम् ।
सर्वे श्राद्धं करिष्यन्ति नेमिप्रभृति माधवि ।
मासे मासे च वै पश्चात्पितृपक्षे तपोधनाः ॥ ५१ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे पिण्डकल्पोत्पत्तिर्नाम
ऊननवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

नवत्यधिकशततमोऽध्यायः

धरण्युवाच

देवमानुषतिर्यक्षु प्रेतेषु नरकेषु च ।
आयान्ति जन्तवः केचिद् भूत्वा गच्छन्ति चापरे॥ १ ॥
स्वप्नोपममिमं लोकं ह्यात्मकर्म शुभाशुभम् ।
वर्त्तते तिष्ठते देव तव मायाबलैर्जगत् ॥ २ ॥
क एते पितरो देव श्राद्धं भोक्ष्यन्ति योगतः ।
आत्मकर्मवशाल्लोके गतिः पञ्चसु वर्त्तते ॥ ३ ॥
कथं तं पिण्डसंकल्पं मासे मासे नियोजयेत् ।
के भवन्ति च भोक्तारः श्राद्धे पिण्डान् पितृक्रियाः ।
निश्चयं श्रोतुमिच्छामि परं कौतूहलं हि मे ॥ ४ ॥
पृथिव्या एवमुक्तस्तु देवो नारायणो हरिः ।
वराहरूपी भगवान्प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ५ ॥

वराह उवाच

साधु भूमे वरारोहे सर्वधर्मव्यवस्थिते ।
कथयिष्यामि ते देवि यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ ६ ॥
ये ते भवन्ति भोक्तारः पितृयज्ञेषु माधवि ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
क्रियते पिण्डसङ्कल्पो मासे ह्येकदिने तथा ॥ ७ ॥
ज्ञात्वा नक्षत्रसंयोगं पितृपक्षे ह्युपागते ।
तिथिं पर्व विजानीयाद् येषु दत्तं महत्फलम् ॥ ८ ॥
करिष्यन्ति च ये श्राद्धं श्रद्धया ज्ञानिनो जनाः ।
तत्सर्वं कथयिष्यामि श्रूयतां शुभलोचने ॥ ९ ॥
केचिद् यजन्ति यज्ञं वै ब्रह्मयज्ञं द्विजातयः ।
केचिद् यजन्ति सुभगे देवयज्ञं हुताशने ॥ १० ॥
केचिच्च भूतयज्ञेन वर्त्तयन्ति सुमध्यमे ।
केचिन्मनुष्ययज्ञेन पूजयन्ति गृहाश्रमे ।
पितृयज्ञं च भो देवि शृणु वक्ष्यामि निश्चयम् ॥ ११ ॥
ये यजन्ति वरारोहे क्रतूनेकशतैरपि ।
सर्वे ते मयि वर्त्तन्ते सत्यमेतद्ब्रवीमि ते ॥ १२ ॥

अग्निर्मुखं च देवानां हव्यकव्येषु माधवि ।
उत्तरोऽग्निरहं चैव दक्षिणाग्निरहं तथा ॥ १३ ॥
अहमाहवनीयोऽग्निः सर्वयज्ञेषु सुन्दरि ।
पावनः पावकश्चैव अहमेव व्यवस्थितः ॥ १४ ॥
सर्वेष्वेव तु कार्येषु देवसत्रेषु माधवि ।
वैश्वदेवे नियुञ्जीत ब्रह्मचारी शुचिः सदा ॥ १५ ॥
भिक्षुको देवतीर्थेषु वानप्रस्थो यतिस्तथा ।
एतान्न भोजयेच्छ्राद्धे देवतार्थेषु पूजयेत्[1] ॥ १६ ॥
व्रतस्थान् संप्रवक्ष्यामि श्राद्धमर्हन्ति ये द्विजाः ।
उत्तमो गृहसन्तुष्टः क्षान्तो दान्तो जितेन्द्रियः ॥ १७ ॥
उदासीनः सत्यसन्ध्यः श्रोत्रियो धर्मपाठकः ।
वेदविद्याव्रतस्नातो सुविमृष्टान्नभोजकः ।
ईदृशान् भोजयेच्छ्राद्धे पितृयज्ञेषु माधवि ॥ १८ ॥
दत्त्वा हुताशनायादौ देवतीर्थेषु सुन्दरि ।
पश्चाद्ब्राह्मणमुखे दद्यात्पित्रर्थं च यथाविधि ॥ १९ ॥
चतुर्णामेव वर्णानां[2] यद्यथा श्राद्धमर्हति ।
तथा विधिः प्रयोक्तव्यः पितृयज्ञेषु सुन्दरि ॥ २० ॥
यन्न पश्यन्ति ते भोज्यं श्वानः कुक्कुटशूकराः ।
ब्राह्मणाश्चाप्यपांक्तेया नराः संस्कारवर्जिताः ॥ २१ ॥
सर्वकर्मकरा ये च सर्वभक्षाश्च ये नराः ।
एतान् श्राद्धे न पश्येत पितृयज्ञेषु सुन्दरि ।
एते पश्यन्ति यच्छ्राद्धं तच्छ्राद्धं राक्षसं विदुः ॥ २२ ॥
मया प्रकल्पितो भागो बलये पूर्वमेव तु ।
हृतं यदा तु त्रैलोक्ये शक्रस्यार्थे त्रिविक्रमे ॥ २३ ॥
एवं श्राद्धं प्रतीक्षन्ति मन्त्रहीनमविक्रियम् ।
वर्जनीया बुधैरेते पितृयज्ञेषु सुन्दरि ॥ २४ ॥
प्रच्छन्नं भोजयेच्छ्राद्धे तर्पयित्वा द्विजं शुचिः ।
पितॄंस्तत्राह्वयेद्भूमे मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ।
पिण्डास्त्रयः प्रदातव्याः सह व्यञ्जनसंयुताः ॥ २५ ॥
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ।
अपसव्येन दातव्यं मासि मासि तिलोदकम् ॥ २६ ॥

---

१. एतान् भोजयेच्छ्राद्धेषु देवतीर्थेषु पूजयेदिति वा पाठः ।
२. चतुर्णामेकवर्णानामिति (ग) ।

प्रणम्य शिरसा देवीर्निवापस्य च धारिणीः ।
वैष्णवी काश्यपी चेति अजया चेति नामतः ।
एवं दत्तेन प्रीयन्ते पितरश्च न संशयः ॥ २७ ॥
परमात्मा शरीरस्थो देवतानां मया कृतः ।
त्रयस्तत्र वरारोहे देवगात्राद्विनिःसृताः ।
पितृदेवा भविष्यन्ति भोक्तारः पितृपिण्डकान् ॥ २८ ॥
देवतासुरगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ।
छिद्रं श्राद्धेऽस्य पश्यन्ति वायुभूता न संशयः ॥ २९ ॥
पितृयज्ञं विशालाक्षि ये कुर्वन्ति विदो जनः ।
आयुः कीर्त्ति बलं तेजो धनपुत्रपशुस्त्रियः ।
ददन्ति पितरस्तस्य आरोग्यं नात्र संशयः ॥ ३० ॥
आत्मकर्मवशाल्लोकान् प्राप्नुवन्तीह शोभनान् ।
तिर्यक्षु च विमुच्यन्ते[1] प्रेतभावेन मानवाः ॥ ३१ ॥
नरके पच्यमानानां त्राता भवति मानवः ।
पूजकः पितृदेवानां सर्वकालं गृहाश्रमे ॥ ३२ ॥
द्विजातींस्तर्पयित्वा तु पूर्णेन विधिना नरः ।
अक्षयं तस्य मन्यन्ते पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ३३ ॥
नरा ये पितृभक्तास्ते प्राप्नुवन्ति परां गतिम् ।
सात्त्विकं शुक्लपन्थानमेते यान्ति विदो जनाः ॥३४॥
पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वेन सुन्दरि ।
अज्ञानतमसारूढा निकृतिज्ञाः शठास्तथा ।
स्नेहपाशशतेनैव पच्यन्ते नरके नराः ॥ ३५ ॥
कल्पान्तं पच्यमानापि ये न त्रायन्ति मानवाः ।
तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च कदाचिदपि सुन्दरि ॥ ३६ ॥
मुच्यन्ते जलबिन्दूंश्च अमां प्राप्य जलाशये ।
तेनैव भविता तृप्तिस्तेषां निरयगामिनाम् ॥ ३७ ॥
ये वै श्राद्धं प्रकुर्वन्ति तर्पयित्वा द्विजातयः ।
दत्त्वा तिलोदकं पिण्डान् पितृभ्यो भक्तिभावतः ।
निरयात्तेऽपि मुच्यन्ते तृप्तिर्भवति चाक्षया ॥ ३८ ॥
गृह्य चौदुम्बरं पात्रं कृत्वा तत्र तिलोदकम् ।
विप्राणां वचनं कृत्वा यथाशक्त्या च दक्षिणा ।
देया तेषां तु विप्राणां पितृणां मोक्षणाय च ॥ ३९ ॥

---

१. तिर्यक्षु न च मुच्यन्ते इति वा पाठः ।

देयो नीलो वृषस्तत्र नरकार्त्तिविनाशनः ।
नीलषण्डस्य लाङ्गूले तोयमप्युद्धरेद्यदि ।
षष्टिवर्षसहस्राणि पितरस्तेन तर्पिताः ॥ ४० ॥
मुक्तमात्रेण शृङ्गेण नीलषण्डेन सुन्दरि ।
उद्धृतो यदि सुश्रोणि पङ्कः शृङ्गेण तेन च ॥ ४१ ॥
बान्धवाः पितरस्तस्य निरये पतितास्तु ये ।
तानुद्धृत्य वरारोहे सोमलोकं प्रयच्छति ॥ ४२ ॥
मुक्तेन नीलषण्डेन यत्पुण्यं जायते भुवि ।
षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ।
सोमलोकेषु मोदन्ते क्षुत्तृड्भ्यां च विवर्जिताः ॥ ४३ ॥
एष धर्मो गृहस्थानां पुत्रपौत्रसमन्विताः ।
त्रातारश्च भविष्यन्ति वर्त्तयन्तो यथासुखम् ॥ ४४ ॥
पिपीलिकादिभूतानि जङ्गमाश्च विहङ्गमाः ।
उपजीवन्ति सुश्रोणि गृहस्थेषु न संशयः ॥ ४५ ॥
एवं गृहाश्रमो मूलं धर्मस्तत्र प्रतिष्ठितः ।
मासि मासि तु ये श्राद्धं प्रवर्त्तन्ति गृहाश्रमे ।
तिथौ पर्वणि ये चैव स्वपितॄंस्तारयन्ति वै ॥ ४६ ॥
न यज्ञदानाध्ययनोपवासैस्तीर्थाभिषेकैरपि चाग्निहोत्रैः ।
दानैरनेकैर्विधिसम्प्रदत्तैर्न तत्फलं श्राद्धगृहस्थधर्मे ॥ ४७ ॥
पितरो निर्गतास्तत्र ब्रह्मविष्णुशरीरगाः ।
पिता पितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ ४८ ॥
एवं क्रमेण वै तत्र पितृदेवा वसुन्धरे ॥ ४९ ॥
देवताः कश्यपोत्पन्नाः श्राद्धेषु विनियोजिताः ।
तत एते न जानन्ति देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ ५० ॥
ईश्वरश्च न जानाति आत्मदेहविनिःसृताः ।
न च ब्रह्मा विजानाति निःसृतो मम मायया ॥ ५१ ॥
एवं मायामयौ भूमौ ब्रह्मरुद्रौ बहिष्कृतौ ।
पुनश्चान्यत्प्रवक्ष्यामि पितृयज्ञेषु सुन्दरि ॥ ५२ ॥
दद्याद्वै ब्राह्मणमुखे नाग्नौ तु जुहुयात्क्वचित् ।
कृत्वा वै पिण्डसङ्कल्पं दर्भानास्तीर्य भूतले ॥ ५३ ॥
तेन ते पितृपिण्डेन पितृदेवा वसुन्धरे ।
अजीर्णेनाभिपीड्यन्ते भुज्यन्ते न च सुन्दरि ॥ ५४ ॥

ततो दुःखेन सन्तप्ताः सोममेवाभिपद्यते ।
दृष्टाः सोमेन सुश्रोणि देवताजीर्णपीडिताः ।
स्वागतेनाथ वाक्येन पूजितास्तदनन्तरम् ॥ ५५ ॥

सोम उवाच

देवताः कस्य चोत्पन्ना दुःखिताः केन हेतुना ।
एवं तु भाषमाणस्य सोमस्य तदनन्तरम् ।
ऊचुस्ते सोममेवापि[1] वाक्यं नः श्रूयतामिति ॥ ५६ ॥
त्रयस्तु पितरो देवा ब्रह्मविष्णुहरोद्भवाः ।
श्राद्धे नियोजितास्तैस्तु पितृपिण्डेन तर्पिताः ।
अजीर्णं जायते सोम तेन वै दुःखिता वयम् ॥ ५७ ॥

सोम उवाच

सखा चाहं भविष्यामि त्रयाणां च चतुर्थकः ।
सहितास्तत्र गच्छामो यथा श्रेयो भविष्यति ॥ ५८ ॥
एवमुक्तास्तु[2] सोमेन पितृदेवास्तदन्तरे ।
सोमं सोमेन[3] गच्छन्ति श्रेयस्कामा वसुन्धरे ॥ ५९ ॥
शरण्यं शरणं देवं ब्रह्माण पद्मसम्भवम् ।
मेरुश्रृङ्गे सुखासीनं ब्रह्मर्षिगणसेवितम् ॥ ६० ॥
दृष्ट्वा पितामहं देवं प्रणम्य सहसा क्षितौ ।
अत्रिपुत्रेण सोमेन भाषितो वै पितामहः ॥ ६१ ॥
य एते पितरो देव दुःखिताजीर्णपीडिताः ।
आगताः शरणं चात्र सोमं सोमेन सत्तम ।
यथा नश्यन्त्यजीर्णानि तथा कुरु पितामह ॥ ६२ ॥
मुहूर्तं ध्यानमास्थाय ईश्वरं च ददर्श ह ।
उवाच वचनं तत्र ब्रह्मा योगीश्वरं प्रति ॥ ६३ ॥
एते ते पितरो देव दुःखिताजीर्णपीडिताः ।
आगताः शरणं चात्र सोमेन सहिता मम ।
आचक्ष्व निर्मिता येन यथा श्रेयो भवेत्तव ॥ ६४ ॥
ब्रह्मणा चैवमुक्तस्तु ईश्वरं परमेश्वरः ।
मुहूर्त्तं ध्यानमास्थाय दिव्यं योगं च माधवि ॥ ६५ ॥

---

१. सोममेवाथेति (ग) । २. एवमुक्तास्ते इति (ग) ।
३. 'सोम मेवान्तम्'—इति पाठान्तरम् ।

पश्यते ईश्वरं तत्र योगवेदाङ्गनिर्मितम् ।
विस्मयं परमं गत्वा ब्रह्माणं वाक्यमब्रवीत् ॥ ६६ ॥
निर्मिता विष्णुना ब्रह्मन् वैष्णव्या मायया च ते ।
प्रथमं पितरो देवा ये च श्रेष्ठा भवन्ति ते ॥ ६७ ॥

पिता तु ब्रह्मदैवत्यो मम गात्राद्विनिर्मितः ।
पितामहो विष्णुदेवो विष्णुगात्राद्विनिर्मितः ।
प्रपितामहो रुद्रदेवो मम गात्राद्विनिर्मितः ॥ ६८ ॥
श्राद्धे नियोजितास्तेऽत्र मर्त्येषु पितृदेवताः ।
ब्राह्मणानां हितार्थाय निर्मिता विष्णुमायया ॥ ६९ ॥

तर्पिताः पितृयज्ञेषु पितरोऽजीर्णपीडिताः ।
आगताः शरणं ब्रह्मन् सोमेन सहिता यदि ॥ ७० ॥
येन नश्यत्यजीर्णं च पितृणां च सुखं भवेत् ।
शृणु तत्ते प्रवक्ष्यामि ब्रह्मन् लोकपितामह ॥ ७१ ॥

शाण्डिल्यपुत्रस्तेजस्वी धूम्रकेतुर्विभावसुः ।
श्राद्धे तु प्रथमं तस्य दातव्यं मानुषेषु वा ।
सह तेनैव भोक्तव्यं पितृपिण्डविसर्जितम् ॥ ७२ ॥
ईश्वरेणैवमुक्तस्तु ब्रह्मा कमलसम्भवः ।
आहूय मनसा चैव आगतो हव्यवाहनः ।
प्रदीप्तस्तेजसा वह्निः सर्वभक्षो हुताशनः ॥ ७३ ॥
योजितः पञ्चयज्ञेषु ब्रह्मणा मम मायया ।
ब्रह्माग्निं भाषते तत्र शृणुष्व च हुताशन ॥ ७४ ॥

भोक्तव्यं प्रथमं ब्रह्मन् पितृपिण्डविसर्जितम् ।
त्वया मुक्तेति भोक्ष्यन्ति देवताः समरुद्गणाः ॥ ७५ ॥
भोक्तव्यं मध्यमं श्राद्धं पथ्यमन्नं च वं सह ।
पश्चाद्दत्तं तु तं पिण्डं सह सोमेन भुञ्जते ॥ ७६ ॥
ब्रह्मणा ह्येवमुक्तास्तु पितृदेवहुताशनाः ।
प्रस्थिताः सह सोमेन देवतास्ता वसुन्धरे ॥ ७७ ॥

पितृयज्ञं वरारोहे भोक्ष्यन्ति सहिताः सदा[1] ।
एवं तु प्रथमं श्राद्धं दद्यादग्नेर्वसुन्धरे ॥ ७८ ॥
उद्दिश्य च पितॄन्देवि तर्पयित्वा द्विजातयः ।
पश्चात्पिण्डान् विसर्जीत दर्भानास्तीर्य भूतले ॥ ७९ ॥

---

१. सहितास्तदेति (ग)।

प्रथमं ब्रह्मणांऽशाय दद्यात्पिण्डं विधानतः ।
पितामहाय रुद्रांशसम्भूताय तु मध्यमम् ॥ ८० ॥
प्रपितामहाय विष्णोस्तु दद्यात्पिण्डं महीतले ॥ ८१ ॥
विधिना मन्त्रपूर्वेण श्राद्धं कुर्वन्ति ये नराः ।
तेषां वरं प्रयच्छन्ति पितरः श्राद्धतर्पिताः ॥ ८२ ॥
मम मायाबलेनैव कृतं श्राद्धं द्विजातिभिः ॥ ८३ ॥
अपांक्तेयांस्तथा विप्रान् प्रवक्ष्यामि वसुन्धरे[1] ।
नपुंसकाश्चित्रकरा वसुपालविनिन्दकाः ॥ ८४ ॥
कुनखाः श्यावदन्ताश्च काणाश्च विकटोदराः ।
नर्त्तका गायनाश्चैव तथा रङ्गोपजीविनः ॥ ८५ ॥
वेदविक्रयिणश्चैव सर्वयाजनयाजकाः ।
राजोपसेवकाश्चैव वाणिज्ये क्रयविक्रयाः ॥ ८६ ॥
ब्रह्मयोन्यां समुत्पन्नाः सङ्कीर्णाः पतिताश्च ये ।
असंस्कारप्रवृत्ताश्च शूद्रकर्मोपजीविनः ॥ ८७ ॥
शूद्रकर्मकरा ये च गणका ग्रामयाजकाः ।
दीक्षितः काण्डपृष्ठश्च यश्च वार्धुषिको द्विजः ॥ ८८ ॥
विक्रेतारो रसानां च ये च वैश्योपजीविनः ।
तस्करा लेखकाराश्च याजका रङ्गकारकाः ॥ ८९ ॥
शौलिका गिरिका ये च दाम्भिका ये च माधवि ।
सर्वकर्मकरा ये च सर्वविक्रयिणस्तथा ॥ ९० ॥
एतान्न भोजयेच्छ्राद्धे पित्रर्थे च वसुन्धरे ।
दूराध्वनिगता ये च तत्र कर्मोपजीविनः ॥ ९१ ॥
रसविक्रयिणश्चैव शैलूषस्तिलविक्रयी ।
श्राद्धकालमनुप्राप्तं राजसं तं विदुर्बुधाः ॥ ९२ ॥
अन्ये ये दूषिता देवि द्विजरूपेण राक्षसाः ।
एतान्न पश्येच्छ्राद्धेषु पितृपिण्डेषु माधवि ॥ ९३ ॥
अपांक्तेयांस्तथा विप्रान् भुञ्जतः पश्यतो द्विजान् ।
पितरस्तस्य षण्मासं दुःखमृच्छन्ति दारुणम् ॥ ९४ ॥
न्यस्तपात्रं द्रुतं कुर्यात् प्रायश्चित्तमुभौ धरे ।
घृतं तु जुहुयादग्नावादित्यं चावलोकयेत् ॥ ९५ ॥

---

१ प्रवक्ष्यामि च सुन्दरीति (ग) ।

पुनरावपनं कृत्वा पितरं च पितामहान्।
गन्धपुष्यं च धूपं च दद्यादर्घ्यं तिलोदकम्॥ ९६॥
यथाविधि च विप्राय भोजयेच्च पुनः शुचिः।
पुनश्चान्यत्प्रवक्ष्यामि शृणु तत्त्वेन सुन्दरि॥ ९७॥
ज्ञानशुद्धेन विप्रेण मन्त्रशुद्धिं यथाविधि।
मृतान्नं ये न भुञ्जन्ति कदाचिदपि माधवि॥ ९८॥
वैश्वदेवेषु दातव्यं श्राद्धेषु च न योजयेत्।
प्रेतान्नं भुञ्जमानास्तु श्राद्धमर्हन्ति ये द्विजाः॥ ९९॥
तेषां दोषं प्रवक्ष्यामि भुक्तं भोजयते तु सः।
दम्भकारकृतोच्छिष्टं कृत्वा तु नरकं व्रजेत्॥ १००॥
प्रायश्चित्तं प्रवक्ष्यामि यथा शुध्यन्ति ते नराः।
माघमासे तु द्वादश्यां सर्पियुक्तं तु पायसम्॥ १०१॥
स लिहेत् मधुमांसेन तर्पयित्वा द्विजातयः।
सवत्सां कपिलां दद्यादात्मनः शुद्धिमिच्छता॥ १०२॥
पुनः श्राद्धं प्रकुर्वीत आत्मनः शुभमिच्छता।
स्नानोपलेपनं भूमे कृत्वा विप्रान् प्रमन्त्रयेत्[1]॥ १०३॥
दन्तकाष्ठं विसर्जीत ब्रह्मचारी शुचिर्भवेत्।
यत्नेन मिथुनं श्राद्धे भोजयित्वा विसर्जयेत्॥ १०४॥
अमायां च विशालाक्षि दन्तकाष्ठं न खादयेत्॥ १०५॥
अमायां तु च यो मूर्खो दन्तकाष्ठं हि खादति।
हिंसितो भवते सोमो देवताः पितरस्तथा॥ १०६॥
प्रभातायां तु शर्वर्यामुदिते च दिवाकरे।
दिवाकृत्यं ततो गृह्य विप्रस्य विधिपूर्वकम्।
श्मश्रुकर्म च कर्त्तव्यं नखानां छेदनानि च॥ १०७॥
स्नापनाऽभ्यञ्जने दद्यात्पितृभक्तेन सुन्दरि।
पक्वान्नं तत्र वै कार्यं सुविमृष्टञ्च शुद्धितः॥ १०८॥
वृत्ते तु तत्र मध्याह्ने श्राद्धारम्भं तु कारयेत्।
स्वागतं च तथा कृत्वा पाद्यार्थं सलिलं[2] शुचिः॥ १०९॥
पाद्यं दत्त्वा तु विप्राय गृहस्याभ्यन्तरं नयेत्।
आसनं कल्पयित्वा तु आवाह्य तदनन्तरम्॥ ११०॥

---

१. निमन्त्रयेदिति (ग)। २. मण्डलम् इति (ग)।

अर्घ्यं दत्त्वा विधानेन गन्धमाल्यैः प्रपूज्य च ।
धूपं दीपं तथा वस्त्रं तिलोदकमथापि वा ॥ १११ ॥
पात्रं च भोजनस्यार्थे विप्राग्रे धारयेत्तथा ।
भस्मना मण्डलं कार्यं पङ्क्तिदोषनिवारकम् ॥ ११२ ॥
अग्निकार्यं ततः कृत्वा अन्नं च परिवेषयेत् ।
तत्र कार्यो न सङ्कल्पः पितृनुद्दिश्य सुन्दरि ॥ ११३ ॥
यथासुखेन भोक्तव्यमिति ब्रूयाद्द्विजं प्रति ।
रक्षोघ्नमन्त्रपाठांश्च श्रावयेत विचक्षणः ॥ ११४ ॥
तृप्तं तु ब्राह्मणं दत्त्वा दद्याद्वै विकिरं ततः ।
उत्तरीयासनं दत्त्वा पिण्डप्रश्नं तु कारयेत् ॥ ११५ ॥
दक्षिणाभिमुखो भूत्वा दर्भानास्तीर्य भूतले ।
पिण्डदानं प्रकुर्वीत पित्रादित्रितये तथा ॥ ११६ ॥
पिण्डानां पूजनं कार्यं तं तु वृद्धयै यथाविधि ।
ब्राह्मणस्य च हस्ते तु दद्यादक्षय्यमात्मवान् ॥ ११७ ॥
दक्षिणाभिः प्रतोष्यापि स्वस्तिवाच्यं विसर्जयेत् ।
पिण्डास्त्रयस्तु वसुधे यावत्तिष्ठन्ति भूतले ॥ ११८ ॥
आप्यायमानाः पितरस्तावत्तिष्ठन्ति वै गृहे ।
उपस्पृश्य शुचिर्भूत्वा दद्याच्छान्त्युदकानि च ॥ ११९ ॥
प्रणम्य शिरसा भूमौ निवापस्य च धारिणीः[1] ।
वैष्णवी काश्यपी चेति अक्षया चेति नामतः ॥ १२० ॥
भक्षयेत्प्रथमं पिण्डं पत्न्यै देयं तु मध्यमम् ।
तृतीयमुदके दद्याच्छ्राद्धे एवं विधिः स्मृतः ॥ १२१ ॥
पितृदेवान्विसर्जीत ततश्च प्रणमेत्तु तान् ।
एवं दत्तेन तुष्यन्ति पितृदेवा न संशयः ।
दीर्घायुष्यं प्रयच्छन्ति पुत्रपौत्रधनानि च ॥ १२२ ॥
ज्ञानोत्तमेषु विप्रेषु दद्याच्छ्राद्धं विधानतः ।
अन्यथा वत्तु वै श्राद्धं निष्फलं नास्ति संशयः ॥ १२३ ॥
मन्त्रहीनं क्रियाहीनं यः श्राद्धं कुरुते द्विजः ।
मद्भक्तस्यासुरेन्द्रस्य फलं भवति भागतः ॥ १२४ ॥

---

१. धारिणि इति (ग) ।

उद्धरेद् यदि पात्रं तु ब्राह्मणो ज्ञानवर्जितः।
राक्षसैर्ह्रियते तच्च भुञ्जतस्तस्य सुन्दरि ॥ १२५ ॥

एतत्ते कथितं भद्रे पितृकार्यमनुत्तमम्।
उत्पत्तिश्चैव दानं तु यत्पुण्यं कथितं तव[१]।
अपरं चापि[२] वसुधे किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १२६ ॥

इति वाराहपुराणे श्राद्धपितृयज्ञनिश्चयो नाम
नवत्यधिकशततमोऽध्यायः।

---

१. कथितं मयेति (ग)। २. अतः परञ्च इति (ग)।

एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

एवं श्रुत्वा बहून् धर्मान् धर्मशास्त्रविनिश्चयात् ।
वाराहरूपिणं देवं पुनः पप्रच्छ मेदिनी ॥ १ ॥

धरण्युवाच

एवं शास्त्रं मया देव तव वक्त्राद्विनिःसृतम् ।
श्रुतं सुबहुशश्चैव तृप्तिर्मम न विद्यते ॥ २ ॥

ममैवानुग्रहार्थाय रहस्यं वक्तुमर्हसि ।
कीदृशो मधुपर्कश्च किं पुण्यं का च देवता ॥ ३ ॥

कानि द्रव्याणि कस्मै च देयो विष्णो वदस्व मे ।
इति भूम्या वचः श्रुत्वा देवदेवो जनार्दनः ।
वराहरूपी भगवान् प्रत्युवाच वसुन्धराम् ॥ ४ ॥

वराह उवाच

शृणु भूमे प्रयत्नेन मधुपर्को यथा कृतः ।
उत्पत्तिं चैव दानं च सर्वो यस्य च हीयते ॥ ५ ॥
अहं ब्रह्मा च रुद्रश्च कृत्वा लोकस्य संक्षयम् ।
अव्यक्तानि च भूतानि यानि कानि च सर्वथा ॥ ६ ॥

ततो भूमे दक्षिणाङ्गात्पुरुषो मे विनिःसृतः ।
रूपवान् द्युतिमांश्चैव श्रीमान् ह्रीकीर्त्तिमान्नरः ॥ ७ ॥

तत्र पप्रच्छ मां ब्रह्मा मम गात्राद्विनिःसृतः ।
य एव तिष्ठते विष्णो त्रयाणां च चतुर्थकः ॥ ८ ॥

स रहश्च लघुर्देव एतत्तव न युज्यते ।
ब्रह्मणो वचनं श्रुत्वा मयाप्येवं प्रभाषितम् ॥ ९ ॥
एष च मे समुत्पन्नः सर्वकर्मसु निष्ठितः ।
मधुपर्केति विख्यातो भक्तानां भवमोक्षणः ॥ १० ॥

मयात्र शंसितं[1] ब्रह्मन् रुद्रे चापि समासतः ।
साधु विष्णो भागतस्ते[2] एष चापि विनिःसृतः ॥ ११ ॥

---

१. संसृतमिति (ग) ।   २. प्रभातस्ते इति (ग) ।

उद्भवं मधुपर्कस्य आत्मसम्भवनिश्चयम् ।
ततस्तु मां ब्रवीद् ब्रह्मा कारणं मधुरं वचः ॥ १२ ॥

मधुपर्केण किं कार्यमेतदाचक्ष्व निष्कलम् ।
पितामहवचः श्रुत्वा मयाऽसौ प्रतिभाषितः ॥ १३ ॥

कारणं मधुपर्कस्य दानं सङ्करणं[1] तथा ।
[2]ममार्चनविधिं कृत्वा मधुपर्कं प्रयच्छति ॥ १४ ॥

ब्रह्मन् यात्युत्तरं[3] स्थानं यत्र गत्वा न शोचति ।
तस्य क्रियां प्रवक्ष्यामि मम दानप्रतिग्रहात् ॥ १५ ॥

यस्य दानविधिं प्राप्य यान्ति दिव्यां गतिं मम ।
वृतेष्वेवोपचारेषु ये च ब्रह्मन् मम प्रियाः ।
संगृह्य मधुपर्कं वै इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १६ ॥

मन्त्रः

ओं एषो हि देव भगवंस्तव गात्रसूतः संसारमोक्षणकरो मधुपर्कनामा ।
भक्त्या मयायं प्रतिपादितोऽद्य गृहाण देवेश नमो नमस्ते ॥ १७ ॥

पुनरन्यत् प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे ।
यादृशो मधुपर्को वै या च तस्य महत्क्रिया ॥ १८ ॥

घृतं दधि मधुं चैव कारयेत[4] समं तथा ।
विधिना मन्त्रपूतेन यदीच्छेत् सिद्धिमुत्तमाम् ॥ १९ ॥

समासाद्य ततः कृत्वा मम कर्मपरायणः ।
उचितेनोपचारेण यत्त्वया परिपृच्छितम् ॥ २० ॥

इति वाराहपुराणे मधुपर्कोत्पत्तिदानसङ्करणो नाम
एकनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. 'स कारणम्' इति (ग)। २. समार्चनविधिम् इति (ग)।
३. ब्रह्मन् यात्यपरमिति (ग)।
४. कारयीत सममिति (ग)। करवीत इति ऐ० सो० मुद्रितपाठः ।

द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

सूत उवाच

श्रुत्वा तु मधुपर्कस्य उत्पत्तिं दानमेव च ।
पुण्यं चैव फलं चैव कारणं ग्रहणं तथा ॥ १ ॥
विस्मयं परमं गत्वा सा महासंशितव्रता ।
पादौ गृह्य यथान्यायं प्रत्युवाच जनार्दनम् ॥ २ ॥
देव वृत्तोपचारेण तव यन्मनसि प्रियम् ।
किञ्च तत्रैव दातव्यं तव कर्मपरायणैः ।
एतदाचक्ष्व तत्त्वेन तत्र यत्परमं महत् ॥ ३ ॥

वराह उवाच

साधु भूमे महाभागे यन्मां त्वं परिपृच्छसि ।
कथयिष्यामि तत्सर्वं दुःखसंसारमोक्षणम् ॥ ४ ॥
कृत्वा तु मम कर्माणि यत्त्वया पूर्वभाषितम् ।
पश्चाच्छान्तिं च मे कुर्याद् भूमे राष्ट्रसुखावहम्॥ ५ ॥
सर्वकर्म ततः कृत्वा भूम्यां जानु निपात्य च ।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ॥ ६ ॥

मन्त्रः

ओं नमो नमो वासुदेव त्वं गतिस्त्वं परायणम् ।
शरणं त्वां गतो नाथ संसारार्णवतारक ॥ ७ ॥
आगतस्त्वं च सुमुख समुचितेन वै पुनः ।
दिशः पश्य अधः पश्य व्याधिभ्यो रक्ष नित्यशः ॥८॥
प्रसीद स्वस्य राष्ट्रस्य राज्ञः सर्वबलस्य च ।
गर्भिणीनां च वृद्धानां व्रीहिणां च गवां तथा ।
ब्राह्मणानां च सततं शान्तिं कुरु शुभं कुरु ॥ ९ ॥
अन्नं कुरु सुवृष्टिं[1] च सुभिक्षमभयं तथा ।
राष्ट्रं प्रवर्द्धतु विभो शान्तिर्भवतु नित्यशः ॥ १० ॥
देवानां ब्राह्मणानां च भक्तानां कन्यकासु च ।
पशूनां सर्वभूतानां शान्तिर्भवतु नित्यशः ॥ ११ ॥

---

१. सुपुष्टिश्चेति (ग) । सवृष्टिमिति ऐ० सो० मुद्रितपाठः ।

एवं शान्ति पठित्वा तु मम कर्मपरायणः।
पुनर्जलाञ्जलिं दत्त्वा इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १२ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवान् सर्वजगत्प्रसूतो यज्ञेषु देवेषु च कर्मसाक्षी।
शान्ति भवान् कुर्वतु वासुदेव संसारमोक्षं च कुरुष्व देव ॥ १३ ॥

एष सिद्धिश्च कीर्त्तिश्च ओजसां तु महौजसम्।
लाभानां परमो लाभो गतीनां परमा गतिः ॥ १४ ॥
एवं पठति तत्त्वेन मम शान्ति सुखावहाम्।
ते तु मल्लयतां यान्ति पुनरावृत्तिवर्जिताः ॥ १५ ॥
एवं शान्ति पठित्वा तु मधुपर्कं प्रयोजयेत्।
नमो नारायणायेति उक्त्वा मन्त्रमुदाहरेत् ॥ १६ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवान् देववरप्रसूतो यो वै समर्च्यो मधुपर्कनामा।
आगच्छ सन्तिष्ठ इमे च पात्रे ममापि संसारविमोक्षणाय ॥ १७ ॥

सर्पिर्दधिमधुश्चैव समं पात्रे उदुम्बरे।
अलाभे मधुनश्चापि[1] गुडेन सह मिश्रयेत् ॥ १८ ॥
घृतालाभे तु सुश्रोणि लाजैः सह विमिश्रयेत्।
अलाभे वापि दध्नश्च क्षीरेण सह मिश्रयेत्[2] ॥ १९ ॥
दधि मधु[3] घृतं चैव कारयेत समं तथा।
अहं दधि मधू रुद्रः सर्पिश्चापि पितामहः ॥ २० ॥
सर्वेषामर्थलाभे तु मम कर्मपरायणः।
अप एव ततो गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २१ ॥

मन्त्रः

ओं योऽसौ भवान्नाभिमात्रप्रसूतो यज्ञैश्च मन्त्रैः सरहस्यजप्यैः।
सोऽयं मया ते परिकल्पितश्च गृहाण दिव्यो मधुपर्कनामा ॥ २२ ॥

यो ददाति महाभागे मयोक्तं विधिपूर्वकम्।
सर्वयज्ञफलं प्राप्य मम लोकं प्रपद्यते ॥ २३ ॥
अन्यच्च ते प्रवक्ष्यामि तच्छृणुष्व वसुन्धरे।
यो वै प्राणान् प्रमुच्येत मम कर्मपरायणः।
तस्य चैव ह दातव्यं मन्त्रेण विधिपूर्वकम् ॥ २४ ॥
यावत्प्राणान् प्रमुच्येत कृत्वा कर्म सुपुष्कलम्।
मद्भक्तेन तु दातव्यः सर्वसंसारमोक्षणः ॥ २५ ॥

---

१. मधुनो वाऽपीति (ग)। २. एष श्लोकः (ग) पुस्तके नास्ति। ३. गुडम् इति (ग)।

दृष्ट्वा तु विह्वलौ ह्येनं मम कर्मपरायणः ।
मधुपर्कं परं गृह्य इमं मन्त्रमुदाहरेत् ॥ २६ ॥

मन्त्रः

योऽसौ भवांस्तिष्ठसि सर्वदेहे नारायणः सर्वजगत्प्रधानः ।
गृहाण चैवं सुरलोकनाथ भक्तोपनीतं मधुपर्कसंज्ञम् ॥ २७ ॥

अनेनैव तु मन्त्रेण दद्याच्च मधुपर्ककम् ।
नरस्य मृत्युकाले तु दद्यात् संसारमोक्षणम् ॥ २८ ॥
एषायतिर्महाभागे मधुपर्कस्य कीर्त्तिता ।
एवं कश्चिन्न जानाति मधुपर्कं वसुन्धरे ॥ २९ ॥
एवं हि मधुपर्कश्च देयः सिद्धिमभीप्सुभिः ।
अर्चित्वा देवदेवेशं सर्वसंसारनाशनम् ॥ ३० ॥
ददाति मधुपर्कं यः स याति परमां गतिम् ।
अयं पवित्रो विमलः सर्वकामविशोधनः ॥ ३१ ॥
दीक्षिताय च दातव्यो यश्च शिष्यो गुरुप्रियः ।
न मूर्खाय प्रदातव्यमविनिताय कर्हिचित् ॥ ३२ ॥
शृणोति मधुपर्कस्य आख्यानं पापनाशनम् ।
याति दिव्यां परां सिद्धिं मधुपर्कस्य कारणात् ॥ ३३ ॥
एतत्ते कथितं भद्रे मधुपर्कविभावनम् ।
सर्वसंसारमोक्षार्थं यदीप्सेत् सिद्धिमुत्तमाम्[1] ॥ ३४ ॥
राजद्वारे श्मशाने वा भये च व्यसने तथा ।
ये पठन्ति इमां शान्तिं शीघ्रं कार्यं भविष्यति ॥ ३५ ॥
अपुत्रो लभते पुत्रमभार्यश्च प्रियां लभेत् ।
अपतिर्लभते भर्त्ता बद्धो मुच्येत बन्धनात् ॥ ३६ ॥
एतत्ते कथितं भूमे महाशान्तिसुखावहम् ।
सर्वसंसारमोक्षार्थं रहस्यं परमं महत् ॥ ३७ ॥
यस्त्वनेन विधानेन कुर्याच्छान्तिमनुत्तमाम् ।
सर्वसङ्गान् परित्यज्य मम लोकाय गच्छति ॥ ३८ ॥

इति वाराहपुराणे भगवच्छास्त्रे सर्वशान्तिकरणं नाम
द्विनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. रहस्यं परमं महदिति (ग) । अतः परं (ग) पुस्तके यस्त्वनेन विधानेव कुर्याच्छान्तिमनुत्तमामित्यधिकः पाठः ।

त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

लोमहर्षण उवाच

व्यासशिष्यं महाप्राज्ञं वेदवेदाङ्गपारगम् ।
द्वारदेशे[1] समासीनं कृतपूर्वाह्णिकक्रियम् ॥ १ ॥
अश्वमेधे तथा वृत्ते राजा वै जनमेजयः ।
ब्रह्मवध्याभिभूतस्य दीक्षां द्वादशवार्षिकीम् ॥ २ ॥
प्रायश्चित्तं चरित्वा तु आगतो गजसाह्वयम् ।
उपगम्य महात्मानं जाह्नवीतीरसंश्रयम् ॥ ३ ॥
ऋषिं परमसम्पन्नं वैशम्पायनमञ्जसा ।
कर्मणा प्रेरितस्तेन चिन्ताव्याकुललोचनः ॥ ४ ॥
कुरूणां पश्चिमो राजा पश्चात्तापेन पीडितः ।
व्यासशिष्यमुपाभ्येत्य प्रश्नमेनमपृच्छत ॥ ५ ॥

जनमेजय उवाच

भगवन् जायते तीव्रं चिन्तयानस्य सुव्रत ।
कर्मपाकफलं यस्मिन् मानुषैरुपभुज्यते ॥ ६ ॥
एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं कीदृशं तु यमालयम् ।
किं प्रमाणं च किंरूपं कथं गत्वा स पश्यति ॥ ७ ॥
न गच्छेयं कथं विप्र प्रेतराज्ञो निवेशनम् ।
धर्मराजस्य धीरस्य सर्वलोकानुशासिनः ॥ ८ ॥

सूत उवाच

एवं पृष्टो महातेजास्तेन राज्ञा द्विजोत्तमः ।
उवाच मधुरं वाक्यं राजानं जनमेजयम् ॥ ९ ॥

वैशम्पायन उवाच

शृणु राजन्[2] पुरावृत्तां कथां परमशोभनाम् ।
धर्मवृद्धिकरीं नित्यां यशस्यां कीर्तिवर्द्धिनीम् ॥ १० ॥
पावनीं सर्वपापानां प्रवृत्तौ शुभकारिणीम् ।
इतिहासपुराणानां कथां वै विदुषां प्रियाम् ॥ ११ ॥

---

१. गङ्गाद्वारे इति (ग)। २. महाराज पुरावृत्तमिति (ग)।

कश्चिदासीत् पुरा राजन्नृषिः परमधार्मिकः ।
उद्दाल इति विख्यातः[1] सर्ववेदाङ्गतत्त्ववित् ॥ १२ ॥
तस्य पुत्रो महातेजा योगमास्थाय बुद्धिमान् ।
नाचिकेत इति ख्यातः सर्ववेदाङ्गतत्त्ववित् ॥ १३ ॥
तेन रुष्टेन शप्तोऽभूत् पुत्रः परमधार्मिकः ।
गच्छ शीघ्रं यमं पश्य मम क्रोधेन दुर्मते ।
तथेत्युक्त्वा महातेजाः पुत्रः परमधार्मिकः ॥ १४ ॥
चिन्तयित्वा मुहूर्त्तं तु योगमास्थाय बुद्धिमान् ।
क्षणेनान्तर्हितो जातः पितरं प्रत्युवाच ह ।
विनयात्पृष्ठतो वाक्यं भावेन च समन्वितम् ॥ १५ ॥
मा भूद्वाक्यं च ते मिथ्या धार्मिकस्य कदाचन ।
गमिष्यामि पुरं रम्यं धर्मराजस्य धीमतः ।
इह चैव पुनस्तावदागमिष्ये न संशयः ॥ १६ ॥

पितोवाच

एकस्त्वमसि वत्सश्च नान्यो बन्धुर्विधीयते ।
अधर्मं चानृतं चास्तु अकीर्त्तिर्वापि पुत्रक ॥ १७ ॥
मिथ्याभिशंसिनं तात यथेष्टं तारयिष्यति ।
रोषेण हि मृषावादी निर्दयः कुलपांसनः ॥ १८ ॥
अप्रवृत्तस्त्वसम्भाष्यो योऽहं मिथ्याप्रयुक्तवान् ।
त्वां वै धर्मसमाचारमभिधानेन शप्तवान् ॥ १९ ॥
अहं पुत्र न सद्वादी न क्षमे धर्मदूषितम् ।
मम त्वं हि महाभाग नित्यं चित्तानुपालकः ॥ २० ॥
धर्मज्ञश्च यशस्वी च नित्यं क्षान्तो जितेन्द्रियः ।
शुश्रूषुरनहंवादी शक्तस्तारयितुं मम ॥ २१ ॥
याचितस्त्वं मया पुत्र गन्तुं वै तत्र नार्हसि ॥ २२ ॥
यदि वैवस्वतो राजा तत्र प्राप्तं यदृच्छया ।
रोषेण त्वां महातेजा विसृजेन्न कदाचन ॥ २३ ॥
विनश्येयमहं पश्य कुलसेतुविनाशनः ।
धिक्कृतः सर्वलोकेन पापकर्त्ता नराधमः ॥ २४ ॥
पूतेति नरकस्याख्या दुःखेन नरकं विदुः ।
पुत्रित्राणं भवेत् पुत्रमिहेष्यन्ति परत्र च ॥ २५ ॥

१. 'उद्दालक इति ख्यात'–इति (ग)।

हुतं दत्तं तपस्तप्तं पितरश्चापि पोषिताः।
अपुत्रस्य हि तत्सर्वं मोघं भवति निश्चयः॥ २६॥
शुश्रूषावान्भवेच्छूद्रो वैश्यो वा कृषिजीवनः।
सस्यगोप्ता तु राजन्यो ब्राह्मणो वा स्वकर्मकृत्॥ २७॥
तपो वा विपुलं तप्त्वा दत्त्वा दानमनुत्तमम्।
अपुत्रो नाप्नुयात् स्वर्गं यथा तात मया श्रुतम्॥ २८॥
पुत्रेण लभते जन्म पौत्रेण तु पितामहः।
पुत्रस्य च प्रपौत्रेण मोदते प्रपितामहः॥ २९॥
न हास्यामीति वत्स त्वां मम वंशविवर्द्धनम्।
याच्यमानः प्रयत्नेन तत्र गन्तुं न चार्हसि॥ ३०॥

वैशम्पायन उवाच

एवं विलपमानं तं पितरं प्रत्युवाच ह।
हृष्टपुष्टवपुर्भूत्वा[1] पुत्रः परमधार्मिकः॥ ३१॥

पुत्र उवाच

न विषादस्त्वया कार्यो द्रक्ष्यसे मामिहागतम्।
दृष्ट्वा च तमहं देवं सर्वलोकनमस्कृतम्॥ ३२॥
आगच्छामि पुनश्चात्र न मेऽस्ति[2] मृत्युतो भयम्।
पूजयिष्यति मां तात राजा त्वदनुकम्पया॥ ३३॥
सत्ये तिष्ठ महाभाग सत्यञ्च परिपालय।
सत्यं स्वर्गस्य सोपानं पारावारस्य नौरिव॥ ३४॥
सूर्यस्तपति सत्येन वातः सत्येन वाति च।
अग्निर्दहति सत्येन सत्येन पृथिवी स्थिता॥ ३५॥
उदधिर्लङ्घयेन्नैव मर्यादां सत्यपालितः।
मन्त्राः प्रयुक्ताः[3] सत्येन सर्वलोकहितायते॥ ३६॥
सत्येन यज्ञा वर्त्तन्ते मन्त्रपूताः सुपूजिताः।
सत्येन वेदा गायन्ति सत्ये लोकाः प्रतिष्ठिताः॥ ३७॥
सत्यं गाति तथा साम सर्वं सत्ये प्रतिष्ठितम्।
सत्यं स्वर्गश्च धर्मश्च सत्यादन्यन्न विद्यते॥ ३८॥
सत्येन सर्वं लभते यथा तात मया श्रुतम्।
न हि सत्यमतिक्रम्य विद्यते किञ्चिदुत्तमम्॥ ३९॥

---

१. हृष्टपुष्टमना भूत्वेति (ग)। २. न च मे मृत्युतो भयमिति (ग)।
३. 'मन्त्रः प्रयुक्तः'—इति वा पाठः।

देवदेवेन रुद्रेण वेदगर्भः पुरा किल।
सत्यस्थिते तदेवान्यः परित्यक्तो महात्मना ॥ ४० ॥
दीक्षां धारयते ब्रह्मा स तेनैव सुयन्त्रितः।
और्वेणाग्निस्तथा क्षिप्तः सत्येन वडवामुखे ॥ ४१ ॥
संवर्त्तेन पुरा तात सर्वे लोकाः सदैवताः।
देवानामनुकम्पार्थं धृता वीर्यवता तदा ॥ ४२ ॥
पाताले पालयन् सत्यं बद्धो वैरोचनो वसन्।
वर्द्धमानो महाशृङ्गैः शतशृङ्गो महागिरिः ॥ ४३ ॥
स्थितः सत्ये महाविन्ध्यो वर्द्धमानो न वर्द्धते।
सर्वं चराचरमिदं सत्येन ध्रियते[1] जगत् ॥ ४४ ॥
गृहधर्माश्च ये दृष्टा वानप्रस्थाश्च शोभिताः।
यतीनां च गतिः शुद्धा ये चान्ये व्रतसंस्थिताः ॥ ४५ ॥
अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम्।
अश्वमेधसहस्राद्धि सत्यमेव विशिष्यते ॥ ४६ ॥
सत्येन पाल्यते धर्मो धर्मो रक्षति रक्षितः।
तस्मात् सत्यं कुरुष्वाद्य रक्ष आत्मानमात्मना ॥ ४७ ॥
एवमुक्त्वा हृष्टपुष्टः[2] स्वेन देहेन सुव्रत।
तपसा प्राप्तयोगस्तु जितात्मा कृतसंयमः ॥ ४८ ॥
ऋषिपुत्रो महातेजा सत्यवागनसूयकः।
प्राप्तश्च परमं स्थानं यत्र राज्ञो यमस्य तु ॥ ४९ ॥

इति वाराहपुराणे प्रागितिहासे संसारचक्रे ऋषिपुत्रप्रयाणो नाम त्रिनवत्यधिकशततमोऽध्यायः।

---

१. 'ध्रियते' इति ऐ. सो. मुद्रितपाठः। २. ततो हृष्ट इति (ग)।

चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

गतश्च परमं स्थानं यत्र राजा दुरासदः ।
अर्चितस्तु यथान्यायं दृष्ट्वैव तु विसर्जितः ॥ १ ॥
ततो हृष्टमना राजन् पुत्रं दृष्ट्वा तपोनिधिः ।
परिष्वज्य च बाहुभ्यां मूर्द्धन्याघ्राय यत्नतः ॥ २ ॥
दिवं च पृथिवीं चैव नादयामास हृष्टवत् ।
स संहृष्टमनाः प्रीतस्तानुवाच तपोधनान् ॥ ३ ॥

पश्यन्तु मम पुत्रस्य प्रभावं दिव्यतेजसः ।
यमस्य भवनं गत्वा पुनः शीघ्रमिहागतः ॥ ४ ॥
पितृस्नेहानुभावेन गुरुशुश्रूषयापि च ।
दैवेन हेतुना चायं जीवन्दृष्टो मया सुतः ॥ ५ ॥

लोके मत्सदृशो नास्ति पुमान् भाग्यसमन्वितः ।
एष मृत्युमुखं गत्वा मम पुत्र इहागतः ॥ ६ ॥
कच्चित्त्वं न हतो वत्स नैव बद्धो यमालये ।
कच्चित्ते सशिवः पन्था गच्छतस्तव पुत्रक ॥ ७ ॥

कच्चित्ते व्याधयो घोरा नान्वगच्छन् यमालये ।
किमपूर्वं त्वया दृष्टं कच्चित्तुष्टो महातपाः ॥ ८ ॥

कच्चिद् राजा त्वया दृष्टः प्रेतानामधिपो बली ।
परुषेण न कच्चित्त्वां चक्षुषा पश्यते यमः ॥ ९ ॥

कच्चिन्न तुष्टो भगवांस्त्वां दृष्ट्वा स्वयमागतम् ।
कच्चिच्छीघ्रं विसृष्टोऽसि धर्मराजेन पुत्रक ॥ १० ॥
कच्चिद्दौवारिकास्तत्र न रौद्रास्त्वां यमालये ।
कच्चिद् राज्ञा विसृष्टं तु नाबाधन् तेतरे जनाः ॥ ११ ॥

कच्चित्पन्थास्त्वया लब्धो निर्गमो वा यमालये ।
अयं मम सुतः प्राप्तः प्रसन्ना मम देवताः ॥ १२ ॥
ऋषयश्च महाभागा द्विजाश्च सुमहाव्रताः ।
यन्मे वत्सः पुनः प्राप्तो यमलोकाद् दुरासदात् ॥ १३ ॥

---

१. न बाधन्तेतरे इति ऐ० सो० मुद्रितपाठः ।

एवमाभाषमाणं तु श्रुत्वा सर्वे वनौकसः ।
त्यक्त्वा व्रतानि सर्वाणि नियमांश्च तथैव च ॥ १४ ॥
जपन्तश्चैव जाप्यानि पूजयन्तश्च देवताः ।
उदूर्ध्वबाहवः केचित्तिष्ठन्तोऽन्ये सुदारुणम् ॥ १५ ॥
एकपादेन तिष्ठन्तः पश्यन्तोऽन्ये दिवाकरम् ।
एवमेव परित्यज्य नियमान् पूर्वसञ्चितान् ॥ १६ ॥
वैश्वानरा महाभागास्तपसा शंसितव्रताः ।
आगतास्त्वरितं द्रष्टुं नाचिकेतं सुतं तदा ॥ १७ ॥
दिग्वाससश्च ऋषयो दन्तोलूखलिनस्तथा ।
अश्मकूटाश्च मौनाश्च शीर्णपर्णाम्बुभोजनाः ॥ १८ ॥
धूमपाश्च तथा चान्ये तप्यमानाश्च पावके ।
परिवार्य तथा दृष्ट्वा तस्य पुत्रं तपोनिधिम् ॥ १९ ॥
उपविष्टास्तथा चान्ये स्थिताश्चान्ये सुयन्त्रिताः ।
ते सर्वे तं तु पृच्छन्ति ऋषयो वेदपारगाः ॥ २० ॥
नाचिकेतकं तं दृष्ट्वा यमलोकादिहागतम् ।
भीतास्तत्र स्थिता दृष्टाः[1] केचित्कौतूहलान्विताः॥२१॥
केचिद् विमनसश्चैव केचित्संशयवादिनः ।
तमूचुः सहिताः सर्वे ऋषिपुत्रं तपोधनम् ॥ २२ ॥

ऋषय ऊचुः

भो भो सत्यव्रताचार गुरुशुश्रूषणे रत ।
नाचिकेत सुत प्राज्ञ स्वधर्मपरिपालक ॥ २३ ॥
ब्रूहि सत्यं त्वया दृष्टं श्रुतञ्च सविशेषकम् ।
ऋषीणां श्रोतुकामानां पितुश्चैव विशेषतः ॥ २४ ॥
अपि गुह्यञ्च वक्तव्यं पृष्टे सति विशेषतः ।
सर्वस्यापि भयं तीव्रं यद्द्वारा प्रतिदृश्यते ॥ २५ ॥
मृतं नैव परं तात दृश्यते कालमायया ।
स्वकर्म भुज्यते तात प्रयत्नेन च मानवैः ॥ २६ ॥
इह चैव कृतं यत्तु तत्परत्रोपभुज्यते ।
करोति यदि तत्कर्म शुभं वा यदि वाऽशुभम् ॥ २७ ॥
तथाऽत्र दृश्यते काले कालस्यैव तु मायया ।
म्रियते च यथा जन्तुर्यथा गर्भे च तिष्ठति ॥ २८ ॥

---

१. भीतास्त्रस्ताः स्थिता दृष्टेति (ग) ।

तस्य पारं न गच्छन्ति बहवः पारचिन्तकाः ।
तत्र स्थिते जगत्सर्वं लोभमोहतमोवृतम् ॥ २९ ॥

चिन्तयेत न चिन्ताऽत्र मृगयन्ति च यद्धितम् ।
करोति चित्रगुप्तः किं किञ्च जल्पत्यसौ पुनः ॥ ३० ॥

धर्मराजस्य किं रूपं कालो वा कीदृशो मुने ।
किंरूपा व्याधयश्चैव विपाको वापि कीदृशः ॥ ३१ ॥

किञ्च कुर्वन् प्रमुच्येत किं वा कर्म समाचरेत् ।
आस्पदं सर्वलोकस्य तत्कर्म दुरतिक्रमम् ॥ ३२ ॥

क्रोधबन्धनजं क्लेशं कर्षणं छेदनं तथा ।
येन गच्छन्ति विप्रेन्द्र लोके कर्मविदो जनाः ॥ ३३ ॥

सितात्मानः कथं यान्ति कथं गच्छति पापकृत् ।
यथा श्रुतं यथा दृष्टं यथा चैवावधारितम् ॥ ३४ ॥

प्रणयात् सौहृदात् स्नेहादस्माभिरभिपृच्छितम् ।
वद सर्वं महाभाग याथातथ्येन विस्तरम् ॥ ३५ ॥

वैशम्पायन उवाच

ऋषिभिस्त्वेवमुक्तस्तु नाचिकेतो महामनाः ।
यदुवाच महाराज शृणु तज्जनमेजय ॥ ३६ ॥

इति वाराहपुराणे संसारचक्रे ऋषिसम्भाषणो नाम
चतुर्नवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

नाचिकेत उवाच

कथ्यमानं मया विप्राः शृण्वन्तु तपसि स्थिताः ।
प्रणम्य तस्मै देवाय धर्मराजाय धीमते ॥ १ ॥
संसारं तु यथाशक्त्या कथ्यमानं निबोधत ।
असत्यवादिनो ये च जन्तुस्त्रीबालघातकाः ॥ २ ॥
तथा ब्रह्महणः पापा ये च विश्वासघातकाः ।
ये ये शठाः कृतघ्नाश्च लोलुपाः पारदारिकाः ॥ ३ ॥
कन्यानां दूषका ये च ये च पापरता नराः ।
वेदानां दूषिताश्च वेदमार्गविहिंसकाः ॥ ४ ॥
शूद्राणां याजकाश्चैव हाहाभूता द्विजातयः ।
अयाज्ययाजकाश्चैव ये ये कुष्ठयुता नराः[1] ॥ ५ ॥
सुरापो ब्रह्महा चैव यो द्विजो वीरघातकः ।
तथा वार्द्धुषिका ये च जिह्मप्रेक्षाश्च ये नराः ॥ ६ ॥
मातृत्यागी पितृत्यागी यः स्वसाध्वीं[2] परित्यजेत् ।
गुरुद्वेषी दुराचारो दूताश्चाव्यक्तभाषिणः ॥ ७ ॥
गृहक्षेत्रहरा ये च सेतुबन्धविनाशकाः ।
अपुत्राश्चाप्यदाराश्च श्रद्धया च विवर्जिताः ॥ ८ ॥
अशौचा निर्दयाः पापा हिंसका व्रतभञ्जकाः ।
सोमविक्रयिणश्चैव स्त्रीजितः सर्वविक्रयी ॥ ९ ॥
भूम्यामनृतवादी च वेदजीवी च यो द्विजः ।
नक्षत्री च निमित्ती च चाण्डालाध्यापकस्तथा ॥ १० ॥
सर्वमैथुनगामी च अगम्यागमने रतः ।
मायिका रतिकाश्चैव तुलाधाराश्च ये नराः ॥ ११ ॥
सर्वपापसुसङ्गाश्च चिन्तका येऽतिवैरिणः[3] ।
स्वाम्यर्थे न हता ये च ये च युद्धपराङ्मुखाः ॥ १२ ॥

---

१. येज्यबुद्धियुता (?) नरा इति (ग) ।
२. यश्च साध्वीं परित्यजेदिति (ग) ।
३. चिन्तका ये च वैरिणामिति (ग) ।

परवित्तापहारी च राजघाती च यो नरः ।
अशक्तः पापघोषश्च तथा ये ह्यग्निजीविनः ॥ १३ ॥
शुश्रूषया च मुक्ता ये लिङ्गिनः पापकर्मिणः ।
पात्रगारी चक्रिणश्च[1] नरा ये चाप्यधार्मिकाः ॥ १४ ॥
देवागारांश्च सत्रांश्च तीर्थं विक्रयिणस्तथा ।
व्रतविद्वेषिणो ये च तथाऽसद्वादिनो नराः ॥ १५ ॥
मिथ्या च नखरोमाणि धारयन्ति च ये नराः ।
कूटा वक्रस्वभावाश्च कूटशासनकारिणः ॥ १६ ॥
अज्ञानादव्रती यश्च यश्चाश्रमबहिष्कृतः ।
विप्रकीर्णप्रतिग्राही सूचकस्तीर्थनाशकः ।
कलहश्च प्रतर्कश्च निष्ठुरश्च नराधमः ॥ १७ ॥
एते चान्ये च बहवो ह्यनिर्दिष्टाः सहस्रशः ।
स्त्रियश्च पुरुषाश्चैव यत्र गच्छन्ति तच्छृणु ॥ १८ ॥
कुर्वन्तीह यथा सर्वे तत्र गत्वा यमालये ।
तानि तत्कथयिष्यामि श्रूयतां द्विजसत्तमाः[2] ॥ १९ ॥

वैशम्पायन उवाच

एवं तस्य वचः श्रुत्वा सर्व एव तपोधनाः ।
पप्रच्छुर्विस्मयाविष्टा नाचिकेतमृषिं तदा ॥ २० ॥

ऋषय ऊचुः

त्वया सर्वं यथा दृष्टं ब्रूहि तत्र विदां वर ।
यथास्वरूपः कालोऽसौ येन सर्वं प्रवर्त्तते ॥ २१ ॥
इह कर्माणि यः कृत्वा पुरुषो ह्यल्पचेतनः ।
वारयेत् स तदा तं तु ब्रह्मलोके च स प्रभुः ॥ २२ ॥
कल्पान्तं पच्यमानोऽपि दह्यमानोऽपि वा पुनः ।
न नाशो हि शरीरस्य तस्मिन् देशे तपोधनाः ॥ २३ ॥
यस्य यस्य हि यत्कर्म पच्यमानः पुनः पुनः ।
अवश्यं चैव गन्तव्यं तस्य पार्श्वं पुनः पुनः ॥ २४ ॥
न तु त्रासाद् द्विजः शक्तस्तत्र गन्तुं हि कश्चन ।
न गच्छन्ति च ये तत्र दानेन नियमेन च ॥ २५ ॥
वैतरण्याश्च यद्रूपं किं तोयं च वहत्यसौ ।
रौरवो वा कथं विप्र किं रूपं कूटशाल्मलेः ॥ २६ ॥

१. पानागारी च चक्री चेति (ग) । २. 'द्विजसत्तम' इति (ग) ।

कीदृशा वा हि ते दूताः किं कार्याः[1] किं पराक्रमाः ।
किञ्च किञ्च तु कुर्वाणाः किञ्च किञ्च समाचरन् ॥२७॥
न चेतो लभते जन्तुश्छादितं पूर्वतेजसा ।
धृतिं न लभते किञ्चित्तैस्तैर्दोषैः सुवासिताः ॥ २८ ॥
दोषं सत्यमजानन्तस्तथा मोहेन मोहिताः ।
बोद्धव्यं नावबुध्यन्ते गुणानां तु गुणोत्तरम् ॥ २९ ॥
हाहाभूताश्च चिन्तार्त्ताः सर्वदोषसमन्विताः ।
परं परमजानन्तो रमन्ते कस्य मायया[2] ॥ ३० ॥
क्लिश्यन्ते बहवस्तत्र कृत्वा पापमचेतसः ।
एतत्कथय वत्स त्वं यतः प्रत्यक्षदर्शिवान् ॥ ३१ ॥

इति वाराहपुराणे संसारचक्रे दुष्कृतदेहो नाम
पञ्चनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

१. किं वीर्या इति (ग) । २. कालमाययेति (ग)

षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः

वैशम्पायन उवाच

तेषां तद्वचनं श्रुत्वा ऋषीणां भावितात्मनाम् ।
उवाच वाक्यं वाक्यज्ञः सर्वं निरवशेषतः ॥ १ ॥

नाचिकेता उवाच

श्रूयतां द्विजशार्दूलाः कथ्यमानं मया द्विजाः ।
योजनानां सहस्रं तु विस्तराद् द्विगुणायतम् ।
द्विगुणं परिवेषेण तद्वै प्रेतपतेः पुरम् ॥ २ ॥
भवनैरावृतं दिव्यैर्जाम्बूनदमयैः शुभैः ।
हर्म्यप्रासादसंबाधमहाट्टालसमन्वितम् ॥ ३ ॥
सौवर्णेनैव महता प्राकारेणाभिवेष्टितम् ।
कैलासशिखराकारैर्भवनैरुपशोभितम् ॥ ४ ॥
तत्र वै[1] विमला नद्यस्तोयपूर्णाः सुशोभनाः ।
दीर्घिकाश्च तथा कान्ता नलिन्यश्च सरांसि च ॥ ५ ॥
तडागाश्चैव कूपाश्च वृक्षखण्डाः सुशोभनाः ।
नरनारीसमाकीर्णा गजवाजिसमाकुलाः ॥ ६ ॥
नानादेशसमुत्थानैर्नानाजातिभिरेव च ।
सर्वबीजैस्तथाकीर्णं तस्य राज्ञः पुरोत्तमम् ॥ ७ ॥
क्वचिद्युद्धं क्वचिद्द्वन्द्वं ते न बद्धो यमालये ।
क्वचिद्गायन् हसंश्चैव क्वचिद्दुःखेन दुःखितः ॥८॥
क्वचित्क्रीडन्यथाकर्म क्वचिद्भुञ्जन् क्वचित्स्वपन् ।
क्वचिन्नृत्यन् क्वचित्तिष्ठन् क्वचिद्बन्धनसंस्थितः ॥ ९ ॥
एवं शतसहस्राणि तस्य राज्ञः पुरोत्तमे ।
स्वकर्मभिः प्रदृश्यन्ते स्थूलाः सूक्ष्माश्च जन्तवः ॥ १० ॥
मया दृष्टा द्विजश्रेष्ठ तस्य राज्ञः पुरोत्तमे ।
अङ्गानि चैव सीदन्ति मनो विह्वलतीव मे ॥ ११ ॥
दिव्यं भावाः स्पृशन्त्येते चिन्तयानस्य तत्फलम् ।
तथापि कथयिष्यामि यथा दृष्टं तथा श्रुतम् ॥ १२ ॥

---

१. तत्रैवेति (ग) ।

पुष्पोदका नाम तत्र नदीनां प्रवरा नदी ।
दृश्यते न च दृश्येत नानावृक्षसमाकुला ॥ १३ ॥
सुवर्णकृतसोपाना दिव्यकाञ्चनबालुका ।
प्रसन्नेन च तोयेन शीतलेन सुगन्धिना ॥ १४ ॥
पुष्यत्फलवनाकीर्णा नानापक्षिसमाकुला ।
भ्राजते सरितां श्रेष्ठा सर्वपापप्रणाशिनी ॥ १५ ॥

तस्यास्तीरे मया दृष्टाः पादपाश्च सहस्रशः ।
अमराः क्रीडमानाश्च जलक्रीडां पुनः पुनः ॥ १६ ॥
विशालजघना यस्यां गन्धर्वाः सामगा इव ।
भुजङ्गावनताङ्गयश्च किन्नर्यश्च सुगायनाः[1] ।
दिव्यभूषणसम्भोगैः क्रीडन्त्यत्र समागताः ॥ १७ ॥

एवं नारीसहस्राणि तत्र दिव्यानि नित्यशः ।
क्रीडन्ति सलिले तत्र प्रासादेषु शुभेषु च ॥ १८ ॥

तत्रापरे वृक्षखण्डा नित्यपुष्पफलान्विताः ।
ते च कामप्रदा नित्यं मत्तद्विजसमायुताः ॥ १९ ॥
प्रमदाश्च जले तत्र कामरूपाः[2] सुमेखलाः ।
रमयन्त्यो नरांस्तत्र यथाकामं यथासुखम् ॥ २० ॥

तां नदीं क्षोभयन्त्यस्ताः क्रीडन्ति सहिताः प्रियैः ।
गायन्ति सलिले काश्चिन्मधुरं मधुविह्वलाः ॥ २१ ॥
जलतूर्यनिनादेन भूषणानां स्वनेन च ।
भाति सा निम्नगा दिव्यरत्नैरलङ्कृता ॥ २२ ॥

वैवस्वती नाम महानदी सा शुभा नदीनां प्रवराऽतिरम्या ।
प्रयाति मध्ये नगरस्य नित्यं मातेव पुत्रं परिपालयन्ती ॥ २३ ॥
तोयानुरूपा च मनोहरा च दिव्येन तोयेन सदैव पूर्णा ।
यस्यास्तु हंसाः पुलिनेषु मत्ताः कुन्देन्दुवर्णाः प्रचरन्ति नित्यम् ॥ २४ ॥

रथाङ्गसाह्वैः प्रवरैश्च पद्मैः प्रतप्तजाम्बूनदकर्णिकाभिः ।
या दृश्यते चैव मनोज्ञरूपा सुवर्णसोपानयुता सुकान्ता ॥ २५ ॥
यस्यास्तु तोयं विमलं सुगन्धि स्वादु प्रसन्नममृतोपमदिव्यरूपम् ।
वृक्षास्तु यस्या वनखण्डजाताः सदा शुभैः पुष्पफलैरुपेताः ॥ २६ ॥
नार्यः सुरूपा मदविह्वलाश्च क्रीडन्ति ता यत्र मनोज्ञरूपाः ।
यस्या जलं क्रीडनताडनाद्यैर्विवर्णतां याति न वै कदाचित् ॥ २७ ॥

---

१. किन्नर्यश्च तु गायना इति (ग)। २. कान्तरूपा इति (ग)।

या देवतानामपि पूजनीया तपोनिधीनाञ्च तथा मुनीनाम् ।
या दृश्यते तोयभरेण कान्ता कृतिः कवीनामिव निर्मलार्था ॥ २८ ॥

जलञ्च दत्तं बहुभिर्नरैश्च तस्याः स्वरूपप्रतिमा च निष्ठा ।
प्रासादपङ्क्तिर्ज्वलनप्रकाशा तस्यास्तु तीरे बहुभक्तिरम्या ॥ २९ ॥

वादित्रगीतस्वनतालयुक्ता गायन्ति नार्यः सहिताः सदा हि ।
कन्याकुलानां मृदुभाषितानि मनोहराणां च वनेषु तेषु ॥ ३० ॥

कुर्वन्ति संहर्षमिव स्वनेन मनोज्ञरूपा दिवि देवतानाम् ।
मृदङ्गनादश्च सुतन्त्रियुक्तैर्गीतध्वनिश्चैव सुवंशयुक्तः ॥ ३१ ॥

प्रासादकुञ्जेषु विहार्यमाणा न तृप्तिमेवं बहुधाः[1] प्रयान्ति ।
गन्धः सुगन्धोऽगुरुचन्दनानां वातः शुभो वाति सुशीतमन्दः ।
क्वचित् सुगन्धः प्रचचार भूयः प्रासादरोधं प्रविरूढमार्गाः ॥ ३२ ॥

क्वचिज्जनाः क्रीडनकावसक्ताः क्वचिच्च नारीनरगीतशब्दाः ।
तथाऽपरे क्रीडनकाः सकान्ताः सुवर्णवेदीकृतसानुशोभाः ॥ ३३ ॥

विमानभूताः प्रचरन्ति तोये प्रमत्तनारीनरसङ्कुलाश्च ।
शक्यो विभागो न हि रम्यताया ह्यसौ दिनैर्वा बहुभिः प्रवक्तुम् ।
नैषा कथा कर्मसमाधियुक्ता शक्या प्रवक्तुं दिवसैरनल्पैः ॥ ३४ ॥

इति वाराहपुराणे संसारचक्रे धर्मराजपुरवर्णनं नाम
षण्णवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

---

१. 'बहुताः' इति ऐ० सो० मुद्रितपाठः ।

सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

ऋषिपुत्र उवाच

दशयोजनविस्तारं ततो द्विगुणमायतम् ।
प्राकारेण परिक्षिप्तं प्रासादशतशोभितम् ॥ १ ॥
समालिखन्निवाकाशं प्रदीप्तमिव तेजसा ।
गोपुरं तूत्तमं तत्र प्रासादशतशोभितम् ॥ २ ॥
नानायन्त्रैः समाकीर्णं ज्वालामालासमायुतम् ।
देवतानामृषीणाञ्च ये चान्ये शुभकारिणः ॥ ३ ॥
प्रवेशस्तत्र तेषां हि विहितो धर्मदर्शिनाम् ।
राजतं गोपुरं सर्वं शारदाभ्रत्रयप्रभम् ॥ ४ ॥
मानुषाणां सुकृतिनां प्रवेशस्तत्र निर्मितः[1] ॥ ५ ॥
अग्निघर्मसमाकीर्णं सर्वदोषसमन्वितम् ।
आयसंगोपुरं तत्र दक्षिणं भीमदर्शनम् ॥ ६ ॥
रौद्रं प्रतिभयाकारं सुतप्तं दुर्निरीक्षणम् ।
प्रवेशो हि ततस्तेन विहितो रविसूनुना ॥ ७ ॥
पापिष्ठानां नृशंसानां क्रव्यादानां दुरात्मनाम् ।
पापानां चैव सर्वेषां ये चान्ये घातकारकाः ॥ ८ ॥
औदुम्बरमवचीकमुच्चावचमनोकृतम् ।
गोपुरं पश्चिमं तच्च दुर्निरीक्ष्यं समन्ततः ॥ ९ ॥
महता वह्निजालेन समालिप्तं भयानकम् ।
दुष्कृतीनां प्रवेशार्थं यमेन विहितं स्वयम् ॥ १० ॥
तस्मिन् पुरवरे रम्ये रम्या परमशोभना ।
सर्वरत्नमयी दिव्या वैवस्वतनियोजिता ॥ ११ ॥
सभा परमसम्पन्ना धार्मिकैः सत्यवादिभिः ।
जितक्रोधैरलुब्धैश्च वीतरागैस्तपस्विभिः[2] ॥ १२ ॥
सा सभा धर्मयुक्तानां सा सभा पापकारिणाम् ।
सा सभा सर्वलोकस्य शुभस्यैवाशुभस्य च ।
कर्मणा सूचितस्याथ सा सभा धर्मसंहिता ॥ १३ ॥

---

१. एतदर्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।

२. जितक्रोधैरलुब्धैस्तु चरितस्याऽथ स सभेति पाठान्तरम् ।

अनिर्वर्त्य यथा कर्म शास्त्रदृष्टेन कर्मणा।
निर्विशङ्का निराक्षेपा धर्मज्ञा धर्मपाठकाः॥ १४॥
चिन्तयन्ति च कार्याणि सर्वलोकहिताय ते[1]।
यथादृष्टं यथाशास्त्रं यथाकालनिवेदकाः॥ १५॥
तथा सर्वं च तत्सर्वं चिन्तयन्ति सुयन्त्रिताः।
मनुः प्रजापतिश्चैव पाराशर्यो महामुनिः॥ १६॥
अत्रिरौद्दालकिश्चैव आपस्तम्बश्च वीर्यवान्।
बृहस्पतिश्च शुक्रश्च गौतमश्च महातपाः॥ १७॥
शङ्खश्च लिखितश्चैव अङ्गिरा भृगुरेव च।
पुलस्त्यः पुलहश्चैव ये चान्ये धर्मपाठकाः॥ १८॥
यमेन सहिताः सर्वे चिन्तयन्ति प्रतिक्रियाम्।
सर्वे च कामप्रचुरा ये दिव्या ये च मानुषाः॥ १९॥
कुण्डलाभ्यां पिनद्धाभ्यामङ्गदाभ्यां महातपाः।
भ्राजते मुकुटस्तस्य ब्रह्मदत्तो महाद्युतिः॥ २०॥
तेजसा वचसा चैव दुर्निरीक्ष्यो महाबलः।
एकस्थमिव सर्वेषां तेजस्तेजस्विनां तदा॥ २१॥
तस्य पार्श्वे महादिव्या ऋषयो ब्रह्मवादिनः।
दीप्यमानाः स्ववपुषा वेदवेदाङ्गपारगाः॥ २२॥
वेदार्थानां विचारज्ञाः सत्यधर्मपुरस्कृताः।
छन्दःशिक्षाविकल्पज्ञाः सर्वशास्त्रविकल्पकाः॥ २३॥
निरुक्तमतिवादाश्च सामगान्धर्वशोभिताः।
धातुवादाश्च विविधा निरुक्ताश्चैवनैगमाः॥ २४॥
तत्र चैव मया दृष्टा ऋषयः पितरस्तथा।
भवने धर्मराजस्य प्रगायन्तः कथाः शुभाः॥ २५॥
तस्य पार्श्वे मया दृष्टः कृष्णवर्णो महाहनुः।
उत्तमः प्रकृताकार ऊर्ध्वरोमा निराकृतिः॥ २६॥
वामबाहुश्च दण्डेन प्रवरेण समन्वितः।
विकृतास्यो महादंष्ट्रो नित्यक्रुद्धो भयानकः॥ २७॥
शिक्षार्थे[2] धर्मराजेन सन्दिष्टः स पुनः पुनः।
शृणोति चैव कालोऽसौ नित्ययुक्तः सनातनः॥ २८॥
तथान्ये चापरे तत्र शासनेषु समाहिताः।
दृष्टा तत्र मया तात सर्वतेजोमयी शुभा॥ २९॥

---

१. चेति (ग)। २. 'शिष्ट्यर्थे'—इति वा पाठः।

यमेन पूज्यमाना सा दिव्यगन्धानुलेपनैः ॥ ३० ॥
संहारः सर्वलोकानां गतीनां च महागतिः ।
अतः परं न कर्त्तव्यं साधनं कथितं बुधैः ॥ ३१ ॥
बिभ्यति ह्यसुरास्तत्र ऋषयश्च तपोधनाः ।
असुराश्च सुराश्चैव योगिनश्च महौजसः ॥ ३२ ॥
नमस्कार्या च पूज्या च मोहनी सर्वसाधनी ।
तस्याङ्गेभ्यः समुद्भूता व्याधयः क्लेशसम्भवाः ॥ ३३ ॥
अपराश्च महाघोराः व्याधयः कालनिर्मिताः ।
पौरुषेण समायुक्ताः सर्वलोकनयायताः ॥ ३४ ॥
प्रकृत्या दुर्विनीतश्च महाक्रोधः सुदारुणः ।
महासत्त्वो महातेजाः जरामरणवर्जितः ॥ ३५ ॥
मृत्युर्दृष्टो दुराधर्षो दिव्यगन्धानुलेपनः ।
गायना हसनाश्चैव सर्वजीवप्रबोधकाः ॥ ३६ ॥
मृत्युना सहिता नित्यं कालज्ञाः कालसम्मताः ।
दिव्याभरणशोभाभिः शोभमानाः सुतेजसः ॥ ३७ ॥
सबालव्यजनच्छन्नैः[1] केचित्तत्र महौजसः ।
पर्यास्तरणसंछन्नेष्वासनेषु तथा परे ॥ ३८ ॥
पूज्यमाना मया दृष्टाः केचित्तत्र महौजसः ।
अनेकाश्च ज्वरास्तत्र[2] वेदनाश्च सुदारुणाः ॥ ३९ ॥
नारीनरस्वरूपाश्च मया दृष्टा अनेकशः ।
कामक्रोधविचारिण्यो नानारूपधराः स्त्रियः ॥ ४० ॥
जीवभक्षकरा[3] घोरास्तीव्ररोषा भयानकाः ।
तासां हलहलाशब्दः सर्वासाञ्च समन्ततः ॥ ४१ ॥
धर्मराजसमीपे तु दारयन्ति धरामिमाम्[4] ।
कूष्माण्डा यातुधानाश्च राक्षसाः पिशिताशनाः ॥ ४२ ॥
एकपादा द्विपादाश्च त्रिपादा बहुपादकाः ।
एकबाहुर्द्विबाहुश्च त्रिबाहुर्बहुबाहुकः ॥ ४३ ॥
शङ्कुकर्णा महाकर्णा हस्तिकर्णास्तथाऽपरे ।
केचित्तु तत्र पुरुषाः सर्वशोभाविशोभिताः ॥ ४४ ॥
केयूरैर्मुकुटैश्चान्ये चित्रैरङ्गैस्तथाऽपरे ।
स्रग्विणो बद्धपादाश्च सर्वाभरणभूषिताः ॥ ४५ ॥

---

१. सुबालव्यजनच्छन्नैरिति (ग) । २. अथान्ये च ज्वरास्तत्रेति (ग) ।
३. जीवक्षयकरा इति (ग) । ४. धरामिमा इति (ग) ।

सकुठाराः सकुद्दालाः सचक्राः शूलपाणयः ।
सशक्तितोमराः केचित्सधनुष्का दुरासदाः ॥ ४६ ॥

असिहस्तास्तथा चान्ये तथा मुद्गरपरायणाः ।
सज्जिता दधिहस्ताश्च गन्धहस्ता ह्यनेकशः ॥ ४७ ॥

विचित्रभक्ष्यहस्ताश्च वस्त्रहस्तास्तथैव च ।
धूपान् प्रगृह्य विविधान्वासांसि शुभदर्शनाः ॥ ४८ ॥

शिविकाश्च महाशोभा यानानि विविधानि च ।
वाजिकुञ्जरयुक्तानि हंसयुक्तानि चापरे ॥ ४९ ॥

शरभै ऋषभैश्चापि हस्तिभिश्च सुदर्शनैः ।
मयूरैः सारसैश्चैव चक्रवाकैश्च वाजिभिः ॥ ५० ॥

एवंरूपा मया दृष्टास्तत्र चान्ये भयानकाः ।
उज्ज्वला मलिनाश्चैव जीर्णवस्त्रा नवांशुकाः ॥ ५१ ॥

सुमनाभिमना मूका मारकाः शतमारकाः ।
समार्जारी काचवर्णा कृष्णा चैव कलिस्तथा ॥ ५२ ॥

धर्महस्ता यशोहस्ताः कीर्त्तिहस्तास्तथापरे ।
एते पुरोगमास्तत्र कृतान्तस्य महात्मनः ॥ ५३ ॥

यद्येतानि यजेद्विप्रो नास्ति तस्य पराभवः ।
नमस्कार्याश्च पूज्याश्च आपन्नेन हि नित्यशः ।
परितुष्य कृता नित्यं विहिताः सार्वलौकिकाः ॥ ५४ ॥

इति वाराहपुराणे संसारचक्रे कृतान्तकालमृत्युकिङ्करवर्णनो नाम सप्तनवत्यधिकशततमोऽध्यायः ।

अष्टनवत्यधिकशततमोऽध्यायः

वर्त्तमानः सभामध्ये राजा प्रेतपुराधिपः ।
मामेकमृषभं[1] तत्र दर्शनं च ददौ यमः ॥ १ ॥
याथातथ्येन मे पूजा कार्येण विधिनाऽकरोत् ।
आसनं पाद्यमर्घ्यं च वेददृष्टेन कर्मणा ॥ २ ॥
अब्रवीच्च पुनर्हृष्टो आस्यतां च वरासने ।
काञ्चने कुशसंच्छन्ने दिव्यपुष्पोपशोभिते ॥ ३ ॥
तस्य वक्त्रं महारौद्रं नित्यमेव भयानकम् ।
पश्यतस्तस्य मां विप्रास्ततः सौम्यतरं बभौ ॥ ४ ॥
लोहिते तस्य वै नेत्रे जल्पतश्च पुनः पुनः ।
पद्मपत्रनिभे चैव जज्ञाते मम सौहृदात् ॥ ५ ॥
ततोऽहं तस्य भावेन भावितश्च पुनः पुनः[2] ।
प्रहृष्टमानसो जातो विश्वासं च परं गतः ॥ ६ ॥
तस्य प्रीतिकरं सद्यः सर्वदोषविनाशनम्[3] ।
कामदं च यशोदं च दैवतैश्चापि पूजितम् ॥ ७ ॥
कालवृद्धिकरं स्तोत्रं क्षिप्रं तत्र उदीरयन् ।
येन प्रीतो महातेजा यमः परमधार्मिकः ॥ ८ ॥

ऋषिपुत्र उवाच

त्वं धाता च विधाता च श्राद्धे चैव हि दृश्यते ।
पितॄणां परमो देवश्चतुष्पाद नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥
कालज्ञश्च कृतज्ञश्च सत्यवादी दृढव्रतः ।
प्रेतनाथ महाभाग धर्मराज नमोऽस्तु ते ॥ १० ॥
कर्ता कारयिता चैव[4] भूतभव्यभवत्प्रभो ।
पावको मोहनश्चैव सङ्क्षेपो विस्तरस्तथा ॥ ११ ॥
दण्डपाणे विरूपाक्ष पाशहस्त नमोऽस्तु ते ।
आदित्यसदृशाकार सर्वजीवहर प्रभो ॥ १२ ॥

---

१. मामेकं मृतकमिति (ग) । २ एतदर्धं (ग) पुस्तके नास्ति ।
३. तस्य प्रीतिरसो दृष्टः सर्वदोषविनाशन इति पाठान्तरम् ।
४. कर्म कारयिता चैवेति ऐ० सो० मुद्रितपाठः ।

कृष्णवर्ण दुराधर्ष तैलरूप नमोऽस्तु ते ।
मार्तण्डसदृशश्रीमान् मार्तण्डसमतेजसा ॥ १३ ॥
हव्यकव्यवहस्त्वं हि प्रभविष्णो नमोऽस्तु ते ।
पापहन्ता व्रती श्राद्धी नित्ययुक्तो महातपाः ॥ १४ ॥
एकदृग्बहुदृग्भूत्वा काल मृत्यो नमोऽस्तु ते ।
क्वचिद्दण्डी क्वचिन्मुण्डी क्वचित्कालो दुरासदः ॥ १५ ॥
क्वचिद्बालः क्वचिद्वृद्धः क्वचिद्रौद्रो नमोऽस्तु ते ।
त्वया विराजितो लोकः शासितो धर्महेतुना ॥ १६ ॥
प्रत्यक्षं दृश्यते देव त्वद्विना न च सिध्यति ।
देवानां परमो देवस्तपसां परमं तपः ॥ १७ ॥
जपानां परमं जाप्यं त्वत्तश्चान्यो न दृश्यते ।
ऋषयो वा तथा क्रुद्धा हतबन्धुसुहृज्जनाः ॥ १८ ॥
पतिव्रतास्तु या नार्यो दुखितास्तपसि स्थिताः ।
न त्वं शक्त इह स्थानात्पातनाय कदाचन ॥ १९ ॥
तस्मात्त्वं सर्वदेवेषु एको धर्मभृतां वरः ।
कृतज्ञः सत्यवादी च सर्वभूतहिते रतः ॥ २० ॥

वैशम्पायन उवाच

एवं श्रुत्वा स्तवं दिव्यमृषिपुत्रेण भाषितम् ।
परितुष्टस्तदा धर्मो औद्दालवसुतं प्रति ॥ २१ ॥

यम उवाच

परितुष्टोऽस्मि भद्रं ते माधुर्येण तवानघ ।
याथातथ्येन वाक्येन ब्रूहि किं करवाणि ते ॥ २२ ॥
वरं वरय भद्रं ते यं वरं काङ्क्षसे द्विज ।
शुभं वा श्रेयसा युक्तं जीवितं वाप्यनामयम् ॥ २३ ॥

ऋषिपुत्र उवाच

नेच्छाम्यहं महाभाग मृत्युं वा जीवितं प्रभो ।
यदि त्वं वरदो राजन् सर्वभूतहिते रतः ॥ २४ ॥
द्रष्टुमिच्छाम्यहं देव तव देशं यथातथम् ।
पापानां च शुभानां च या गतिस्त्विह दृश्यते ॥ २५ ॥
सर्वं दर्शय मे राजन् यदि त्वं वरदो मम ।
चित्रगुप्तं च तं राजन् कार्यार्थं तव चिन्तकम् ॥ २६ ॥

दर्शयस्व महाभाग सर्वलोकस्य चिन्तक ।
यथा कर्मविशेषाणां दर्शनार्थं करोति सः ॥ २७ ॥
एवमुक्तो महातेजाः द्वारस्थं संदिदेश ह ।
चित्रगुप्तसकाशं तु नय विप्रं सुयन्त्रितम् ॥ २८ ॥
वक्तव्यश्च महाबाहुरस्मिन् विप्रे यथातथम् ।
प्राप्तकालं च युक्तं च तत्सर्वं वक्तुमर्हसि ॥ २९ ॥
ततोऽहं त्वरितो नीतस्तेन दूतेन दर्शितः ।
प्राप्तश्च परया प्रीत्या चित्रगुप्तनिवेशनम् ॥ ३० ॥
प्रत्युत्थितश्च मां दृष्ट्वा चिन्तयित्वा तु तत्त्वतः ।
स्वागतं मुनिशार्दूल यथेष्टं परिगम्यताम् ॥ ३१ ॥
एवं सम्भाष्य मां वीरः स्वान् भृत्यान सन्दिदेशः ह ।
कृताञ्जलिपुटान् सर्वान् घोररूपान् भयानकान् ॥३२॥

चित्रगुप्त उवाच

भो भो शृणुत मे दूता मम चित्तानुवर्त्तकाः ।
भक्तिमन्तो दुराधर्षा नित्यं व्रतपरायणाः ॥ ३३ ॥
अयं विप्रो मयादिष्टः प्रेतावासं गमिष्यति ।
अस्य रक्षा च गुप्तिश्च भवद्भिः क्रियतामिति ॥ ३४ ॥
नैव दुःखेन खेदः स्यान्न चोष्णेन च शीततः ।
बुभुक्षापि तृषा वापि एष आज्ञापयामि वः ॥ ३५ ॥
एवं दत्तवरो विप्रो गुरुचित्तानुचिन्तकः ।
सर्वभूतदयावांश्च द्रव्यवांश्च स वै द्विजः ॥ ३६ ॥
यथाकाममयं पश्येद् धर्मराजपुरोत्तमम् ।
एवमुक्त्वा महातेजा गच्छ गच्छेति चाब्रवीत् ॥ ३७ ॥

ऋषिपुत्र उवाच

सन्दिष्टाश्च ततो दूताश्चित्रगुप्तेन धीमता ।
धावन्तस्त्वरमाणास्तु गृह्णन्तो घ्नन्त एव च ॥ ३८ ॥
बन्धयन्ति महाकाया निर्दहन्ति महाबलाः ।
पाटयन्ति प्रहारैश्च ताडयन्ति पुनः पुनः ॥ ३९ ॥
वेणुयष्टिप्रहारैश्च प्रहरन्ति ततोऽधिकैः ।
भग्ना भिन्ना विभिन्नाश्च तथा भग्नशिरोधराः ॥ ४० ॥
रुदन्ति करुणं घोरं त्रातारं नाप्नुवन्ति ते ।
नरकेऽपि तथा पूर्णे अगाधे तमसावृते ॥ ४१ ॥